

Vigvári Gábor

Globalizáció és fejlesztő állam

A nemzetközi rezsimek változásának hatása a fejlesztő államra

Világgazdasági Tanszék

Témavezető: Dr. Benczes István, Ph.D
egyetemi docens

© Vigvári Gábor

Budapesti Corvinus Egyetem
Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola

Globalizáció és fejlesztő állam

**A nemzetközi rezsimek változásának hatása a fejlesztő
államra**

Ph.D. értekezés

Vigvári Gábor

Budapest, 2012.

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK.....	5
TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	7
ÁBRAJEGYZÉK	8
I. BEVEZETÉS.....	10
II. A SIKERES FEJLESZTÉSPOLITIKA: A FEJLESZTŐ ÁLLAM.....	27
II.1 BEVEZETÉS.....	27
II.2 A KLASSZIKUS FEJLESZTŐ ÁLLAM: EGY SPECIÁLIS INTÉZMÉNYI MEGOLDÁS .	29
III. AZ ALKALMAZOTT ELEMZÉSI KERET: A NEMZETKÖZI REZSIMEK ELMÉLETE.....	47
III.1 BEVEZETÉS.....	47
III.2 DEFINÍCIÓK	49
III.3 A REZSIMEK MAGYARÁZÓ EREJE	53
III.4 A REZSIMEK KIALAKULÁSÁNAK ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEI	57
III.5 A RACIONALISTA REZSIMELMÉLET	62
III.5.1 A hegemon stabilitás elmélete.....	64
III.5.2 Keohane rezsimelmélete.....	68
III.5.3 Egyéb neoliberális elméletek.....	69
III.5.4 Realista megközelítések.....	73
III.6 TUDÁSALAPÚ ELMÉLETEK (KOGNITIVISTA ELMÉLETEK).....	77
III.6.1 A gyenge kognitivisták.....	77
III.6.2 Az erős kognitivizmus.....	80
III.7 ÖSSZEFOGLALÁS	81
IV. A NEMZETKÖZI REZSIMEK VÁLTOZÁSA.....	86
IV.1 BEVEZETÉS.....	86
IV.2 TRENDEK A NEMZETKÖZI KERESKEDELEMI ÉS PÉNZÜGYI RENDSZERBEN	88
IV.3 A HOSSZÚ TIZENKILENCEDIK SZÁZAD.....	95
IV.4 A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI IDŐSZAK REZSIMJEI.....	103
IV.5 A BRETTON WOODSI RENDSZER FELBOMLÁSA, A GLOBALIZÁCIÓ FELGYORSULÁSA	117

IV.6	ÖSSZEFOGLALÁS	124
V.	A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSA A FEJLESZTŐ ÁLLAMRA	126
V.1	BEVEZETÉS.....	126
V.2	A GLOBALIZÁCIÓ FOLYAMATA	126
V.3	A KLASSZIKUS FEJLESZTŐ ÁLLAM VÁLSÁGA: EGY JÓL MŰKÖDŐ MODELL VÉGE?	135
V.4	A KELTA TIGRIS: AZ ÚJ FEJLESZTŐ ÁLLAM?	141
V.5	RUGALMASAN VAGY BÜROKRATIKUSAN? A KÉT FEJLESZTŐ ÁLLAM MODELL ÖSSZEHASZNÁLÓ ELEMZÉSE	154
VI.	KONKLÚZIÓ.....	160
VII.	HIVATKOZOTT IRODALMAK JEGYZÉKE.....	171
VIII.	A SZERZŐ TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI.....	185
VIII.1	MAGYAR NYELVŰ PUBLIKÁCIÓK	185
VIII.2	ANGOL NYELVŰ PUBLIKÁCIÓK	186
VIII.3	EGYÉB, NEM A TÉMÁBAN KÉSZÜLT PUBLIKÁCIÓK.....	186

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A beiskolázási ráták, valamint az olvasni tudók arányának alakulása Koreában és Tajvanon, százalékban. A becsült adatok egy hasonló fejlettségű elképzelt ország adatai, az adatokat a mutatók és a GDP közötti összefüggésből lehet becsülni.	37
2. táblázat: A kelet-ázsiai fejlesztő állam jellemzői.....	43
3. táblázat: A rezsimelméletek osztályozása.....	60
4. táblázat: Átlagos vámtarifaszintek egyes fejlődő és fejlett országokban 1950-től 2000-ig (ad valorem, százalékban). A zárójelben lévő adatok súlyozott, a zárójel nélküliek súlyozatlan adatokat jelentenek.....	90
5. táblázat: A XIX. Századi nemzetközi rendet működtető intézményrendszer	96
6. táblázat: Bretton Woods gazdasági rendjének intézményi jellemzői.....	112
7. táblázat: A brit és amerikai hegemonia összehasonlítása	114
8. táblázat: Az ír reál GDP növekedése százalékban	143
9. táblázat: Az Írországba került uniós támogatások nagysága.....	148
10. táblázat: Jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása Írországban: jövedelem megoszlása decilisenként	153
11. táblázat: A bürokratikus és a flexibilis fejlesztő állam összehasonlítása O’Riain koncepciója alapján.....	158
12. táblázat: A bürokratikus és a flexibilis fejlesztő állam összehasonlítása.....	159

Ábrajegyzék

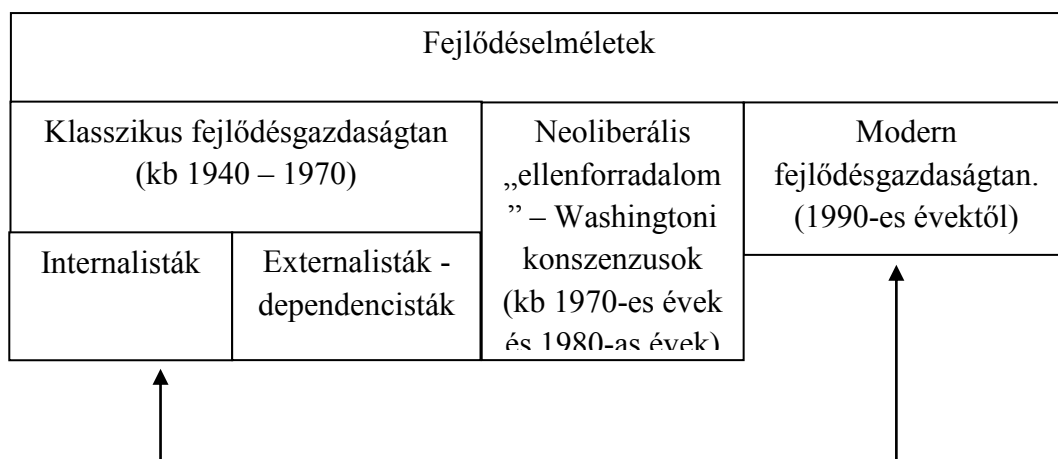
1. ábra: A fejlődésméletek osztályozása	10
2. ábra: A szegénység ördögi köre	16
3. ábra: A beruházások nagysága a GDP-hez viszonyítva Dél-Koreában és Tajvanon	33
4. ábra: Dinamizált komparatív előnyök alakulása Korea esetében a termékciklus- görbék alapján	34
5. ábra: Jövedelem (függőleges tengely) és földbirtoklás (vízszintes tengely) alapján számított Gini koefficiensek	37
6. ábra: Dél-Korea (KOR) és Tajvan (TAI) növekedési rátája, hároméves mozgó átlag	45
7. ábra: A rezsimek lehetséges hatása a nemzetközi rendszerben	54
8. ábra: A rezsimek lehetséges hatása a nemzetközi rendszerben: a módosított strukturális megközelítés	55
9. ábra: A rezsimek lehetséges hatása a nemzetközi rendszerben. A grotiusi tradíció felfogása	57
10. ábra: A rezsimelméletek egy lehetséges csoportosítása	60
11. ábra: A fogolydilemma kifizetési mátrixa, a P betű a Pareto-optimalis helyzetet, míg az E betű a Nash-egyensúlyi pontot mutatja	63
12. ábra: A nemek harca kifizetési mátrixa	70
13. ábra: A szarvasvadászat kifizetési mátrixa	71
14. ábra: A Rambo játék kifizetési mátrixa	72
15. ábra: A gyenge kognitív elmélet gondolatmenete (ok-okozati összefüggések)	78

16. ábra: Gabonavámok alakulása Franciaországban (FRA), Németországban (GER) és Svédországban (SWE) (búza (a), rozs (b), zab (c) és árpa (d); ad valorem számítva, százalékban).....	89
17. ábra: Átlagos vámtarifaszintek alakulása 1950-től 2000-ig Észak-Amerikában, Ázsiában és Európában (ad valorem, százalékban).	91
18. ábra: Pénzügyi nyitottság a világgazdaságban 1860-tól az ezredfordulóig. Egy elképzelt nyitottsági mérőszám alapján.	92
19. ábra: A pénzügyi rendszer nyitottsága egyes országcsoportoknál, a nyitottságot de jure mutatókkal vizsgálva.....	94
20. ábra: A nemzetközi politika lehetetlen szentháromsága	129
21. ábra: FDI áramlás Dél-Koreába (flow) millió dollárban	138
22. ábra: Dél-Korea importjának részesedése a világ összimportjából, százalékban	138
23. ábra: Portfólió tőkeáramlások Korea, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld gazdaságába, évenkénti átlagok (flow), millió dollárban.....	139
24. ábra: A kelet-ázsiai pénzügyi válság lefolyása (folytonos nyíl), és az ideális forgatókönyv (szaggatott nyíl)	139
25. ábra: FDI áramlás Írországba, valamint ugyanennek összevetése Dél-Koreával (flow), millió dollárban	144
26. ábra: A Nemzeti Fejlesztési Terv finanszírozása Írországban	148
27. ábra: A globális politika lehetetlen szentháromsága – módosítva	169

I. Bevezetés

A közgazdaságtannak egyik állandó kérdése a gazdasági fejlődésnek, vagy annak hiányának kutatása. A korai klasszikus politikai gazdaságtan egyenesen központi kérdésként tekintett erre, nem hiába adta Adam Smith a Nemzetek gazdagsága címet ma alapműnek tekintett könyvének. Noha a neoklasszikus közgazdasági iskola fókuszából a kérdés kikerült, a második világháború után újra fontossá vált. Nem véletlenül, a korábbi gyarmatok függetlenné válása, illetve Latin-Amerika gazdasági teljesítményének visszaesése kialakítja a fejlődő országok kategóriáját. Ezeknek az államoknak a fejlesztése már akkor kardinális kérdésnek számított, napjainkra pedig a harmadik világ leszakadása globális problémának tekinthető.

A második világháború után kialakult fejlődésgazdaságtan aldiszciplínája helyezte újra vizsgálódásának középpontjába ezt a kérdést. Azonban a tudományág egyes képviselői közel sem képviseltek azonos nézeteket a kérdéssel kapcsolatban. Ahhoz, hogy a fejlesztő államról alkotott elképzelésünket megérthessük, szükséges áttekinteni a fejlődésgazdaságtan különböző irányzatait, melyből egy mozaikként összerakható a fejlesztő államról alkotott koncepciónk. (az elméletek fejlődéséről lásd az 1. ábrát!)

1. ábra: A fejlesztélméletek osztályozása

Forrás: saját szerkesztés

A második világháború után kialakult fejlődésgazdaságtan tudománya természetesen rendkívül nagy fejlődésen ment keresztül, és ez alatt az idő alatt különböző időpontokban más és más uralkodó nézetrendszer alakult ki képviselői között. Noha különböző szakemberek eltérő szakaszolást, csoportosítást tartanak elfogadhatónak (magyarul ezekről lásd Szentes 2011, az idegen nyelvű szakirodalomban például Meier és Stiglitz 2000, illetve Todaro és Smith 2009), ezek alapvető jellemzői mégis rendkívüli hasonlóságot mutatnak.

Mielőtt erről részletesen szólnánk, néhány mondatban érdemes bemutatni, miért is különítjük el a fejlődésgazdaságtant a közgazdaságtan többi ágától, és ezzel együtt lehetőség nyílik arra is, hogy a fejlődés fogalmát definiáljuk. A közgazdaságtan főárama hagyományosan a növekedést tekintette a fejlődéssel ekvivalens fogalomnak, elsősorban a GDP, vagyis a(z egy főre eső) jövedelem nagyságára és növekedésére koncentrált. A fejlődésgazdaságtannal foglalkozók ezzel szemben fejlődés alatt egy jóval tágabb fogalmat értettek, ahol természetesen a jövedelem emelkedése szintén fontos, azonban számos más tényező is fontos. Hely hiányában itt most nincs lehetőségünk bővebben kifejteni a fejlődés fogalmával kapcsolatos különböző elméleteket (erről lásd például Szentes 2011, vagy Todaro és Smith 2009: 1. fejezet), azonban néhány fontos dolgot érdemes kiemelni.

Eszerint fejlődésről akkor beszélhetünk, ha nem csak jövedelememelkedésről, de a társadalom széles rétegei számára elérhető életminőség javulásáról is szó van. Todaro és Smith összefoglalva a legfőbb fejlődésről alkotott elképzeléseket az alábbi három kritériumot fogalmazza meg a fejlődéssel kapcsolatban, amit a továbbiakban mi is elfogadunk (Todaro – Smith 2009: 22):

1. Az alapvető, életbenmaradáshoz szükséges javakhoz való hozzáférés javulása úgy mennyiségileg, mint változatosságban.
2. Az életminőség javulása, beleértve a jövedelem emelkedését, jobb oktatást, több álláslehetőséget, stb...
3. A szociális és gazdasági választási lehetőségek számának emelkedése, vagyis a függőségek csökkenése.

Mindez azt jelenti, hogy a jövőben, amikor fejlődésről beszélünk, a növekedésnél bővebb, minőségi változásról beszélünk. Ugyanakkor a dolgozat további részében a fejlődés és növekedés szavakat szinonimaként használjuk az első jelentésben.

A kronologikus felosztások szerint az 1940-es és 1970-es évek közötti időszakot tekinthetjük a klasszikus fejlődésgazdaságtan aranykorának (Gilpin 2001: 308 – 310). Azonban még ez az időszak is többféle, egymástól akár gyökeresen is eltérő elméleti modellnek adott teret. Ezeknek talán legfontosabb közös jellemzői az állam, mint a fejlesztésben központi szereppel bíró aktornak a kiemelése, illetve a fejlődő országok speciális esetként való kezelése. Utóbbi azt jelenti, hogy a fejlettektől eltérően, bizonyos okok miatta közgazdaságtan hagyományos modelljei (különösen esetünkben a növekedési modellek) nem használhatók, hiszen a fejlődő országokban bizonyos feltételek ehhez hiányoznak.

Szentes Tamás (2011) összefoglaló monográfiája alapján a klasszikus fejlődéselméleteket két nagy csoportba oszthatjuk: az egyik csoportba az elmaradottságot belső tényezőkkel magyarázókat, az úgynevezett internalistákat, a másik csoportba a külső tényezőket kiemelőket, az úgynevezett externalistákat kerülnek. Természetesen, ahogyan azt Szentes is megjegyzi, ezen iskolák egymástól való elválasztása esetenként túlzott leegyszerűsítésnek tekinthető, hiszen a külső és belső tényezők a legtöbb esetben egymástól nem elválaszthatók. Azonban mégis, amennyiben röviden megvizsgáljuk a fenti elképzeléseket, látni fogjuk, hogy fő hangsúlyokat tekintve a fenti elkülönítés használata célszerű lehet.

Az internalista elméletek közül külön alcsoportba sorolhatjuk a történeti megközelítést, sőt, például Todaro és Smith (2009: 3. fejezet) különálló elméleti iskolaként tekint rá. Noha egyéb más szerzőket is idézhetnénk, két nagyhatású elképzelést kell mindenképpen ide sorolnunk. Az egyik Rostow stádiumelmélete, a másik pedig Gerschenkron elmaradottságról alkotott elképzelése.

Rostow elmélete az unilineáris stádiumelméletek modern iskolapéldája. Ezen elméletek közös jellemzője az, hogy feltételezi: minden ország azonos „számárlépcsőt” jár végig a teljes elmaradottságtól a fejlett kapitalizmus állapotáig. Rostow a gazdasági fejlődés folyamatát öt szakaszra bontja. A szakaszok jellemzőit

részben gazdaságtörténeti tények alapján, részben korának eltérő gazdasági fejlettségű államainak jellemzői alapján dolgozta ki.¹ Az öt szakasz a következő:

1. A tradicionális társadalom kora
2. A felemelkedéshez szükséges prekondíciók kialakulásának átmeneti szakasza
3. A felszállás („take off”) szakasza
4. Az érettség felé vivő átmeneti szakasz
5. A magas szintű tömegfogyasztás szakasza

A fentiekből különösen kiemelendő a második és harmadik stáció, amelyek jellemzői egyrészt a felvilágosodás, a nagy felfedezések kora, illetve az angol ipari forradalom korát idézik, másrészt pedig az ötvenes évek fejlődő országainak jellemzőit ötvözik. Ilyen jellemzők például a második esetén a mezőgazdaság termelékenységjavulása, melynek köszönhetően megteremtődik az a munkaerőfelesleg; az infrastruktúra fejlődése, ezzel párhuzamosan egyre intenzívebbé válnak a külfölddel való gazdasági kapcsolatok; megjelenik a vállalkozó szellem. A „take-off” szakasz jellemzői közül pedig a következők emelhetők ki: magas beruházási szint mellett néhány kulcsiparág hirtelen fejlődése; a társadalomban győzedelmeskednek a modernizációban érdekelt erők; a népesség számának emelkedése; a munkásosztály kialakulása és megszerveződése.

Rostow elmélete azért lehet fontos számunkra, mert rámutat arra, hogy egy ország fejlődéséhez bizonyos feltételek teljesülésére van szükség (prekondíciók a „take-off”-hoz). Ezzel tulajdonképpen joggal sorolhatjuk az internalista elképzelések közé, hiszen belső tényezőkről van szó elsősorban.

Alexander Gerschenkron orosz származású, majd Ausztriában és az Egyesült Államokba települt gazdaságtörténész valójában sokkal inkább a múlt tanulmányozásával, mint a jövő megjósolásával írta be a nevét a fejlődéstudományi diskurzusba. A XIX. és XX. század gazdaságtörténetét tanulmányozva rájött, hogy az unilineáris vagy stádiumelméletek nem alkalmazhatók az általa később jövknek („late comers”) nevezett országok esetében. Híres művében, a Gazdasági elmaradottság történelmi távlatból (Gerschenkron 1984a.) című tanulmányában rámutatott arra, hogy olyan Angliához képest később a gazdasági fejlődés útjára

¹ Lásd Rostow összefoglaló műveit: Rostow (1952.), (1959.), (1960.)

lépett államok, mint Németország és Oroszország, az előbbtől eltérő intézményrendszert hoztak létre fejlődésük elősegítése érdekében. Egy későbbi tanulmányában (Gerschenkron 1984b.) pedig általánosságban bemutatja azokat a tipikus ismertetőjegyeket, melyek a későn jövő országokat jellemzik. Bár ebben a tipológiában az elsődleges szerepet a gazdasági jellemzők alkotják, mint például az iparosítás jellemzői, illetve a mezőgazdaság szerepének értékelése, ezek mellett fontos szerepet kapnak olyan társadalmi jellemzők is, mint az érdekcsoportok szerepe, nem (csak) gazdasági intézmények létrejötte, valamint az iparosítást alátámasztó ideológia.

Elméletét Albert O. Hirschman (1968) gondolta tovább az általa későn-későn jövő országokra („late-late comers”), Azonban Hirschmannál már nem találunk lehetőséget a „magától” meginduló fejlődésre, ahogyan azt Gerschenkron Németországnál látjuk például. Nála már valamilyen segítség szükséges a fejlődés beindításához, és ez majd az állam lesz (erről lásd később a strukturalistáknál!).

Gerschenkron tehát egyfelől kritikáját adja a rostowi unilineáris elméletnek, másfelől rokona is annak, amennyiben mind Rostow mind Gerschenkron a fejlett kapitalista ipari államban látták a fejlődés csúcsát. Sőt, az internalista megközelítés többi híve is szinonimaként tekintett a fejlődés és iparosodás szavakra. Ami miatt mégis fontos lesz majd számunkra az az, hogy egyfelől rámutat arra: nincsen univerzális út. Másfelől pedig előfutárként tekinthetünk rá abból a szempontból is, hogy hangsúlyozza, a fejlődéshez különböző intézmények helyes működése szükséges.

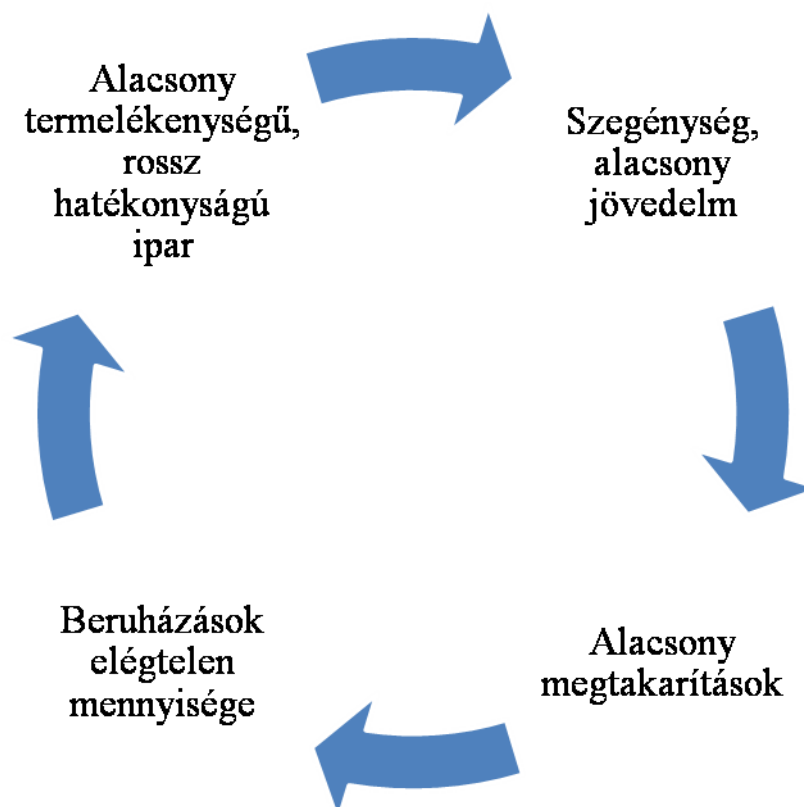
Az internalista felfogáshoz tartozó további irányzatok már eltérőek a korábbi történeti felfogáshoz képest. Todaro és Smith (2009: 3. fejezet) ezeket összefoglalóan a „strukturális változás elméletei és modelljei” (idézi: Szentés 2011: 141) néven illeti. Mi ezen túl strukturalistáknak nevezzük őket. Ahogyan azonban a történeti megközelítésmód sem volt egységes, így ebbe a csoportba is különböző nézetrendszerek tartoznak. Amiben mégis megegyeznek ezek az elméletek, az az, hogy itt is valamilyen belső okot találunk, mely a fejlődést hátráltatja, és valamilyen strukturális változtatás szükséges ahhoz, hogy ezt megszüntessük. Természetesen Rostownál is megtaláljuk ezt, azonban ellentétben velük, a strukturalistáknál nincsenek stádiumok.

A strukturalista iskola egyik legegyszerűbb módszere (és egyben receptje) a kivonásos módszer volt. (Szentés 2011: 154) Ennek lényege, hogy a fejlett országok gazdasági rendszerét össze kell hasonlítani a fejlődőkével, majd a kapott különbségekből nyilvánvalóvá válik, hogy milyen „tulajdonságok” azok, melyek hiányoznak a fejlődő országok gazdaságából. A felfogás szerint ezek pótlásával sikeres pályára lehet állítani elmaradott országok gazdaságát. Ezen ismérvek legrészletesebb listáját Leibenstein állította össze (Leibenstein 1957 idézi Szentés 2011: 174), és azokat két csoportba bontotta:

- Jövedelemmeghatározó ismérvek: például egy főre jutó tőke, hitellehetőségek, technikai ismeretek...
- Jövedelem által meghatározott ismérvek: életszínvonal, eladósodás, élelmiszerellátás...

Ezen túl számos más okot szokás volt még meghatározni, mint például nem megfelelő éghajlat, demográfiai helyzet, alacsony termelékenységű munkaerő, belső piac szűkösége. Természetesen ezen tényezők mind hozzájárulhatnak egy ország elmaradottságához, azonban kizárólag egy ilyen okot kiemelni lehetetlen.

A klasszikus fejlődésgazdaságtan egyik népszerű modellje mégis ezt kísérelte meg, ez pedig a szegénység ördögi körének koncepciója. Az elképzelés Gunnar Myrdal (1957) Nobel-díjas közgazdász nevéhez fűződik és lényege, hogy a fejlődő országok elmaradottságuk miatt egy önmagába visszatérő oksági ciklusba kerülnek, vagyis képtelenek lesznek növekedési pályára állni. Ez a körkörös folyamat az alábbi ábrán látható módon írható le a legegyszerűbben.

2. ábra: A szegénység ördögi köre

Forrás: Szentes (2011) és Gilpin (2004) alapján saját készítés

A szegény országok nemzeti megtakarítási rátája rendkívül alacsony, ami nagyon alacsony beruházási arányt eredményez. Következésképpen az iparágak nem hatékonyak és nem versenyképesek a nemzetközi piacokon. Mivel az iparágak termelékenysége nagyon lassú ütemben nő, és nem versenyképesek, az elszegényedés folyamata nem áll meg és ezzel bezárult az ördögi kör. Összefoglalóan: a szegény országok azért szegények, mert szegények. (Meier – Stiglitz 2000: 3)

Az ördögi körből való kitörésnek alapvetően két módja lehetséges. Az egyik szerint valamilyen külföldi segítség lehet az, mely kiutat mutat ebből az állapotból. A másik szerint az állam is beavatkozhat, és segítségével sikeresen le lehet győzni ezt a problémát. Ez utóbbi az úgynevezett „nagy lökés” koncepciója, mely meghatározó volt az 1950-es és 1960-as években, azonban egészen napjainkig fontos és aktuális. A „nagy lökés” koncepció szerint, mely az 1940-es években először Paul Rosenstein-Rodan cikkében jelent meg először (Rosenstein-Rodan 1943 idézi Gilpin 2004: 310),

a „belső erőfeszítések bizonyos *kritikus nagyságát*” jelenti (Szentés 2011: 178, kiemelés az eredetiben), melyet el kell elérni ahhoz, hogy a nemzeti jövedelem egy kritikus nagyságát elérve az ördögi kör jelensége megszűnjön.

Mindehhez szimultán beruházások sorozatának kell végbemennie a gazdaságban, mely során különböző iparágakban végzünk, alapvetően importhelyettesítő iparosítást. Ennek során az állam először a végterméket gyártó ipar létrehozását támogatja, abban bízva, hogy a kapcsolódások (linkages) mentén, visszafelé, a végtermék gyártásához szükséges inputokat gyártó iparágak már maguktól kialakulnak. Így lehetséges elérni azt, hogy az adott iparágak végül külföldi importtól függetlenül tudjanak működni. Másfelől pedig, a szimultán létrehozott iparágakban foglalkoztatott munkások révén piac alakul ki, mely képes felszívni a modern ipar termékeit. Ez természetesen nem más, mint a méretgazdaságosság problematikájának a megoldása, ahogyan arra Krugman (1993) rámutat.

A fenti elképzelés elméleti szinten jól hangzik, azonban, ahogyan azt Hirschman (2000) kiemeli, a valóságban számos probléma hátráltatta a sikerét. A szerző elsősorban a nem megfelelő politikai intézményeket okolja, ami miatt a többek között korábban általa is javasolt módszerek (Hirschman 1968) nem vezettek sikerre. A sikertelenség kulcsa nem feltétlenül az iparpolitika káros voltában rejlik. Ahogyan Imbs és Wacziarg (2003) cikkében bizonyítja, a sikeres fejlesztéspolitikát folytató államok fejlődésük korai szakaszában exportszerkezetüket diverzifikálják, és csak egy bizonyos fejlettségi szint után specializálódnak újra. Mindez azt jelenti, hogy korábbi, általában monokultúrás és elsődleges javakat, vagy esetleg képzetlen munkaerőt igénylő feldolgozott termékeket termelő gazdasági szerkezetüket megváltoztatják, iparosítanak. Látható tehát, hogy az aktív, beavatkozó iparpolitika szükséges a fejlődés bizonyos szintjének eléréséhez, így a problémát nem ebben, hanem például a végrehajtás bizonytalanságában, vagy a nem megfelelő fejlesztendő szektorok kijelölésében kell keresni.

Az utolsó jelentős elmélet, mely a strukturalistákhoz sorolható, a szintén Nobel-díjas Arthur Lewis dualizmus elmélete (Lewis 1954). Lewis koncepciója és modellje, mely nagyon hasonlít az ipari forradalom korabeli angol társadalomra, egy, a fejlődő országokban párhuzamosan létező modern és tradicionális szektort ír le. A modern szektor jellemzően a kapitalizmus törvényszerűségei szerint működő, a hagyományos

közgazdasági modellekkel jól leírható, azonban viszonylag kis, ipari szektora a gazdaságnak. A tradicionális szektor ezzel szemben prekapitalista módon működik, jellemzően agráriumot értünk alatta, ahol óriási kihasználatlan munkaerő felesleg van jelen. A Lewis féle elképzelés szerint a vidéki munkaerő felesleg a modern szektorban is lenyomja a béreket, melynek hatására ott újabb és újabb beruházások indulhatnak meg, hiszen az alacsony munkabér extraprofitot tesz lehetővé, melyet beruházva a termelés bővítése lehetségessé válik. Ez újabb és újabb munkaerőt szív fel, míg végül a felesleges munkaerő felszívása után a tradicionális szektor is modernizálódik, és a dualizmus megszűnik.

Lewis modelljének kritikus kiterjesztését az indokolja, hogy azon túl, hogy koránt sem biztos az, hogy a modern szektor növekedni kezd az extraprofit hatására, ráadásul eltekint a két szektor közötti munkamegosztástól, illetve attól, hogy mi történik akkor, ha túl sokan hagyják el az agráriumot a modern szektor kedvéért. Ekkor bekövetkezhet az, amit ricardói csapdának nevezünk: a vidékről elvándorló népesség egy idő után hiányozni fog a modern szektort ellátni képes agráriumból, és a korábban mezőgazdaságilag önellátó állam élelmiszerimportra szorul. Ez azért lehet problémás, mert a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokat olyan termékek importjára kell fordítani, melyet amúgy magunk is előállíthatnánk. Természetesen ez megelőzhető, amennyiben a mezőgazdaság termelékenységét növelni tudjuk. (Ranis – Fei 1964) A dualizmus Lewis-féle modellje tehát azért hasznos, mert megmutatja, hogy bár a tradicionális szektor hosszú ideig tartalék munkaerejével bázisa lehet az iparosításnak, amennyiben elhanyagoljuk, úgy később alááshatja a növekedést.

Az internalista tanok különösen az 1950-es és 1960-as években voltak népszerűek. Az 1970-es évekre lettek népszerűek a külső okokkal magyarázó externalista nézetek (Todaro – Smith 2009: 122), noha azok kétségtelenül már korábban is léteztek (Szentés 2011: 143). A terjedés oka egyértelműen a fejlődő országokban az 1970-es években tapasztalható visszaesés, illetve, a nem kis részben erre reagáló az ENSZ-ben 1974-ben elfogadott (majd meg nem valósított) Új Nemzetközi Gazdasági Rend iránti igény volt. Az externalista tanok terjedése természetesen nem jelentette azt, hogy az internalista, különösen a strukturalista tanok ne éltek volna tovább. Napjainkban egyre többen „fedezik fel” újra az iparpolitika jelentőségét (lásd például

Rodrik 2011b). Ugyanakkor a mai modern fejlődésgazdaságtan, ahogyan azt látni fogjuk, ennél mélyebb elemzéssel egészíti ki a klasszikus strukturalista tanokat.

Természetesen az externalista magyarázatot magukénak valló közgazdászok sem alkotnak egységes irányzatot. Mindazonáltal közös jellemzőként elmondható, hogy kiindulópontjuk annyiban hasonlít, hogy mindannyian valamilyen külső ok, mégpedig a fejlett és fejlődő országok közötti munkamegosztás aszimmetrikus, a fejlettek szempontjából előnyösebb voltából vezetik le a fejlődők gazdasági problémáit. Ugyanakkor különbségeket találunk annak magyarázatában, vajon mi az oka ennek az aszimmetrikus viszonnak, illetve abban is, milyen megoldást kínálnak a problémára.

A Szentés (2011) által posz-keynesiánus, reformista felfogást követő közgazdászok, mint például Prebisch és Singer arra mutatnak rá, hogy a fejlődő országok alávetett helyzetét feldolgozatlan nyerstermékekre való szakosodásukban kell keresni. A problémát abban látják, hogy az ilyen fejlődő országok folyamatos cserearányromlást kénytelenek elkönyvelni a világpiacon, melynek oka az általuk termelt termékek alacsony ár- és jövedelemrugalmassága. Hosszú távon ez a pozíció ezen államok felboruló külkereskedelmi mérlegében és eladósodásában manifesztálódik. Megoldásként egyfelől az exportszerkezet átalakítását (és ezzel tulajdonképpen a fent tárgyalt importhelyettesítő iparosítást) javasolják, másfelől pedig ezen iskola fő képviselői voltak a már említett Új Nemzetközi Gazdasági Rend kezdeményezői, melynek keretei között több olyan intézmény felállítására tettek javaslatot, mely a romló cserearányokat ellensúlyozhatta volna.

Az externalista iskola tagjai közé sorolhatjuk az úgynevezett újbaloldali, illetve radikális neomarxista nézeteket is. Előbbibe sorolhatjuk például Emmanuelt, aki a fejlett és fejlődő országok közötti bérkülönbségekben keresi az egyenlőtlen kereskedelmi kapcsolatok okait. Utóbbi két legjelentősebb alakja talán Immanuel Wallerstein és Samir Amin, akik a kapitalista rendszer vizsgálatát csak egyben, világrendszerként tartják megfelelőnek, és ezen világrendszeren belüli egyenlőtlen viszonyokkal (például a termelékenység terén) magyarázzák a fejlett-fejlődő viszony egyenlőtlen voltát. Ellentétben a reformistákkal, az itt javasolt megoldások már jóval radikálisabbak, a világrendszerrel való leválást („de-linking”), elzárkózást és önerőre támaszkodást („self-reliance”) javasolják.

Noha az 1970-es években az externalisták tényleg népszerűvé váltak, hosszú távon mondandójuk nem talált megértő fülekre. Azonban az 1970-es évek olajválságai, a fejlett világot is elérő stagflációs válság, majd az ezt követő, inkább csak a fejlődő országokat elérő adósságválságok kapcsán fordulat állt be a közgazdasági elméletek fejlődésében. Miközben a hagyományos közgazdaságtanban a keynesi tanok helyét átveszik a monetarista, majd később újklasszikus tanok, a klasszikus fejlődésgazdaságtan is válságba kerül, hiszen a legtöbb állam, mely a korábbi recepteket követte, válságba kerül, megoldást pedig csak külső segítséggel remélhettek.

A külső segítséggel persze új receptek is érkeznek, immár nem a fejlődésgazdaságtannal kompatibilisek azonban. Az úgynevezett Washingtoni konszenzusként megfogalmazott új gazdaságpolitikai alapelvek, melyeket elsősorban a Világbank és az IMF közvetítésével jutottak el a fejlődő országokba a korábbi erőteljes állami beavatkozás leépítését, a szabad piaci elvek érvényre juttatását tűzték ki célként. A gondolat szerint a fejlődő országok problémáit az állami beavatkozás piactorzító hatásai okozták, ezt kell megszüntetni. Míg a klasszikus fejlődésgazdaságtan piac nem megfelelő működését emelte ki és állami beavatkozást hirdetett, addig most a kormányzati kudarcokra helyeződik a hangsúly. A jelszó „get prices right!” (Meier – Stiglitz 2000: 17) Ezzel véget ért a klasszikus fejlődésgazdaságtan korszaka.

Az úgynevezett „neoliberális fordulat” után azonban az 1990-es években számos olyan esemény történt, például az 1994-es mexikói, vagy 1997-es kelet-ázsiai pénzügyi válság, mely alapján a Washingtoni konszenzusra alapozott gazdaságfejlesztési receptekről kiderült, önmagukban nem jelentenek garanciát a sikerre. Az 1990-es évekre a fejlődéselméletek egy korábban kevesek által érintett vizekre eveztek: nem elsősorban a gazdaságpolitikára, hanem az intézményekre helyezték a hangsúlyt.

Intézményekkel már korábban is foglalkoztak egyes fejlődésgazdaságtannal foglalkozók, például a már idézett Gerschenkron. Napjainkban azonban kiemelt szerepet kapnak ők, és elsősorban a kormányzás minősége kapcsán. Ahogyan Szentes (2011: 123) fogalmaz: „Az újabb heterodox irányzatok nagyobb figyelmet szentelnek nemcsak a *fejlődés nem gazdasági vonatkozásaira*, körülményeire,

intézményi, történelmi, kulturális és földrajzi-természeti feltételeire, hanem általában az emberek gazdaságon kívüli viselkedésének jellemzőire, illetve az *emberi cselekvés nem racionális megnyilvánulásaira*, pszichológiai tényezőire is.” (kiemelés az eredetiben)

Ehhez az irányzathoz sorolhatjuk egyfelől az új intézményi gazdaságtan képviselőit, közülük fejlődéelméleti szempontból, illetve iskolaalapítói szempontból is kiemelhető Douglas C. North, akinek az intézmények definícióját is köszönhetjük. Eszerint az intézmények a társadalom játékszabályai, melyek az emberek közötti kapcsolatokat befolyásolják (North 1990: 3). Másfelől ilyen irányzat a Buchanan és Tullock (1962) által alapított közösségi döntések elmélete („public choice”), mely a politikai döntések keletkezését vizsgálja.

Ami a két megközelítésben közös, az annak vizsgálata, vajon miért van az, hogy bár esetleg a közgazdászok képesek lehetnének megfelelő tanácsok adására, valamiért ezek a döntések nem születnek meg, vagy ha meg is születnek, a végrehajtásba valahol hiba csúszik. Ezek az elméletek tulajdonképpen az állami döntéshozatal és végrehajtás hatékonyságát vizsgálja. Míg tehát a korábbi fejlődéelméletek az állam kapcsán csak a beavatkozás szükségességére koncentráltak és nem foglalkoztak azzal, miért is cselekszik úgy az állam, ahogyan cselekszik.

Benczes (2009) írásában államközpontú és társadalomközpontú magyarázatokról ír, amikor az államok teljesítményének változó voltát vizsgálja. Az államközpontú magyarázat „az állami autonómiára és kapacitásra fókuszál” (Benczes 2009: 43), feltételezi, hogy az állam „elegendő kapacitása és megfelelő szintű autonómiája van arra, hogy céljait elérje.” (uo.) Benczes szerint ugyanakkor a társadalomközpontú megközelítés szerint „az állam nem önálló entitás, nem függetleníthető az őt kívülről érő erőktől. Az állam a társadalmi struktúrák és erők terméke. [...] ...a társadalom konkrét megjelenési formái az érdekcsoportok, társadalmi osztályok, választók, pártok stb. lehetnek.” (Benczes 2009: 41). Eszerint az állam döntéseit míg az államközpontú elmélet szerint az állam erős, önállóan hozza a döntéseit, addig, a társadalomközpontú szerint a társadalmi csoportok befolyásolják a végső döntéseket. A társadalomközpontú megközelítés kinyitja a „fekete dobozt”, amit államnak nevezünk, és azt igyekszik megérteni, miért pont olyan döntéseket hoz az állam, amilyeneket, illetve, hogy egyes döntések végrehajtásába miért csúszhat hiba.

A modern fejlődéselméletek között mindkét megközelítésre találhatunk példát. Az úgynevezett erőforrás átok (valamilyen természeti erőforrásban bővelkedő állam kevésbé bőven ellátott társaihoz képest gyengébb növekedést mutat) modern, politikacentrikus magyarázata szerint például a növekedés visszaesésének oka lehet az erőforrások birtoklásáért egymással rivalizáló társadalmi csoportok harca (lásd például Sierra Leone esetét), sőt, polgárháborúja (Collier 2007). Az államközpontú elméletek közül kiemelhetjük például Evans (1995) „ragadozó államról” alkotott koncepcióját, ahol a bürokrácia önérdékkövető magatartása okozza a problémát. De államközpontúnak tekinthetjük a nemzetközi politikai gazdaságtan realista felfogását is, amennyiben ott az állam egy zárt, önérdékkövető egységként jelenik meg.

Ami a fentiek alapján kijelenthető: a modern fejlődéselméletek valójában a korábbi internalista megközelítésmódhoz hasonlítanak, amennyiben a fejlődés sikerességét vagy éppen sikertelenségét belső tényezőkkel magyarázzák. Az internalistákhoz kell sorolnunk még azokat az új intézményi közgazdaságtanhoz tartozó elméleteket is, mint például Acemoglu és szerzőtársai modelljét, mely az elmaradottság intézményi okait a múltban, vagy éppen az éghajlati viszonyokban keresi. (Acemoglu – Johnson – Robinson 2004)

Miután áttekintettük röviden a különböző fejlődéselméleteket rátérhetünk a dolgozat szűkebb témájának bemutatására. Noha az előző bekezdésekben történelmi távlatokban mutattuk be a fejlődéselméletek alakulását, nem írtunk sokat a valódi „történekekről”. Azonban a második világháború utáni fél évszázad abszolút fejlődéstani sikertörténetének a kelet-ázsiai államok, elsősorban a Koreai Köztársaság, Tajvan, illetve a két városállam, Hong-Kong és Szingapúr számít. Egyes szerzők (Johnson 1982) ide sorolják Japánt is, mely ugyan nem fejlődő országgént vágott neki második világháború utáni történetének, azonban a világháborús pusztítás majdhogynem visszaminősítette fejlődő országnak. A későbbi időszakban is a térség országai jelentik az igazi sikertörténetet, bár ez már nem olyan zökkenőmentes, mint a korábbiak, de Malajzia, Thaiföld fejlődése is impresszív.

A szakirodalom pontosan Johnson (1982) fent már hivatkozott műve után kezdi komolyan venni a kelet-ázsiai sikereket. A későbbi, sikereket elemző művek kapcsán kezdik használni a „modellre” a fejlesztő állam elnevezést, először kifejezetten a kelet-ázsiai példákra, majd az elnevezést elkezdik kiterjeszteni más sikeres államok

gyakorlatára. Dolgozatunkban a fejlesztő állam fogalmát járjuk körbe, a hagyományos megközelítéstől némileg eltérve.

Dolgozatunk első felében megpróbáljuk megérteni, mi is a fejlesztő állam. A koncepció kidolgozásához alapvetően a fejlődéstudományok internalista megközelítéséhez fordulunk. Első, dolgozatunkban megfogalmazott hipotézisünk az, hogy a fejlesztő állam koncepciója:

1. Egy gazdaságfejlesztési stratégia, mely alapvetően a „nagy lökés”, illetve az abból származó importhelyettesítő iparfejlesztési koncepcióra épül.
2. Túllép a hagyományos internalista megközelítésen azzal, hogy az importhelyettesítő fázis után, tudatosan nyitva, exportvezérelte stratégiába megy át. Ez a gazdaságpolitikai különbség a kor más fejlesztési stratégiáihoz képest.
3. És végül, ami már nem gazdaságpolitikai kérdés: az állam képes volt arra, hogy az importhelyettesítő iparosítás során a megfelelő szektorokat jelölje ki fejlesztésre, nem volt tapasztalható jelentős járadékvadász magatartás, továbbá a fejlesztés hosszú távon is fenntartható volt: válságok alatt is csak kisebb visszaesések voltak jellemzőek. Szintén képes volt arra, hogy a kialakult iparágak exportképességét biztosítsa.

Összefoglalva tehát a fejlesztő állam modellje magába foglalja a fejlődéstudományok internalista ágának elképzeléseit, mind a régi, mind a modern felfogásban. Hiszen a klasszikus fejlődéstudományok receptjét követte, ami az iparpolitikát illeti. Másfelől a fejlesztő állam egy intézményileg stabil szerkezet, mely nélkül a gazdaságpolitikai elképzelések nem valósulhattak meg. A dolgozat következő fejezete a kelet-ázsiai fejlesztő államot, mint a fejlesztő állam ideáltípusát mutatja be. Ennek során igyekszünk alátámasztani a fenti hipotézist.

A fejlesztő államról alkotott koncepció tehát alapvetően a fejlődéstudományok internalista ágához tartozik. Azzal, hogy a gazdaságpolitikai kérdéseken túl a modern internalista megközelítés beemeli az intézményi kérdéseket is a vizsgálatba, kétségtelenül sokat javul a sikeres fejlesztéspolitikáról alkotott elképzelésünk. Azonban ez a felfogás elfeledkezik egy fontos dologról: mégpedig arról, hogy az

államok nem egy légüres térben léteznek, hanem egy nemzetközi környezetbe ágyazódnak be. Kérdés, hogy ezt a nemzetközi környezetet figyelembe kell-e vennünk akkor, amikor sikeres fejlesztő államról beszélünk?

A világgazdaságban rendre kialakulnak olyan nemzetközi intézmények, melyek az államok nemzetközi kapcsolatait hivatottak szabályozni. Ezek az intézmények a nemzetközi rezsimek. A nemzetközi rezsimek kialakulásával, működésével a nemzetközi politikai gazdaságtan (NPG) tudománya foglalkozik. Noha a rezsimek működésével kapcsolatban az NPG különböző iskolái eltérő nézeteket vallanak, igyekszünk rámutatni arra, hogy a rezsimek a legtöbb állam számára exogénnek tekinthetők, vagyis az egyes államok nem, vagy csak igen korlátozottan képesek befolyásolni azokat.

Azt is látni fogjuk, hogy noha a rezsimekben meglévő szabályok betartása nem kötelező (legalábbis akkor, ha az adott állam nem tagja a rezsimnek), azonban a valóságban sokszor a szabály be nem tartásából származó hátrányok túlságosan nagyok, így az államok gyakran még is rá vannak kényszerítve a szabályok betartására. Dolgozatunk második hipotézise tehát az, hogy léteznek külső korlátok (rezsimek), melyek korlátozhatják az államok mozgásterét, amikor gazdaságpolitikai, vagy intézményi mozgástérről beszélünk. Annak érdekében, hogy ezt bebizonyítsuk, áttekintjük a nemzetközi rezsimek elméletét, melynek során megvizsgáljuk, a különböző elméletek szerint hogyan jönnek ezek létre, mi jellemzi fejlődésüket, illetve milyen hatással vannak ezek az egyes államokra.

A második hipotézissel tulajdonképpen átevezünk a nemzetközi politikai gazdaságtan felségterületére, és tulajdonképpen a fejlesztő államok vizsgálatakor egyfajta externalista korlátot állítunk fel.

Miután felépítettük a kiinduló hipotéziseket, ezután kezdjük meg a dolgozat központi állításának kibontását és igazolását. A dolgozat harmadik, és egyben legfontosabb hipotézise a következő: a klasszikus fejlesztő állam azért jöhetett létre és működhetett sikeresen, mert egy olyan nemzetközi környezetben jött létre, mely támogatta az ehhez szükséges gazdaságpolitikát és intézményrendszert. Azonban idővel ez a nemzetközi környezet megváltozott, s ebben az új, globalizált világgazdaságban a fejlesztő állam kialakításának a lehetősége csekély.

A hipotézis bizonyításához először be kell mutatnunk a nemzetközi rendszerben végbemenő változásokat, amit globalizációnak nevezünk. Azonban ahhoz, hogy ezeket a változásokat megértsük, be kell mutatnunk a Bretton Woodsban életre hívott rendszert, mely a környezetet szolgáltatta a klasszikus fejlesztő államok számára. Ennek során bemutatjuk nem csak a rezsimek tartalmát, hanem azt is, vajon miért így, ilyen módon működtek ezek, és milyen módon segítették a kelet-ázsiai államokat.

Ezután bemutatjuk, hogy hogyan és miért alakul át ez a rendszer, azaz hogyan veszi át a „korlátozottan globalizált” Bretton Woods helyét a „felgyorsult globalizáció kora” (Szentés 1999: 28). Ennek során bemutatjuk a rezsimek átalakulásának folyamatát és lehetséges mértékeit. Majd rámutatunk, hogy a kelet-ázsiai fejlesztő államok sikerei óta megváltozott környezet korlátozza újabb fejlesztő államok létrejöttét. Ennek több csatornája is van. Az egyik az úgynevezett „policy space”, vagy magyarul gazdaságpolitikai mozgástér kérdése. Ennek kapcsán az vizsgálándó, vajon milyen széles gazdaságpolitikai eszköztár áll az egyes államok rendelkezésére, hogy fejlesztéspolitikájukat végrehajtsák. A másik csatorna az intézmények kérdése lesz: hiszen ahogyan azt fent már tárgyaltuk, a fejlesztő állam sikere megfelelő gazdaságpolitikai megoldásokon túl a sikeres intézményekben rejlik.

A dolgozat végén annak bemutatása következik, hogy a világgazdaság átalakulása hogyan hat a fejlesztő államra. Ennek során két példán keresztül mutatjuk be a fejlesztő állam lehetőségeinek visszaszorulását a globalizáció hatására. Az egyik a kelet-ázsiai fejlesztő államok válsága 1997-ben, mely, mint látni fogjuk, azért következik be, mert a fejlesztő állam intézményrendszere nem működik megfelelően egy nyitott, globalizált gazdasági környezetben. A másik pedig Írország, melynek 1990-es évekbeli fejlesztéspolitikai gyakorlatát gyakran nevezik fejlesztő államnak, mely a globalizáció idejében működik. Írország kapcsán azt fogjuk bemutatni, hogy az ír gazdaság, noha kétségtelen sikereket ért el, nem tekinthető a definíciónk szerinti fejlesztő államnak, ennek oka pedig valójában nem más, mint a globalizáció, az ország nyitottsága.

Mindezek után dolgozatunk felépítése a következőképpen alakul. A bevezetést követő fejezetben röviden bemutatjuk a kelet-ázsiai fejlesztő államot, annak érdekében, hogy első hipotézisünket igazoljuk. Ezt követően bemutatjuk a

rezsimelemet, melynek segítségével igyekezünk alátámasztani a második hipotézist. Ezután a következő fejezetben bemutatjuk a rezsinváltozásokat, melyek a világgazdaság átalakulását kísérik. Bemutatjuk magukat a változásokat, illetve megpróbálunk okokat is feltárni, melyek a változások mögött állnak. Végül az utolsó fejezetben bemutatjuk a kelet-ázsiai és ír példán keresztül a fejlesztő állam visszaszorulását mutatjuk be, majd konklúzióval zárjuk dolgozatunkat.

II. A sikeres fejlesztéspolitika: a fejlesztő állam

II.1 Bevezetés

A fejlesztő állam klasszikus modellje, bár abban mindenki egyetért, hogy egy sikeres fejlesztéspolitikai modellről van szó, viták kereszttüzében áll. Világnézeti szempontból különböző talajon álló közgazdászok vitatkoznak arról, tulajdonképpen mit is jelentett gazdaságpolitikai szempontból? Szociológusok, és más társadalomtudományokban jártas szakemberek történelmi és kulturális szempontból találják kiemelendőnek.

Dolgozatunk ezen része arra törekszik, hogy egyfelől röviden bemutassa ezeket a különböző nézeteket, majd pedig kiemelve azokat a fontos szempontokat, melyek szerint a fejlesztő államot meg lehet különböztetni más gazdaságpolitikai modellektől. Ezzel lehetőségünk lesz a dolgozat bevezetőjében említett hipotézist (tulajdonképpen bő definíció) igazolására.

Stubbs (2005) öt különböző magyarázatsaládót mutat be, melyek a fejlesztő állam sikereit tekintik át. Az első csoport a neoklasszikus közgazdászok csoportja. A csoport tagjai szerint a fejlesztő állam elsősorban exportorientált, piacbarát politikáinak köszönheti sikereit. A kelet-ázsiai országok eszerint a magyarázat szerint dinamikusan bővülő, nemzetközileg is versenyképes feldolgozóiparuknak köszönhetik sikereiket. Kereskedelempolitikai szempontból az exportorientált stratégia sikeréről beszélhetünk. Az irányzat legfontosabb képviselői volt például a magyar származású Balassa Béla (Balassa 1981). A neoklasszikusok szerint a csoda alapja a piaci mechanizmus érvényesülése („getting prices right”), és így az 1997-es válság magyarázata is abban keresendő, hogy az állam nem hagyta a piaci mechanizmusokat érvényesülni. Alapvetően a magyarázat problémája is itt érhető tetten: ha az 1970-es és 1980-as években ezek az országok olyan sikeresen működtették a piacot, hogyan alakult ez át 1997-re egy „Haverkapitalizmussá” (crony capitalism), mely végső soron a válságot okozza? További kérdés lehet az:

hogyan alakultak ki azok a feldolgozóiparok, melyek az 1970-es és 1980-as években hirtelen ilyen sikeressé váltak?

Tulajdonképpen a fenti kritikus kérdésekre ad választ a Stubbs által államközpontúnak nevezett második csoport. Ebbe a csoportba tartoznak azok a klasszikus magyarázatok, melyek a fejlesztő állam modelljének részletes, empirikus leírását adják, mint az úttörő Johnson könyv (Johnson 1982), vagy Alice Amsden (1989), illetve Robert Wade (1990) művei. Az államközpontú nézetrendszer szerint a fejlesztő állam egy sikeres, állam által vezérelt piacgazdaság modelljét tárja elénk, ahol az állam szelektív iparpolitikával, fegyelmezett makrogazdaság-politikával éri el azokat a sikereket, melyek az 1980-as évek végére nyilvánvalóak lettek. Ugyanakkor az 1997-es válság részben pontosan onnan eredeztethető, hogy az új körülmények között ezek a modellek már nem működnek.

Stubbs osztályozásában a harmadik csoport a kulturális magyarázattal operálók. Ez a megközelítés már kilóg a hagyományos fejlesztéspolitikai irányokból, és inkább szociológiai érvekre épít. Eszerint a Kelet-Ázsiában honos konfuciánus kultúra, és az abból eredő „alacsony fogyasztás – magas megtakarítás” attitűd az, mely a sikerek alapja, kiegészítve a történelmileg magas iskolázottsággal, illetve társadalmi fegyellemmel².

A negyedik csoport Japán központi szerepét vizsgálja, mely legalább három szerepben kiemelendő. Egyfelől a kelet-ázsiai országok mind Japán gyarmatai voltak a második világháborúig, így a japán örökség már eleve fontos lehetett ezen államok számára (bár meg kell említeni, hogy mindegyik kelet-ázsiai ország sokáig halálos ellenséggként tekintett sokáig Japánra és a japán kultúrára). Másrészt a japán fejlesztéspolitika a második világháború után mintaként szolgálhatott Korea és Tajvan számára. A kelet-ázsiai országok politikái hasonlítanak Japánéra, sőt, Johnson (1982) már hivatkozott művében Japánt maga is fejlesztő államnak tekinti. Végül Japán mint tőkeexportőr is fontos szerepet játszott a kelet-ázsiai országok életében, igaz csak a vizsgált korszak vége felé. Ehhez a megközelítéshez tartozik a híres lúdraj modell (flying geese paradigm), mely japán tőkeexportőr szerepét emeli ki. (Lásd Kasahara 2004)

² Magyarul erről lásd Csicsmann (2009) tanulmányát!

Végül az ötödik Stubbs által említett csoport az amerikai hegemoniát emeli ki, mint katalizátor. Tény és való, hogy ezek az országok rendkívüli mennyiségű amerikai segínyt kaptak, illetve, ami tán még fontosabb, Amerika javarészt viszonzatlanul engedte piacára az ebből az országokból származó termékeket (ennek később még nagy jelentősége lesz!).

Természetesen egyik elképzelést sem lehet egyetlen helyes válaszként elfogadnunk. Így a következőkben arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk azokat a kulcsfontosságúnak tartott tényezőket, melyeket kiemeltnek tartunk a fejlesztő állam szempontjából. Mint azt látni fogjuk, nem tagadható, hogy az export szerepe kiemelt fontosságú a fejlesztő állam esetében. Azonban erős állam, beavatkozó állam nélkül Korea valószínű a mai napig emberi hajból készült parókákat exportálna (Chang 2008), nem pedig fejlett ipari termékeket. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy nem elhanyagolhatóak a kulturális tényezők, ahogyan az amerikai és japán befolyás kérdését sem lehet figyelmen kívül hagyni.

II.2 A klasszikus fejlesztő állam: egy speciális intézményi megoldás

Elemzésünkben tehát kiemelten foglalkozunk az állam szerepével. Az állam gazdasági szerepvállalásának nagysága és módja a kezdetek óta a közgazdasági és politikai gazdaságtani szakirodalom érdeklődésének középpontjában áll. A közgazdaságtan állami beavatkozásról alkotott elképzeléseivel minden közgazdászhallgató tanulmányai elején találkozik már. Az allokációs, redistribúciós és stabilizációs funkció szerepéről röviden csak annyit érdemes megjegyezni, hogy ezek valójában a piac működésének korrekcióját jelentik csak, azonban nincs közük a gazdaság és társadalom fejlődésének elősegítéséhez. Noha a keynesi közgazdasági elmélet térnyerésével az állami beavatkozás legitimációja a gazdaságba megtörtént, abból önmagában nem következik az állam fejlesztéspolitikai szerepe.

Azonban a főáramú közgazdasági gondolkodás mellett már ekkoriban, a második világháborút közvetlenül követő évtizedekben megjelentek olyan koncepciók, melyek az elmaradott, vagy eufemisztikusan fejlődőnek nevezett országok esetében

hangsúlyozták az állami beavatkozás fontosságát, sokszor a keynesi elméletből eredeztetve koncepciójukat. Ezek voltak a bevezetőben említett internalista felfogású fejlődéssel foglalkozók.

Simai Mihály (2006) munkájában az állami szerepvállalás bővebb értelmezését adja. Eszerint a hagyományos hármas funkció mellett megjelenik az állam azon funkciója, mely a fejlődés előmozdításáért felelős. A másik jelentős funkció a globalizáció mélyülésével, és ezzel a nemzetközi versenyképesség fontosságának előtérbe kerülésével jelenik meg. Ennek kiemelt dimenziói a társadalom védelme a globalizáció kedvezőtlen hatásaitól, másrészt pedig a globalizáció adta lehetőségek minél jobb kihasználása³.

Régebbi (lásd Gerschenkron 1984) és az újkeletű (Rodrik 2007) szakirodalom is hangsúlyozza azt, hogy az elmaradott országok annak érdekében, hogy felzárkózzanak fejlett társaikhoz új, a korábbiaktól eltérő intézményi megoldásokat alkalmaznak. Mindezek során az állam a Simai-féle felosztás harmadik pontjaként funkcionál. Azonban a felzárkózáshoz nem elég az eltérő intézményi megoldás, annak megfelelőnek is kell lennie.

Mielőtt rátérnénk arra, hogy milyen módszereket is alkalmaztak a fejlesztő államok, néhány sorban tisztázni érdemes a fejlesztő államról alkotott koncepciókat. Az állami szerepvállalásról folytatott rövid eszmefuttatásból kiderülhetett, hogy véleményünk szerint az a fejlődés elősegítése érdekében az állami beavatkozás szükséges lehet. Ugyanakkor nem mindegy, hogy az állam milyen módon avatkozik be a fejlődés menetébe. A kudarcos fejlesztéspolitika leggyakrabban emlegetett példája Latin-Amerika különösen az ötvenes és hatvanas években folytatott importhelyettesítő politikája. Miként arra Hirschman (1968) és Rodrik (2004) is rámutatnak: a latin-amerikai fejlesztéspolitika nem a közkeletű okok miatt (ti. elzárkózás és túlzott protekcionizmus) volt sikertelen, hanem azért, mivel az ott alkalmazott intézményi megoldások nem voltak megfelelőek, kellően rugalmasak. Így Hirschman kiemeli a helyi társadalmi sajátosságokat, mint például a mezőgazdasági és ipari elit szembenállását és ebből adódóan a politikai instabilitás szerepét.

³ A globalizációval, illetve a versenyképesség fontosságával később fogunk foglalkozni!

Ezzel szemben a fejlesztő államok esetében olyan intézményi megoldásokkal találkozunk, melyek viszonylag hosszú időn keresztül sikeres világgazdasági alkalmazkodást tettek lehetővé. A fejlesztő államok első, azt is mondhatjuk klasszikus generációja a kelet-ázsiai államok fejlesztési modellje. Ezek közül is kiemelhető Japán, a Koreai Köztársaság (Dél-Korea), valamint Tajvan példája.

Ezek az országok ugyan eltérő időpontban, de hasonló recepteket követve hajtották végre modernizációjukat a második világháború után, és váltak (Japán esetében a második világháborús pusztítások után újra) a világgazdaság centrumának részévé. A kelet-ázsiai országok sikerességének oka a mai napig viták keretében áll. És noha a Világbank 1993-as (World Bank 1993) jelentésétől kezdve viszonylag új alaptankönyvekig (Krugman-Obstfeld 2003) igen sokan kérdőjelezik meg azt a nézetet, miszerint a kelet-ázsiai fejlődés modellje valamilyen új intézményi megoldás kialakítását jelentette, napjainkra az igen kiterjedt szakirodalomnak hála, már az utóbbi elképzelés az elfogadottabb.

Mivel a nemzetközi és hazai szakirodalom mára igen széleskörűen feltárta a kelet-ázsiai fejlesztő állam jellemzőit (lásd például Amsden 1989, Wade 1990 és Johnson 1982 összefoglaló monográfiáit, Haggard et al. 1991, Kuznets 1985 és Rodrik 1997 tanulmányait, valamint magyarul Benczes 2000a, 2000b, 2000c, valamint Artner et al. 2002 tanulmányait, illetve Csáki et al 2009 monográfiáját), így most csak néhány általános, közös jellemzőt emelnénk ki. A közös pontokat és gazdaságpolitikai megoldásokat hét pontban lehet összefoglalni.

1. A piac terelése.

A kelet-ázsiai államok fejlesztéspolitikájában kiemelt szerepet kap az állam, mely bürokratikus ügynökségeken keresztül szervezi a gazdaságot a piac terelésével. Az ilyen bürokratikus ügynökségek egyik archeotípusa a MITI, a japán kereskedelmi és ipari minisztérium. Ezek az ügynökségek lehetővé tették a magánszféra és a centralizált államhatalom közötti együttműködést, valamint szakértő segítséget jelentettek a döntéshozók számára.

A piac terelése nem jelent mást, minthogy az árak torzításával mesterségesen kijelölt szektorok felé irányítják a szűkösen rendelkezésre álló erőforrásokat. Ennek egyik eleme volt a földtulajdon újraosztása, amelynek segítségével biztosítva volt a

mezőgazdaság zökkenőmentes működtetése, és sikeresen kerülhették el ezek az országok a latin-amerikai modell egyik rákfenéjét, a mezőgazdaságból történő nagyarányú forráskivonást, valamint a ricardói csapdának nevezett jelenséget. Az állam emellett iparpolitikáját is szelektíven folytatta, jó érzékel kiválasztva azokat a fejlesztendő iparágakat, melyek később a fejlődés zálogává váltak. Ennek érdekében az ipar fejlesztése alá rendelte a pénzügy- és kereskedelempolitikát.

A támogatandó iparágak kedvezményes feltételekkel juthattak a zárt tőkemérleg miatt szűkösen rendelkezésre álló valutákhoz. Az állam exporttámogatásokkal, valamint egyéb más pénzügyi ösztönzőkkel igyekezett támogatni az exportra termelő vállalatokat, ugyanakkor kiemelt kereskedelempolitikai eszközökkel védte azokat az iparágakat, melyek fejlesztése éppen aktuális volt.

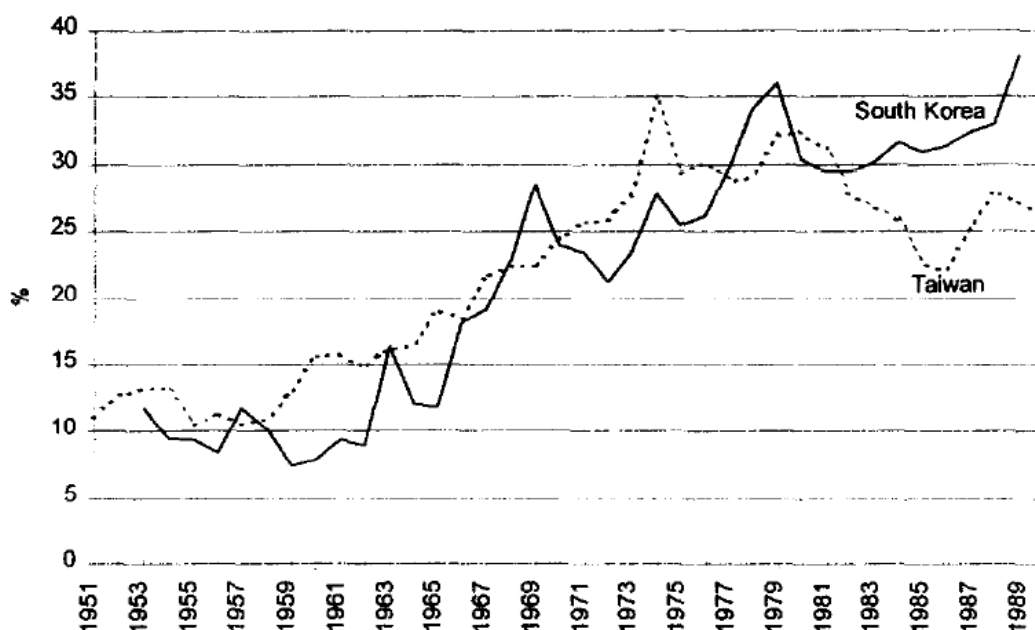
Noha a gazdaságban a magántulajdon volt a domináns, az állam különösen a pénzpiacokon tulajdonosi szerepet is vállalt. A pénzpiaci szereplőkön keresztül pedig erőteljesen összefonódott a magánszférával. Fontos azonban kijelenteni, hogy ez az összefonódás nem jelentette az állam autonómiájának megszűnését. Mivel az irányítás a szakértőkből álló ügynökségek kezében volt, az állam bár beágyazódott a gazdaságba, nagyfokú autonómiát élvezett.

2. A tőkeakkumuláció támogatása, a beruházások és megtakarítások ösztönzése.

A piac terelésének egyik legfontosabb eszköze volt a megtakarítások bátorítása. Gerschenkron (1984) már idézett művében a legfőbb hangsúlyt a feltörekvő országok esetében a tőkeakkumuláció biztosítására helyezi, hiszen az elmaradott országokban a tőke diffúzan és kis mennyiségben áll rendelkezésre. Japánban például az állami kézben lévő takarékpénztárak kiemelten magas kamatot fizettek a lakosság megtakarításai után, ezzel is ösztönözve annak minél magasabb szintjét. Ezeket aztán a kitüntetett szektorok irányába terelték kedvezményes hitelek segítségével, melynek köszönhetően magas, a két kistigris (Korea, Tajvan) esetében a GDP harminc százalékát meghaladó beruházási szintet sikerült produkálni a nyolcvanas évek végére. (Rodrik 1997: 417, Benczes 2000a: 443) (lásd a 3. ábrát!) A beruházások támogatását az állam a köztulajdonban lévő bankrendszer segítségével oldotta meg, melyek rendkívül alacsony, sokszor negatív reálkamatozású hiteleket nyújtottak. Keynes munkássága óta tudjuk, hogy a beruházások szintjét azonban nem csak a

kamatláb, hanem a jövőbeli kilátások is befolyásolják, így az állam az alacsony kamatláb mellett a biztos jövő ígéretével is támogathatja annak magas szintjét. Mindezt szoros kooperációval, a pénzügyi és vállalati szektor összefonódásával, valamint állami garanciavállalással érték el. Utóbbinak a megtakarítások ösztönzésében is fontos szerepe volt. Ez együtt járt a külföldi befektetések távoltartásával, így a nyolcvanas évekre magas hozzáadott értékű termékeket gyártó hazai nagyvállalatok jöttek létre.

A megtakarítások nagyságának alakulásakor nem szabad elfeledkezni azonban a kulturális hatásokról sem. A japán, koreai és kínai kultúrával foglalkozó szakemberek szerint a régió népei másokhoz képest kiemelkedően takarékosak, melynek okát a vallási és egyéb más kulturális örökségben is keresni szokták⁴.

3. ábra: A beruházások nagysága a GDP-hez viszonyítva Dél-Koreában és Tajvanon

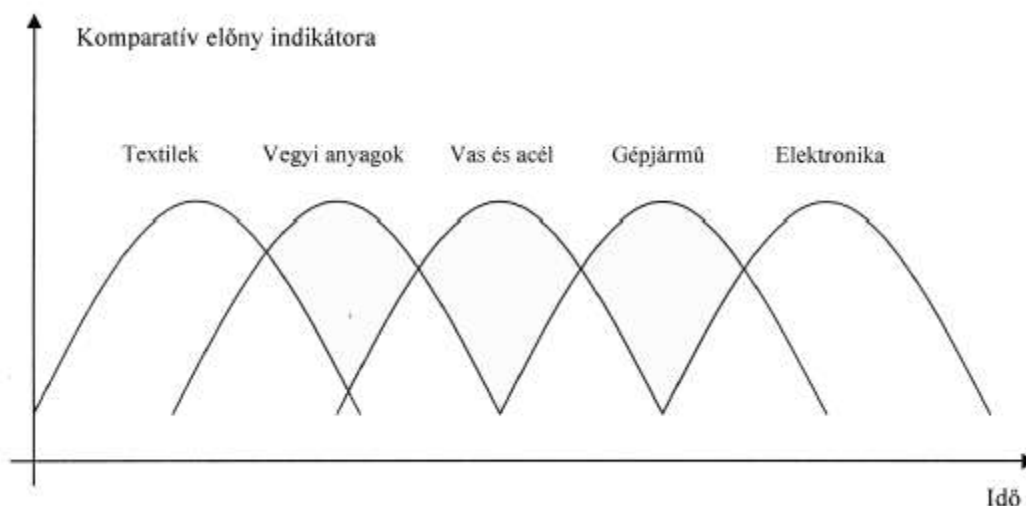
Forrás: Rodrik (1997: 417)

⁴ Erről részletesen lásd a Csicsmann (2009)

3. Komparatív előnyök megteremtése.

A hagyományos komparatív előnyök elmélete szerint a termelékenységbeli vagy költségelőny alapján történt szakosodás megtörténte után az abban résztvevő országok (a klasszikus példa alapján Portugália és Anglia) termelése, világgazdasági pozíciója nem változik.

A kelet-ázsiai országok ezzel szemben arra törekedtek, hogy az eredetileg fennálló komparatív előnyükből származó többletjövedelmet kihasználva új, magasabb fejlettségi szintet képviselő iparágat hozzanak létre, melyben aztán szintén komparatív előnyt érhetnek el. Ezzel dinamizálták komparatív előnyüket, és sikerül a korai nyerstermékekre alapuló exportjukat először munkaintenzív, majd tőkeintenzív termékek exportjára cserélni. Ennek érdekében az exportból szerzett többletjövedelmet nem fogyasztásra, hanem beruházásokra fordították, melyek segítségével az erőteljes vámvédelem alatt álló, magasabb fejlettségi szintet képviselő új iparágakat támogatták. Így az egyes országok az úgynevezett termékélelciklusok mentén hajtották végre iparosításukat. (lásd a 4. ábrát!) (Kasahara 2004)

4. ábra: Dinamizált komparatív előnyök alakulása Korea esetében a termékélelciklus-görbék alapján

Forrás: Kasahara (2004: 9)

4. A makrogazdasági stabilitás biztosítása.

A kelet-ázsiai országok kormányai mindvégig jelentős hangsúlyt helyeztek arra, hogy az aktív gazdasági szerepvállalás mellett se ingjon meg államuk makrogazdasági stabilitása. Ennek érdekében kerültek a túlzott deficitfinanszírozást, valamint az eladósodást. Korea csak az 1980-as évek első felében adósodott el, de akkor sem jelentős mértékben, és a GDP felére rúgó adósságállományát az exportbevételekből később folyamatosan csökkentette, 1990-re az arány már csak 14% volt. Mindeközben Tajvan esetében nem is beszélhetünk eladósodásról. (Benczes 2000a: 439)

Mindezek miatt az infláció szintjét is sikerült alacsonyan tartani, amiben nagy szerepet játszott a múltbéli örökség is (ugyanott). Ugyanekkor mind Korea, mind Tajvan sikeresen tartotta fenn dollárhoz kötött árfolyamrendszerét. Ennek során igyekeztek az árfolyam szintjét úgy meghatározni, hogy az biztosítsa az exportra termelő vállalatok számára a versenyképességet a külföldi piacokon.

5. A humántőke növelése.

Mind a koreai mind a tajvani kormányzat a kezdetektől fogva kiemelt szerepet szentelt az oktatásnak, a humántőke növelésének. Ennek érdekében erőteljesen támogatták az iskolázottság növelését. Ennek köszönhetően már az 1960-as években a két ország iskolázottsági mutatói jócskán meghaladták a hasonló fejlettségű országok átlagát (lásd az 1. táblázatot! (Rodrik 1997), így az alapfokú oktatásban részesültek aránya már az 1960-as években közelítette a száz százalékos arányt, sőt Korea esetében már a középfokú végzettségűek aránya is elérte ezt a számot a nyolcvanas években (Lee 2002: 15).

Ugyancsak a humán tőke fontosságát támasztják alá azok az empirikus tanulmányok, melyek az úgynevezett új, endogén növekedésmélet alkalmazásából adódnak. Az új növekedési elmélet szerint az állami beavatkozás a gazdasági növekedést gyorsíthatja, valamint a gazdaságpolitika és egyéb intézkedések révén az állam a technológiai innovációt és a termelékenység növekedését ösztönözheti. (Gilpin 2004)

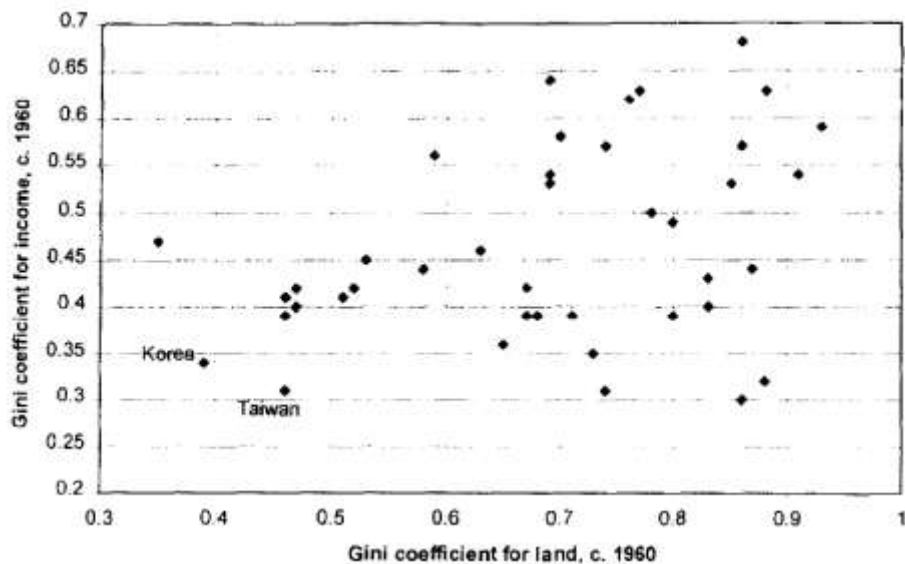
Egy ilyen empirikus tanulmány azt mutatta meg, hogy a humán tőke hozzájárulása a koreai GDP növekedéséhez mind a fizikai tőkénél, mind pedig a munkaerőállomány változásánál nagyobb jelentőségű volt. (Lee 2002: 16)⁵

⁵A modell eredménye szerint: $\ln GDP = .0.153 + 0.381 \ln K + 0.399 \ln H + 0.199 \ln L$, ahol K a fizikai tőkeállomány, H a humántőke-állomány, míg L a ledolgozott munkaórák száma.

<i>Alapfokú iskolázottság</i>			
	<i>Valós</i>	<i>Becsült</i>	<i>Különbség</i>
<i>Korea</i>	0,94	0,57	0,37
<i>Tajvan</i>	0,96	0,62	0,34
<i>Középfokú iskolázottság</i>			
	<i>Valós</i>	<i>Becsült</i>	<i>Különbség</i>
<i>Korea</i>	0,27	0,10	0,17
<i>Tajvan</i>	0,28	0,12	0,15
<i>Olvasni tudók aránya</i>			
	<i>Valós</i>	<i>Becsült</i>	<i>Különbség</i>
<i>Korea</i>	0,71	0,31	0,40
<i>Tajvan</i>	0,54	0,36	0,18

1. táblázat: A beiskolázási ráták, valamint az olvasni tudók arányának alakulása Koreában és Tajvanon, százalékban. A becsült adatok egy hasonló fejlettségű elképzelt ország adatai, az adatokat a mutatók és a GDP közötti összefüggésből lehet becsülni.

Forrás Rodrik (1997: 425)

5. ábra: Jövedelem (függőleges tengely) és földbirtoklás (vízszintes tengely) alapján számított Gini koefficiensek

Forrás: Rodrik (1997: 426)

6. A politikai stabilitás.

Mind Koreában, mind Tajvanon fontos szerepet játszott a fejlődés támogatásában a politikai stabilitás. Ebben szerepet játszottak az európaiótól eltérő kulturális beidegződések, melyeknek köszönhetően az erősen autoriter politikai berendezkedések hosszú ideig nem szembesültek a társadalom ellenállásával. Megfigyelhető, hogy mind Koreában, mind Tajvanon a gazdasági fellendülés évtizedeiben egy szűk uralkodó elit kormányzását figyelhetjük meg. Ez Tajvanon a Kuomintang volt, melynek uralma egészen 2000-ig tartott (Rigger 2004). Koreában pedig az 1961-es katonai hatalomátvétel után egészen meggyilkolásáig Park tábornok vezetésével teremtették meg a gazdasági csoda alapjait⁶. (Haggard et al. 1991)

7. A megosztott növekedés

Megosztott növekedésen azt értjük, hogy az állam a növekedésből származó hasznokat megosztja a társadalommal, így nem alakultak, így nem alakultak ki olyan jelentős jövedelmi különbségek, mint például Latin-Amerikában. Amsden (idézi Benczes 2000a: 431) rámutat, hogy míg Brazíliában a legalsó és legfelső jövedelmi kvantilis közötti különbség 28-szoros volt, addig ez az arány Koreában és Tajvanon mindössze 4-5-szörös volt (lásd az 5. ábrát!). Ennek okát azonban nem az állam magas újraelosztó tevékenységében kell keresni. Az államnak a makrostabilitás fenntartása érdekében erre nem is maradt forrása, így ezt a szerepet a társadalom más szereplőire bízta.

Ilyen más szereplőknek tekinthetjük a vállalatokat, melyek egyrészt az élethosszig tartó foglalkoztatással, másrészt az átvállalt jóléti intézményekkel munkavállalóik számára biztosították az alapvető jóléti ellátást. Másrészt, és ez egyben kulturális sajátosság is, különösen a kínaiak lakta országokban kiemelt szerep hárult a családra a beteg és idős rokonok ellátásában. Ezzel az állam mentesült ez alól a feladat alól, ezzel is forrásokat teremtve a fejlesztéspolitika számára.

⁶ A demokrácia és a gazdasági fejlődés kapcsolatairól lásd Csicsmann (2009) és Tétényi (2009)

A fenti hét pont jól összefoglalja a klasszikus ázsiai fejlesztő állam fő karakterisztikáit az állami szerepvállalás szempontjából⁷. Azonban a modellünk ezzel még nem teljes. Fontos kiemelni még az állami szerepvállalás fontossága mellett a vállalati szektorban tapasztalható eltéréseket. A hagyományos, nyugati, különösen amerikai modellekben a vállalat úgynevezett shareholder típusú, vagyis a vállaltvezetés számára az elsődleges útmutató a részvényesek igényeinek kielégítése. Ennek oka, hogy a tőzsde a vállalatok számára kitüntetett szereppel bír a tőkebevonás szempontjából. A részvényesi érdek viszont a rövid távú haszonmaximalizáció, így a menedzserek is erre törekednek, a profit és ezáltal az osztalék növelésére.

Ezzel szemben Kelet-Ázsiában, ahol a vállalati szféra főleg nagyméretű, a tőkeforrásokkal, azaz a bankokkal és az állammal szorosan összefonódott vállalatokból áll össze, elsősorban a belső érintettek, azaz a stakeholderek érdekei érvényesülnek elsősorban, így a vezetés célfüggvényében hosszabb távú célok is megjelenhetnek, ami a fejlődés szempontjából mindenképpen kedvező jelenség lehet.

Még egy fontos aspektust nem szabad elfelejteni a kelet-ázsiai országok sikereit vizsgálni, ez pedig az Egyesült Államok segélyeinek fontossága. Természetesen ennek indokai a világpolitikában keresendőek, hiszen mind Korea, mind Tajvan egy kommunista állammal álltak szemben, így megtartásuk az USA elsődleges érdeke volt. A segélyezés Korea esetében különösen az 1950-es és 60-as években volt jelentős. 1953 és 61 között Korea importjának 70 százalékát az amerikai segélyek fedezték, és a tőkefelhalmozás 75 százalékát is ezek tették ki. Bár a segélyek nagy része nem közvetlenül az ipar fejlesztésére érkeztek, fontosságukat kiemeli, hogy nagyon sok koreai vállalat a segélyként érkező árucikkek feldolgozásával alapozta meg a jövőjét. (Haggard et al. 1991)

A segélyek egy másik formáját jelentették a kedvezményes külföldi hitelek. 1964 és 74 között ilyen hitelek alkották a teljes külföldi hitelállomány 6,5 százalékát. Azonban az 1960-as évek fellendülésétől kezdve az Egyesült Államok a segélyezés folyamatos csökkentését majd megszüntetését jelentette be, tehát a sikersztori

⁷ Az állami szerepvállalás elméleti megfontolásait lásd Benczes (2009)

második felvonásában a segélyek már nem játszottak komoly szerepet. (www.country-data.com)

Az eddigiek alapján kirajzoló kép alapján a kelet-ázsiai fejlesztő állam egy olyan modell, mely a fejlődésgazdaságtan igen sok elméletét igazolni tudja. Egyfelől a kelet-ázsiai államok képesek voltak arra, hogy az importhelyettesítő fázis után a kialakított iparágak komparatív előnyét kihasználják, termékeiket exportálják és ebből jelentős haszonra tegyenek szert. Mindez, együtt a stabilitásra törekvő költségvetési politikával a neoliberais recept betartását mutatja. Ugyanakkor az állam által követett kezdeti gazdaságpolitikai megoldások: tőkekorlátozások, többes árfolyamrendszer, neomerkantilista kereskedelempolitika, mindaz, ami a későbbi exportra termelő szektorok kialakítását segítette, mind a klasszikus fejlődésgazdaságtan internalista ága által javasolt megoldások voltak. Ezzel sikerült elérni az iparosodásnak egy viszonylag magas fokát, olyan iparágak alakultak ki, melyekben később komparatív előny mutatkozott.

Ugyanakkor nem szabad itt megállni. Noha a korábban emlegetett, a fejlesztő államról szóló államközpontú elképzelések nagyrészt a szakpolitikákra helyezték a hangsúlyt, már ezekben is megjelenik az a fontos megállapítás, hogy önmagukban a gazdaságpolitika nem elegendő magyarázat. Bár a kelet-ázsiai fejlesztő állam, különösen korai időszakában hasonlít egy „sima”, importhelyettesítésre építő, tervező, állam által vezérelt piacgazdaságra, azonban már a fenti különbségek (például későbbi exportorientáció) is mutatják, hogy ennyire nem egyszerű a helyzet.

Ami a kelet-ázsiai államot fejlesztő állammá teszi, az rendkívüli sikeressége. Képes volt arra, hogy a megfelelő iparágakat jelölje ki fejlesztésre, majd képes volt, hogy ezeket a fejlesztéspolitikákat megfelelően, mindenféle problémától mentesen véghez is vigye. De vajon mi volt a titka? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához már a modern fejlődésgazdaságtanhoz, vagyis az a fejlődéstan intézményi ágához kell fordulnunk.

Ahogy arról már volt szó, a modern, intézményi fejlődésgazdaságtan az intézmények minőségével magyarázza az egyes országok közötti fejlettségbeli különbségeket. Ahhoz, hogy a kelet-ázsiai fejlesztő állam olyan sikeressé válhasson, mint amilyen volt, megfelelő intézményekkel kellett, hogy rendelkezzenek.

Leftwich (1995) hat különböző intézményi ismérvet különböztet meg a fejlesztő állammal kapcsolatban:

1. Határozott fejlesztő elit: a fejlesztő államot egy szűk elit vezeti, politikusok és bürokráták, akik hosszútávon elkötelezettek egy fejlesztéspolitikai irány iránt.
2. A fejlesztő állam autonómiája: az állam, mint intézmény független más társadalmi csoportok befolyásától. Mindez azt jelentette, hogy egy viszonylag erős, kompetens állammal szemben egy viszonylag gyenge társadalom állt szemben.
3. Kompetens bürokrácia: ahogyan arról már korábban szoltunk, a kelet-ázsiai fejlesztő állam egyik kulcsa a bürokratikus ügynökségek kiemelkedően sikeres működése. Ezek az ügynökségek, ahogyan az előző pontban láthattuk, autonómok, ugyanakkor, és ez újdonság, kompetensek is. Az ügynökségek képesek voltak a magánszféra, a piac jelzéseit megérteni és hasznosítani, illetve informálták az állam céljairól. Az ügynökségek beágyazódtak a magánszféra. A fejlesztő állam egyik kulcsa tehát a „beágyazott autonómia” (Evans 1995)
4. A fejlesztő állam és a civil társadalom kapcsolata: a fejlesztő állam egy gyenge civil társadalomban működött. A társadalomból származó jelzéseket az állam csak akkor vehette figyelembe, ha az egyezett saját céljaival. Ennek érdekében az állam gyakran erőszakkal avatkozott be a társadalmi folyamatokba. Másfelől viszont, a társadalmi elégedetlenség megelőzése érdekében az állam, ahogyan azt már bemutattuk, igyekezett megosztani a növekedés gyümölcseit a társadalom egészével. (Benczes 2009: 57) Rodrik (1994) ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a jövedelmi egyenlőtlenségek alacsony volta nemcsak következménye, de feltétele is volt a sikerességnek, mivel így az államnak már a kezdetekkor sem kellett az egyenlőtlenségek csökkentésére koncentrálnia.
5. Fejlesztő államok és gazdasági érdekek. Ellentétben Latin-Amerikával, Kelet-Ázsiában nem volt az állam céljaival versengő korábbi gazdasági elit. Míg Latin-Amerikában az agráriumban érdekelt korábbi elit határozottan szembement az iparosító politikával (Hirschman 2000), addig Kelet-Ázsiában

a kialakuló privát szféra az állami támogatással jelent meg, így nem jelentett veszélyt az állam céljaira.

6. Emberi jogok, teljesítmény és legitimáció: ahogyan arról már volt szó, az állam akár erőszakkal is elnyomta a céljaival ellentétes társadalmi folyamatokat. Mindez az emberi jogok nem maradéktalan érvényesülését jelentette, amit viszont cserébe kompenzált a megosztott növekedés legitimációs ereje.

Rodrik hasonlóan fontosnak tartja az intézmények kérdését, noha nem mindenhol jut hasonló következtetésre, mint Leftwich. (Rodrik 2007) Ahogyan azt láthatjuk, Rodrik alapvetően a magántulajdon és az állam viszonyát, a pénzügyi rendszer különlegességét, a vállalatirányítási rendszerben rejlő kérdéseket vizsgálta. De nála is megjelenik a beágyazott autonómia.

<i>Intézmény típusa</i>	<i>Ideáltipikus modell (főáramú közgazdaságtan)</i>	<i>Kelet-ázsiai jellemző</i>
<i>Tulajdonjog</i>	Magántulajdon, törvényi garanciák.	Magántulajdon, de a kormányzat néha felülírja a tulajdonjogot.
<i>Vállalatirányítás</i>	Külső érintettek irányítanak, külső érintettek erős törvényi védelme.	Belső érintettek irányítanak.
<i>Üzleti szféra és a kormányzat kapcsolata</i>	Távolságtartás, szabályalapú.	Erőteljes összefonódás.
<i>Ipari szervezeti forma</i>	Decentralizált versenypiacok, erőteljes trösztellenes szabályozás.	Horizontális és vertikális integráció a termelésben (chaebol). Kartellek kormányzati felhatalmazással.
<i>Pénzügyi rendszer</i>	Liberalizált; értékpapírokon alapuló, szabad belépéssel. Prudens felügyelet szabályozó hatóságok által	Bankok uralta, korlátozott belépéssel. Erőteljes kormányzati kontroll, közvetlen kölcsönzési formákkal. Gyenge formális szabályozás.
<i>Munkaerőpiac</i>	Decentralizált, rugalmas.	Élethosszig tartó foglalkoztatás
<i>Nemzetközi tőkeáramlás</i>	Szabad és prudens	Korlátozott (az 1990-es évekig)
<i>Köztulajdon</i>	Nincs a termelőszektorban	Jelentős a finanszírozásban

2. táblázat: A kelet-ázsiai fejlesztő állam jellemzői

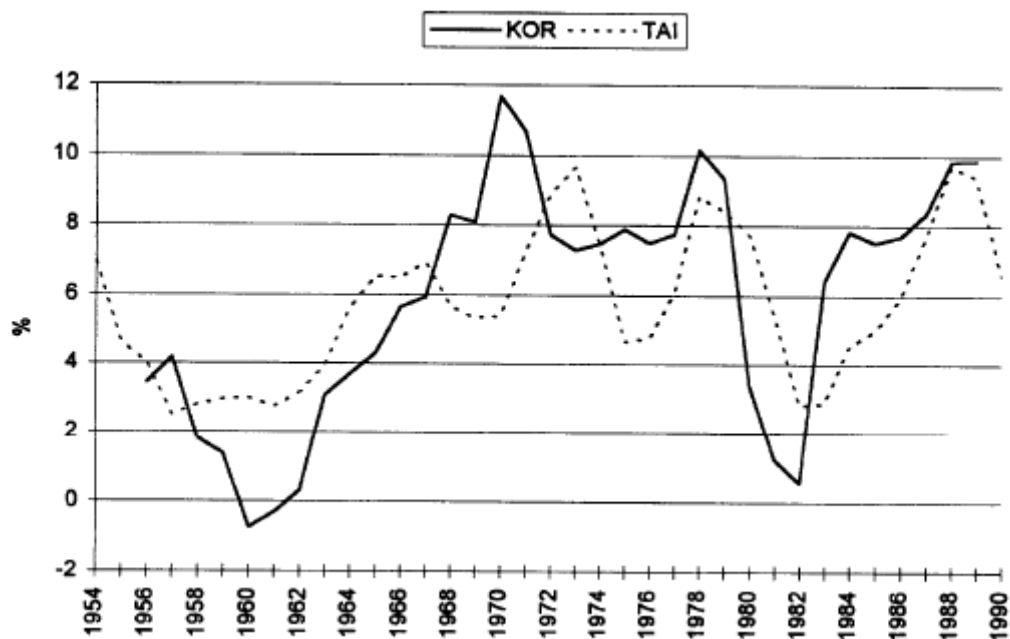
Forrás: Rodrik (2007: 19)

Ahogy az a fenti összefoglalóból kiderül, a fejlesztő állam alapvető jellemzőit bemutatandó Stubbs (2005) lehetséges magyarázó elméleteinek mindegyikét felhasználtuk. A kelet-ázsiai fejlesztő állam valóban exportorientációja miatt volt képes arra, hogy a világ élvonalába zárkózzon. Ebből a szempontból a neoklasszikus magyarázatoknak alapvetően igazuk van. Ahhoz ugyanakkor, hogy ezek az iparok létrejöjjenek erőteljes állami beavatkozásra volt szükség, mely importhelyettesítéssel, szelektív iparpolitikával járt. Sőt, ahhoz is jól működő, erős államra volt szükség, hogy ezen a fázison átlendülve az exportorientáció is kiépülhessen. Itt vonható meg az alapvető különbség a latin-amerikai és kelet-ázsiai államok között. Ebből a szempontból igaza van az államközpontú magyarázatoknak is.

Szintén kitértünk a japán tőke lehetséges szerepére, illetve az amerikai szerepre is. Bemutattuk a kulturális kérdéseket is. Mindezek együttesen természetesen hozzájárultak egyenként is a sikerekhez kelet-ázsiai, ugyanakkor egyenként, kizárólagos magyarázó változóként nem kezelhetők.

A korábbi magyarázatok közül azonban hiányzik az intézmények szerepének értékelése. A fenti néhány oldalban megkíséreltük azt is bizonyítani, hogy megfelelő intézmények nélkül a gazdaságpolitikai megoldások nem működtek volna. Ezek így együtt tették lehetővé azt, hogy a kelet-ázsiai államok az 1960-as évektől az 1990-es évekig viszonylag stabil növekedési rátával, alacsony jövedelemi egyenlőtlenséggel rendelkeztek, melyet még válságok alatt is sikerült stabilan tartani. (lásd a 8. ábrát!) És ezzel elérünk a fejlesztő állam általunk definiált koncepciójához, melyet a bevezetőben feltettünk, és mely közel áll Johnson (1982)-es definíciójához, mely szerint a fejlesztő állam egy olyan állam, mely:

1. Megfelelő politikákat képes kiválasztani: ehhez szükséges a beágyazott autonómia „beágyazott része”.
2. És képes azok mellett akár hosszú távon is elköteleződni: ehhez szükséges a beágyazott autonómia „autonómia része”.

6. ábra: Dél-Korea (KOR) és Tajvan (TAI) növekedési rátája, hároméves mozgó átlag

Forrás: (Rodrik 1994: 4)

A fenti elemzés ízig-vérig a fejlődésgazdaságtan internalista ágához tartozik. A fenti tényezők mind belső tulajdonságokat takarnak, és eltekintenek a nemzetközi rendszer és a világ gazdaság sajátosságaitól. Az egyetlen kivétel tán a már idézett Stubbs (2005), aki saját elemzésében azt vizsgálja, hogy a kelet-ázsiai térségben zajló háborús konfliktusok, melyek a hidegháborús narratíván belül zajlottak. Ezen háborúk, a belőlük következő szükségszerű rombolások (koreai háború), veszélyérzet (vietnámi háború, maláj polgárháború) adták azokat a lökéseket, melyek a Kelet-Ázsiában kiépülő politikai és gazdasági rendszerek számára a szükséges háttérstabilitást, felhatalmazást adták, és így a sikeresség alapja volt. Ebben az értelemben ez a koncepció mindenképpen külső, exogén változóként tekint a háborúkra, mint a kelet-ázsiai modell kialakulásának alapvető oka.

Ki kell emelni, hogy Stubbs elemzésében valóságban nem a háborúk, hanem a kommunista veszély az elsődleges, magyarázónak tekinthető változó, mely elsősorban külső konfliktusokban csúcsosodott ki a hidegháborús logika mentén. Véleményünk szerint amennyiben a kelet-ázsiai sikerek okát (majd a bukás okát, és egy másféle fejlesztő állam felbukkanását) akarjuk megérteni, akkor azt nem tehetjük meg

kizárólagosan a hidegháborús logikát segítségül hívva (már csak azért sem, mivel a fejlesztő állam válsága a hidegháború véget érte után hat – hét évvel kezdődik. A nemzetközi politikai – gazdasági környezet változása mindenképpen fontos magyarázó változó lehet, és dolgozatunk további részében erre helyezzük a hangsúlyt.

Ahhoz, hogy ezt meg tudjuk tenni, legelőször is be kell, hogy vezessük a nemzetközi rezsimek fogalmát, melynek segítségével ezeket a változásokat nyomon tudjuk követni.

III. Az alkalmazott elemzési keret: a nemzetközi rezsimek elmélete

III.1 Bevezetés

A rezsिमelmelet a nemzetközi politikai gazdaságtan (NPG) tudományának egyik központi kutatási témája az 1970-es évek második fele óta. Az NPG vizsgálódásainak egyik fókuszpontja az államok viselkedésének megértése a nemzetközi gazdasági rendszerben. Maga a nemzetközi politikai gazdaságtan tudománya sem vezethető vissza a régmúlta, és diszciplinájában keveredik egymással a közgazdasági elemzés, illetve a nemzetközi kapcsolatok elmélete (international relations – IR), vagy ahogyan azt hazánkban is másképpen nevezni szokták, a nemzetközi politikaelmélet módszere⁸.

A rezsим szó a nemzetközi politikai gazdaságtan tudományában valamilyen együttműködési rendszert jelent államok között⁹, és kialakulásában elsősorban az 1970-es évek végén, illetve az 1980-as évek elején lezajlott világgazdasági és politikai változások játszottak szerepet (ahogyan egyébként részben az NPG kialakulásában is).

Az NPG elméletében, ahogyan az IR elméletében is, az uralkodó nézetrendszer az 1970-es évekig az úgynevezett hegemon stabilitás elmélete volt¹⁰, mely szerint a világgazdaságban csak akkor képzelhető el stabil, állandó szabályokon alapuló államközi együttműködés, amennyiben valamilyen hegemon hatalom van jelen a nemzetközi rendszerben, mely kiemelkedő gazdasági és/vagy politikai hatalommal bír. Az IR és a NPG művelői nagyrészt egyetértettek abban, hogy a második világháború után kialakult világban az Egyesült Államok hegemonnak tekinthető, és mint olyan meghatározta nem csak a politikai, de a Bretton Woodsban 1944-ben kialakított

⁸ A nemzetközi politikai gazdaságtan kialakulásáról, illetve fejlődéstörténetéről lásd Cohen (2008) hiánypótló monográfiáját, illetve Katzenstein – Keohane – Krasner (1998) cikkét.

⁹ A definícióról pontosabban kicsit később lesz szó!

¹⁰ A hegemon stabilitás elméletéről a rezsिमelmeletek áttekintésekor részletesen is szólnunk majd!

gazdasági intézményrendszert is¹¹. Ilyen formában a hegemon stabilitás elmélete a gyakorlatban is bizonyított.

Ugyanakkor az 1970-es évek második felétől a világban lezajló gazdasági és politikai változások, mint például a két olajválság, különösen a második, vagy a japán és német gazdaság gyors fejlődése sokak szemében megkérdőjelezte az amerikai hegemonia stabilitását. Ugyanakkor más események, mint például a GATT tokiói fordulójának sikeres lezárása azt mutatta, hogy a nemzetközi együttműködés továbbra is fennmaradt. (Gilpin 2004, Cohen 2008) Mindez oda vezetett, hogy az NPG művelőinek felül kellett vizsgálniuk korábbi elképzeléseiket: hogyan lehetséges az, hogy hegemon nélkül is képesek államok az együttműködésre? Nem véletlen, hogy a rezsimelemzés egyik alapművének számító Keohane kötet (Keohane 1984/2005) címe *After Hegemony*, vagyis a Hegemonia után.

Tulajdonképpen ennek a válaszkérésnek az eredménye a rezsimelemzés. Noha a rezsimekről már korábban is jelentek meg írások¹², ugyanakkor a rezsimelemzés „megalapításának” azt a konferenciát tekinthetjük (Cohen 2008, Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997), melynek eredményei az International Organization, az NPG egyik legfontosabb folyóiratának 1982-es különszámában jelentek meg, majd később Stephen D. Krasner (1983) szerkesztésében könyv formájában is. A fenti mű azért kiemelten fontos, mivel összehozza az NPG különböző iskoláinak legfontosabb képviselőit, megkísérelve konszenzusra jutni legalább a rezsimek definíciójának kérdésében.

A rezsimek kutatása nem állt meg az 1980-as években, hanem a kilencvenes években is tovább folyt, melyből ekkorra már komoly összefoglaló publikációk is születtek. (Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997) Noha azt gondolhatnánk, hogy a rezsimelemzés mára veszített népszerűségéből, ezt cáfolja, hogy például 2005-ben újra kiadták Keohane már hivatkozott, 1984-es, és a rezsimelemzés alapjának számító művét (Keohane 1984/2005). Ennek új előszavában a szerző maga is hitet tesz amellett, hogy bár a 21. század NPG-s kutatási programjában előtérbe kerültek az NGO-kat, vagy transznacionális vállalatokat becsatornázó kutatási programok, mint például a

¹¹ A továbbiakban a hidegháború alatti időszak esetén, ha azt másképpen nem jelezzük, kizárólag a nyugati világot vizsgáljuk.

¹² lásd például Haas 1975, Ruggie 1975, illetve Young 1980, de megjelenik Keohane és Nye *Power and Interdependence* (Keohane – Nye 1977) is

neomedievalizmus vagy transzgovernmentalizmus¹³, a rezsimelmélet még ma is megkerülhetetlen.

Ugyanakkor Krasner (1983) kötetében is észlelhető, hogy a rezsimelméletet nem tekinthetjük egységes irányzatnak. Ahogyan azt a következőkben látni fogjuk, a rezsimelméleten belüli törésvonalak nem csak a hagyományos NPG-n belüli iskolákat követik, de további kisebb törésvonalakat is találunk, melyek iskolákon belül is húzódnak akár. Sőt, már magának a rezsimnek a fogalmával, illetve fontosságával kapcsolatban is nagy különbségeket fedezhetünk fel. A fejezet eszerint a következő módon épül fel. Az első alfejezetben áttekintjük a rezsim definíciójáról folyó vitát, bemutatva a leggyakrabban használt definíciókat és azok problémáit. Ezután kitérünk a rezsim valós szerepéről folytatott diskurzusra, bemutatva a rezsim jelentőségéről alkotott különböző felfogásokat. Ezután, elfogadva azt, hogy a rezsim ténylegesen fontos szerepet töltenek be a nemzetközi gazdasági rendszerben, rátérünk a rezsim kialakulását és működését tárgyaló legfontosabb elméletek tárgyalására. Az elméletek közül kiemelten tárgyaljuk azokat, melyek az úgynevezett racionalista megközelítéshez tartoznak, jóllehet, majd látjuk, hogy egymástól akár elég távol álló felfogások is ide tartozhatnak.

III.2 Definíciók

A rezsim fogalmát először Ruggie használta 1975-ös cikkében, ahol azt a következő módon definiálta: „kölsönös elvárások, szabályok és előírások, tervek, szervezeti energiák és pénzügyi kötelezettségek összessége, melyeket államok egy csoportja elfogadott”. (Ruggie 1975: 570) A napjainkban valószínűleg legszélesebb körben elfogadott definíció a fent hivatkozott, Krasner által szerkesztett kötetben jelent, mely szerint a rezsim „implicit és explicit elvek, normák, szabályok és döntéshozatali procedúrák összessége, amelyek körül a szereplők elvárásai a nemzetközi kapcsolatok egy adott területén összefutnak”. (Krasner 1982: 186, magyarul idézi Gilpin 2004: 82) Krasner a definíciót így folytatja (im.: 186): „Az elvek bizonyos tények, ok-okozati kapcsolatok, illetve a becsületes viselkedés elfogadása. A normák jogok és

¹³ Ezekről rövid leírás található Gilpin (2002) könyvének 15. fejezetében.

kötelezettségek által meghatározott viselkedésminták. A szabályok konkrét cselekmények előírása vagy tiltása. A döntéshozatali procedúrák pedig a kollektív döntés meghozatalának és bevezetésének a módja.”

A fenti, komplex definíció alapján Hasenclever, Mayer és Rittberger (1997) az alábbi konkrét elemzést közli az atomsorompó egyezményrel kapcsolatban. A rezsím négy alapelven nyugszik, melyek jól láthatóan tények, vagy ok-okozati összefüggések:

1. Az atomfegyverek terjedése megnövelik egy nukleáris háború valószínűségét.
2. Az atomfegyverek terjedésének megakadályozása nem akadályozza a békés atomenergiafelhasználást.
3. Kapocs van a nukleáris fegyverek vertikális és horizontális terjedése között.
4. Verifikáció alapelve

Szintén meg lehet különböztetni különböző normákat a fenti rezsimmal kapcsolatban. Ilyen például annak megtiltása, hogy a nukleáris fegyvert nem birtokló államok ilyet beszerezzenek, vagy létrehozzanak; illetve ehhez kapcsolódóan szintén normaként tekinthetünk arra az előírásra, hogy az előbbi elv megsértéséhez nukleáris fegyvert birtokló állam nem nyújthat segítséget. Ezeket a normákat a rezsím aztán konkrét szabályokká konvertálja, melyek konkrét előírásokat tartalmaznak, melyek segítségével például meg lehet ítélni, egy adott állam a rezsimmal együttműködő-e, vagy sem? Végül a rezsímben megtalálhatunk különböző procedúrákat, melyek például a rezsím felülvizsgálatának, vagy módosításának a módját szabályozzák¹⁴.

Látható tehát, hogy a négy „összetevője” a rezsímnak, tudniillik az elvek, normák, szabályok és procedúrák egymással hierarchikus kapcsolatban állnak. Ez a különbségtétel Krasner számára azért is hasznos, mivel ennek segítségével definiálja nemcsak a rezsímet magát, de annak változását is. A szabályok és procedúrák változása Krasner számára a rezsímben belüli változást jelent, míg az elvek és normák változása jelenti magának a rezsímnak a megváltozását (im: 187).

¹⁴ A fentiekhez hasonlóan lehetséges megvizsgálni a dolgozat tárgyát képező kereskedelmi rezsím alapelveit is, erről azonban majd később lesz szó!

Természetesen a fenti definíciónak vannak előnyei és hátrányai. A definíció egyik kétségtelen előnye, hogy különbséget lehet segítségével tenni a nemzetközi rezsimek és a nemzetközi szervezetek között. Utóbbiak képesek cselekedni mint önálló aktorok, míg a rezsimek nem. Ugyanakkor fontos felismerni, hogy a legtöbb nemzetközi rezsim úgymond rendelkezik nemzetközi szervezettel, mely a legtöbbször ráadásul elengedhetetlen például a formális szabályok alkalmazása esetén. Egy másik fontos dolog, amely a fenti definícióból következik, hogy a nemzetközi rezsimeket intézményekként kell kezelnünk, és ennek megfelelően kell a rezsimekkel kapcsolatos kutatásokat folytatni, hiszen a fenti definíció összecseng North (1990) intézménydefiníciójával. Eszerint az intézmények formális szabályok és informális kötöttségek (magatartási normák, a társadalmi aktorok számára irányadó cselekvési minták, panelek), amelyek magukban foglalják betartásuk kényszerét is.

Ugyanakkor a definíciónak több gyengesége is van. Az egyik gyengeség a definícióban szereplő „alkotórészekkel”, egészen pontosan ezen fogalmak körüli pontatlanságokkal kapcsolatos. Milyen valós hierarchia, kapcsolat van az elvek, normák, szabályok és procedúrák között? Milyen pontos szabályrendszer alapján tudjuk ezeket megkülönböztetni egymástól? Oran R. Young 1986-os cikkében, melyben az előző években megjelent legjelentősebb rezsimekkel foglalkozó monográfiákat tekinti át, a krasneri definíciót pontosan azon az alapon támadja, hogy az azért pontatlan, mert olyan fogalmakat tesz egymás után, melyek nem megfelelően definiáltak, és mint ilyenek egymástól nem megfelelően elválaszthatóak, és emiatt túlságosan rugalmas, mondhatni gumidefiníciót jelent (Young 1986: 106-107). A rezsimelemzés egy másik igen jelentős kutatója, Robert Keohane 1989-es könyvében a konszenzusos, ugyanakkor komplex definíció helyett egy egyszerűbbet javasol. „A rezsimek kormányközi megállapodásokkal létrehozott, explicit szabályokkal rendelkező intézmények, melyek a nemzetközi kapcsolatok valamilyen konkrét problémaköréhez kapcsolódnak.” (Keohane 1989b: 4) Látható, hogy Keohane kizárólag explicit szabályokra vonatkoztatja a rezsim fogalmát, mely egyfelől előnyös, mivel ezzel a definíció egyszerűsödik, másfelől hátrányos, mivel a komplex definíció jóval nagyobb mozgásteret adott. Ahogy azt később látni fogjuk, a krasneri komplex, és konszenzusos definíció lehetővé tette azt, hogy különböző iskolákhoz tartozó kutatók egy egységes definíción keresztül közelítsék meg a rezsimek problematikáját.

A definícióval kapcsolatban tehát elmondható, hogy van egy komplexebb, ám talán egyértelműségében gyengébb, és egy egyszerűbb, ám valószínűleg kevesebb ember számára elfogadható verzió. Anélkül, hogy a kettő között igazságot tennénk, csak annyit jegyzünk meg, hogy valószínűleg a rezsimekkel foglalkozó elmélet még túlságosan fiatal ahhoz, hogy annak mindenki számára pontos definíciót találjunk. Ahogyan azt John Stuart Mill (2000: 555) találóan megfogalmazta, egy város sem úgy jön létre, hogy először a falait építik meg, majd szép lassan a terület benépesül házakkal, hanem pont fordítva, így egy elméletnek, tudománynak is kell egy kialakulási idő, amíg aztán lehatárolhatóvá, definiálhatóvá válik.¹⁵ Így a dolgozatban a továbbiakban a Krasner által megalkotott definíciót használjuk, azzal a megkötéssel, hogy ez nem egy általánosan elfogadható, hanem sokkal inkább egy „munkadefiníció”.

A definíció másik gyengesége annak második felével kapcsolatos, és félig meddig filozófiai természetű. Tudniillik azt a problémát kell megoldanunk, vajon mit is jelent az, hogy „amelyek körül a szereplők elvárásai a nemzetközi kapcsolatok egy adott területén összefutnak”? Valójában tehát az a kérdés, mikortól tekinthetünk igazából valamit rezsimnek, mikortól tekinthető az „létrejöttnek”? A kérdés nem is olyan egyszerű, és Hasenclever, Mayer és Rittberger (1997: 14-21) három eltérő megközelítést különböztet meg az erre adott válaszok közül.

Az első megközelítés, melyet a fenti szerzők behaviorista megközelítésnek neveznek, Young 1989-es cikkében jelenik meg. Eszerint a megközelítés szerint egy rezsim akkor tekinthető „kialakultnak”, amennyiben tényleges olyan szabályokat tartalmaz, melyek megváltoztatják az államok viselkedését. Young tehát azon az állásponton van, hogy a rezsimek létrejöttét tapasztalati úton határozhatjuk meg: egy szabály megléte nem jelenti azt, hogy az automatikusan számítana, és ténylegesen alakítaná egy állam magatartását. Azt kell vizsgálni, ténylegesen történik-e változás a szabály meglétének hatására.

A második megközelítést, a német szerzők kognitív megközelítésnek¹⁶ nevezik. A Kratochwil és Ruggie (1986) elképzeléseire alapozott megközelítés lényege, hogy nem az a fontos, hogy teljesítik-e a rezsim szabályait az egyes államok, így nem is lehetséges

¹⁵ A fenti megjegyzés már csak azért is rendkívül találó, mivel még talán a közgazdaságtannak sem létezik általánosan elfogadott definíciója, nem beszélve a nemzetközi politikai gazdaságtanról.

¹⁶ Természetesen ez a megközelítés gyakorlatilag megegyezik a később tárgyalandó kognitív (konstruktivista) iskolával.

a rezsim „üzemelését” valamilyen pozitív tudományos módszerrel vizsgálni. Sokkal inkább szükséges az államok viselkedésének szociológiai elemzése, így például annak vizsgálata, hogy hogyan reagálnak az államok, ha egyvalaki közülük megszegi a rezsim szabályait. Ezzel a technikával közelebb kerülünk annak megértéséhez, mennyiben is fogadnak el államok egyes szabályokat, illetve mennyire erősen kötődnek azokhoz.

Végül a harmadik megközelítés, melyet Hasenclever és szerzőtársai formális megközelítésnek neveznek, Keohane nevéhez fűződik (Keohane 1993 idézi Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997). Ő elveti mind a behaviorista, mind a kognitív elképzelést. A behaviorista elképzelés problémája szerinte annak tautologikus volta: hiszen a rezsim létét az államok viselkedéséből vezetjük le, majd a rezsimmel az államok viselkedését magyarázzuk. A kognitív megközelítés hátrányaként pedig azt említi, hogy hogyan is lehetne belelátni egyes államok fejébe, hogy valójában milyen szabályt és milyen erősen fogadnak el? Keohane ezekkel szemben egy formális megközelítést javasol, mely szerint a rezsimet explicite megjelenő szabályokkal azonosítja. Természetesen ennek a megközelítésnek pont az a hátránya, amely a másik kettőnek előnye volt. Hiszen hiába írunk le egy szabályt, ha azt aztán senki nem tartja be. Tekinthe-tünk-e valami olyat működő rezsimnek, mely csak papíron van jelen?

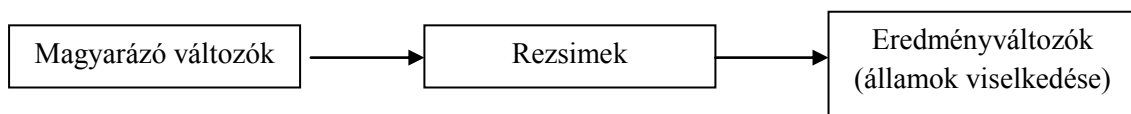
A fenti vitában egyelőre nem kívánunk állást foglalni, azonban annyit jeleznénk, hogy a fenti három megközelítésmódban már láthatóak azok a törésvonalak, melyek a különböző rezsimfelfogások között is megtalálhatóak. Míg a keohane-i koncepció egy pragmatikus, racionalista megközelítésnek tekinthető, addig a Kratochwil és Ruggie által hangoztatott koncepció a posztmodern társadalomtudományi koncepcióra építő elmélet, míg a Young féle felfogás a kettő között található.

III.3 A rezsimok magyarázó ereje

Miután tisztáztuk a rezsimok definíciójával kapcsolatos problémákat, a következőkben azt érdemes megvizsgálni, vajon milyen elképzelések vannak jelen a rezsimok magyarázó erejét tekintve. Természetesen ez a kérdés szorosan kapcsolódik a rezsimok

működését magyarázó különböző elméletekhez, azonban úgy gondoljuk célszerű lehet külön kezelni ezt a kérdést.

Krasner már említett cikkében (Krasner 1982) három különböző nézetrendszert különböztet meg, melyek a rezsimek nemzetközi rendszerben betöltött szerepének erősségére vonatkoznak. Ahhoz, hogy ezeket el tudjuk egymástól különíteni, lássuk a 6. ábrán látható egyszerű modellt. A nemzetközi politikai gazdaságtan az államok viselkedését szeretné megérteni a nemzetközi gazdasági rendszerben. Modellünkben így ezek az eredményváltozók. Mindezeket a hatalmi viszonyokból, a nemzetközi rendszer struktúrájából, illetve az egyes államok érdekeiből vezethetjük le, így ezek lesznek a magyarázó változóink. A rezsimek esetében az alapfelvetés az, hogy jelenlétük valamilyen befolyásoló hatással bír az eredményváltozókra. Az egyes elképzelések közötti különbséget pontosan itt ragadhatjuk meg: milyen erős ez a befolyásoló hatás, és miből fakad ez?

7. ábra: A rezsimek lehetséges hatása a nemzetközi rendszerben

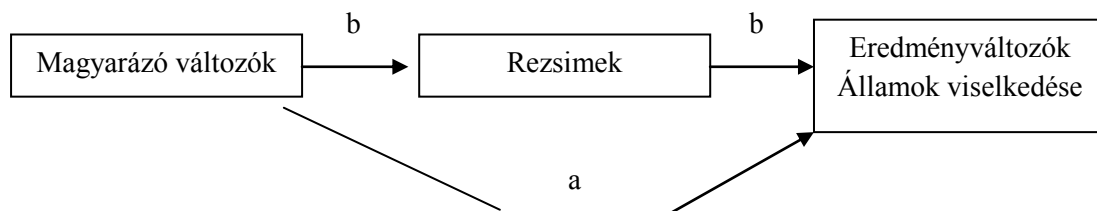
Forrás Krasner (1982: 189)

Az első irányzat, melyet Krasner hagyományos strukturalistának nevez, elveti a rezsimek befolyásoló hatását. Ennek az álláspontnak a legjelentősebb képviselője Susan Strange (1982), aki a rezsimek elmélet egyik legfőbb kritikusának számít. Strange szerint (Strange 1982: 487) „mindazok a nemzetközi struktúrák, melyeket rezsim címkével illethetünk, túlságosan hamar és könnyen felbomlanak a hatalmi egyensúly vagy a nemzeti érdekek változásával.” Strange megközelítése egyfelől híven tükrözi a nemzetközi politikai gazdaságtan úgynevezett brit iskolájának rendszerközpontú megközelítését, másrészt sajátosan keveri bele a realista szemléltet. A brit iskola oldaláról érkezik az a hangsúlyos pont, nem az egyes államok viselkedését kell leírni, tehát az eredményváltozó nem a 6. ábrán jelölt. A realista összetevő pedig annak elfogadása és külön hangsúlyozása, hogy a nemzetközi rendszer anarchikus, és elveti az

állandó és széleskörű együttműködés az azt alkotó államok között. A strange-i értelmezés szerint tehát a rezsimeket ki kell húzni a 6. ábrából, mint köztes változót.

Krasner kiemeli ugyanakkor, hogy a strukturalista elképzelés nem csak Strange-nél jelenik meg. A hagyományos realista iskola szerint is felesleges beszélni a rezsimokról. Eszerint a hagyományos realista elképzelés szerint a nemzetközi rendszert a piachoz hasonlóan írhatjuk le, ahol az egyes, egymástól független eladók és vevők találkoznak egymással. Márpedig a közgazdasági elmélet szerint, érvelnek a klasszikus realista elmélet hívei, ki fog alakulni valamilyen pareto hatékony egyensúly, a vevők megtalálják az eladókat mindenféle közvetítő intézmény nélkül. Ennek analógiájára a nemzetközi rendszerben sincs szükség semmilyen közvetítő intézményre. Ugyanakkor mélyebben átgondolva a fenti érvrendszert észrevehetjük, hogy az némileg sántít. Bár a közgazdasági elmélet valóban azt mondja, hogy a piac önmagában is működőképes, azonban csak akkor, ha tökéletes piacról beszélünk. A következő elképzelés azonban éppen azt állítja, ez nincs mindig így, és szükség lehet ilyenkor közvetítő intézményekre. Egy ilyen lehet a nemzetközi rendszer esetében a rezsim.

A második álláspont, amit Krasner azonosít, sematikus az 7. ábra módosításával írható le, és itt a 8. ábrán mutatjuk be.

8. ábra: A rezsimek lehetséges hatása a nemzetközi rendszerben: a módosított strukturalista megközelítés

Forrás: Krasner (1982: 192)

Ezt a megközelítést Krasner módosított strukturalistának¹⁷ nevezi. Ez az elmélet elfogadja az anarchikus nemzetközi rendszert, mint kiindulópontot, ugyanakkor,

¹⁷ A strukturalista megnevezést az NPG-ben több értelemben is használják. Krasner hivatkozott cikkében leginkább rendszerközpontú realizmusként fordítható, mely a világot anarchikus rendszerként írja le, ugyanakkor nála az államok központi szereplőként, illetve vizsgált analitikai egységként jelennek meg. Strange ugyanakkor inkább az NPG brit, marxista gyökerekkel is rendelkező iskolája szerint a strukturalizmust egy olyan rendszerközpontú elméletre használja, melynek vizsgált analitikai egysége

ahogyan az előbb már utaltunk rá, néha szükség lehet ebben a rendszerben valamilyen közvetítő intézményre, mely a nemzetközi együttműködést lehetővé teszi. A 7. ábrán azonban két nyíl látható. A „a” jelű nyíl azt mutatja, van olyan eset, amikor nem tudnak kialakulni rezsimek, közvetítő intézmények, melyek befolyásolják az egyes államok viselkedését. Ezek alapvetően olyan esetek, amikor az együttműködés zéró összegű játékként írható le, tehát amit az egyik állam nyer az együttműködésen, azt a másik elveszíti. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetben az együttműködés esélye csekély, illetve ha az megtörténik, akkor azt inkább ütközésnek, mint együttműködésnek tekinthetjük.

Ugyanakkor a „b” jelű eset is bekövetkezhet, olyan esetekben, mikor az együttműködés pozitív összegű játékként írható le. Azonban az államok egyrészt nem mindig veszik észre ezt a lehetőséget, másrészt különböző piaci kudarcok miatt, mint például az információs aszimmetria, az együttműködés megtörténte nem feltétlenül biztos¹⁸. Ilyenkor lehet szükség valamilyen közvetítő intézmény létrejöttére, mely végül megváltoztatva az államok viselkedését (az eredményváltozót), létrehozhatja az együttműködést. Valójában talán ez a rezsimelemzések közül a legismertebb és legelterjedtebb megközelítés.

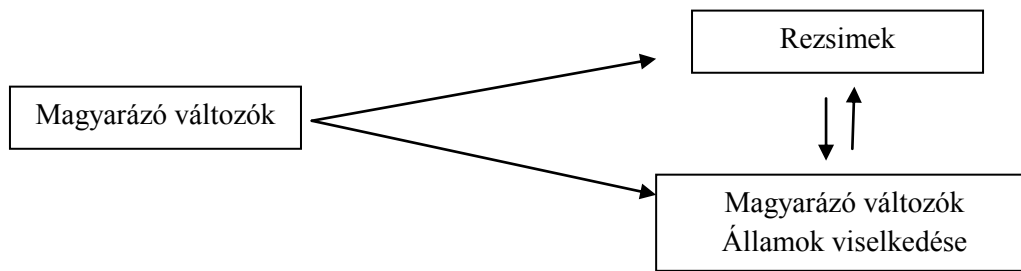
A harmadik megközelítést Krasner a grotiusi tradíció névvel illeti, mely eltér az előző kettő elképzeléstől. A grotiusi megközelítés egyfelől a nemzetközi rendszert sokkal inkább szociológiai módszerrel vizsgálja. A nemzetközi rendszerre, különösen a gazdasági rendszerre beágyazott rendszerként kell tekintenünk, mely önmagában nem vizsgálható. Az egyes államok döntéseit befolyásolhatják más államok döntései, de belső érdekcsoportok is.

Ez a felfogás azt vallja, hogy rezsimek az élet minden területén léteznek. Ezek a rezsimek, azonban nem kizárólag valamilyen közvetítő, az egyes államok viselkedését megváltoztató intézmények, hanem önálló étellel rendelkező intézmények, melyek önmagukban is hatással lehetnek az államok viselkedésére, viszont az egyes államok magatartása meg is változtathatja magukat a rezsimeket. Ezt mutatja a 9. ábra. Ahogyan Krasner (1982: 194) fogalmaz: „a realista nézőpontból egy rezsim valamilyen olyan

nem az állam, hanem maga a rendszer. Ennek megfelelően a módosított strukturalizmus itt módosított realizmust jelent inkább.

¹⁸ Ennek legismertebb példája lesz majd a fogolydilemma esete. Erre később még visszatérünk!

jelenség, amelyet meg kell tudnunk magyarázni; a grotiusi nézőpontból, adatok, melyeket le kell írni.

9. ábra: A rezsimek lehetséges hatása a nemzetközi rendszerben. A grotiusi tradíció felfogása

Forrás: Krasner (1982: 193)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a rezsimek nemzetközi rendszerben betöltött szerepét illetően különböző megközelítések vannak. A hagyományos strukturális megközelítés elveti, hogy a rezsimeknek komolyabb szerepük lenne. A módosított strukturális megközelítés szerint a rezsimek valamilyen közvetítő szereppel bírnak a magyarázó és az eredményváltozók között, és megváltoztatják az eredeti kimenetet. Különösen akkor szánnak nagy szerepet a rezsimeknek, ha az eredeti kimenet nem optimális megoldást nyújtana. Ezzel szemben a grotiusi tradíció fundamentális szerepet tulajdonít a rezsimeknek, mely az emberi viselkedésre van hatással, és így a nemzetközi viszonyokra is. A következő fejezetben túllépünk a definíciós kérdéseken és bemutatjuk azokat a különböző nézeteket, mely a rezsimek kialakulását magyarázza.

III.4 A rezsimek kialakulásának elméleti megközelítései

A rezsimek kialakulásának és működésének magyarázatát számos szerző, rendkívül sokféle elméleti alapról kiindulva próbálta és próbálja magyarázni. Ezeknek lehetséges csoportosítása már csak azért is nehéz, mivel az NPG viszonylag fiatal tudományként még nem oszlott fel teljesen elkülönült iskolákra. Mindazonáltal a felosztás nem lehetetlen, és a következőkben, mielőtt ténylegesen áttekintenénk ezeket a különböző nézőpontokat, célszerű lehet őket összefoglalóan áttekinteni, illetve rendszerezni őket.

Jelen dolgozatnak nem tárgya az NPG tudománytörténetének, iskoláinak kialakulását és az azok közötti különbségeket részletesen bemutatni, azonban most ez röviden célszerű lehet. Az NPG elméleti iskoláit két nagy csoportba bonthatjuk, melyek közül az egyik, a brit csoport, vagy mások szerint brit iskola. Ebbe azok a kritikai csoportok tartoznak, melyek alapvetően a Nagy-Britanniában megjelenő *Review of International Political Economy* című folyóirat körül csoportosulnak, és melynek megalapítója az a Susan Strange, akiről az előző fejezetben már szóltunk (Cohen 2008). Mivel ahogy azt már ott láttuk, a brit megközelítés nem tartja a rezsimelméletet meghatározónak, így nem is foglalkozunk vele részletesen.

A másik nagy csoportja az NPG-nek az amerikai. Írásunkban a továbbiakban az NPG ezen csoportjának különböző iskoláival fogunk foglalkozni. Ahogyan Kiss J. fogalmaz (2003) a nemzetközi kapcsolatok elméletével kapcsolatban, melynek elméleti iskoláit tulajdonképpen az NPG amerikai ága is megörökölte, az IR tudománytörténetének úgynevezett második vitájában kialakult egy egységes nézőpont, mely szerint a nemzetközi politika alakulását is pozitív tudományos eszközökkel, rendszerközpontúan kell vizsgálnunk, ahol a rendszert alkotó államok egyfajta „homo oeconomicus”-ként saját hasznukat (hatalmukat) maximalizálják. Mind a realizmus, mind a vele szemben álló neoliberális¹⁹ iskola elfogadja ezt a fajta racionalizmust vizsgálatában. Elmondhatjuk tehát, hogy az NPG mainstreamje igen sokáig elfogadta ezt a racionalista kiindulópontot.

Így a rezsimelmélet kapcsán elmondható, hogy ez a fajta racionalista megközelítés volt sokáig az uralkodó, elsősorban azért is, mivel az 1970-es és 1980-as években az újabb típusú megközelítések még gyerekcipőben jártak. A racionalista elméletei az NPG-nek további két csoportra oszthatók, ezek pedig a (neo)realista, illetve a (neo)liberális elméletek. A kettő tehát azonos kiindulópontból építkezik, ám különbségeket is találunk közöttük.

Noha mindkét elmélet feltételezi, hogy az államok „homo oeconomicus”-ként viselkednek, azonban hasznosságfüggvényeik alapvetően különböznek egymástól, így pedig valójában a rezsimokról alkotott elméleteink központi változói különböznek egymástól. A realisták biztosak abban, hogy az államok hatalmukat szeretnék

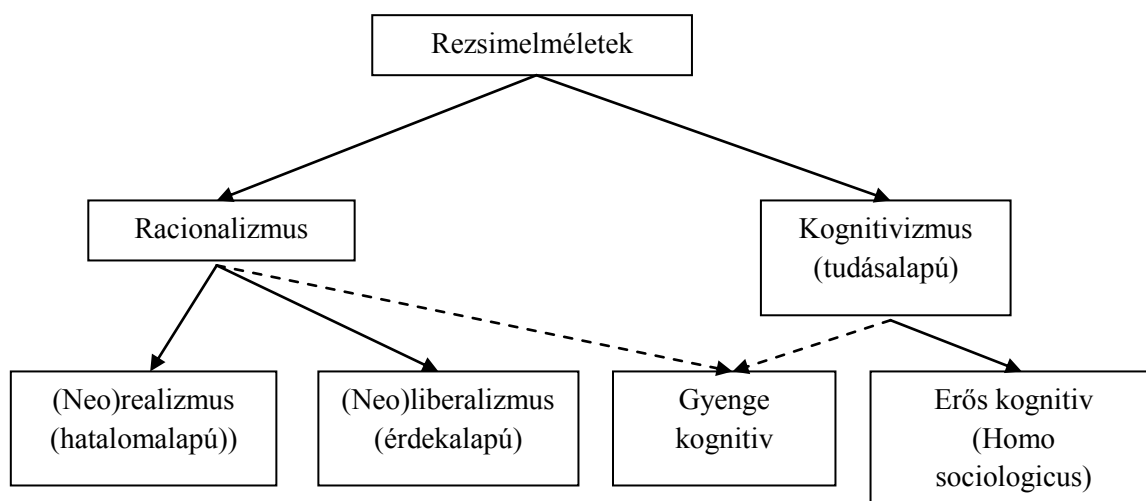
¹⁹ Nem összekeverendő a köznyelvben forgó neoliberalizmus fogalmával!

maximalizálni. Ehhez pedig oda kell figyelniük a nemzetközi kooperációból következő úgynevezett relatív hasznokra is, azokra a hasznokra, melyek a kooperációban részt vevő más államokhoz képest jelentkeznek²⁰. A neoliberalizmus esetében a központi változó a hatalomnál puhább érdek lesz. Ez azt jelenti, hogy az államok az egyes kooperációs döntések meghozatalakor az abszolút hasznokra helyezik elsősorban a hangsúlyt, mely nem jelent mást, mint hogy ha egy együttműködésből valamilyen haszon származik, akkor azt az állam meg fogja valósítani. Ez a két iskola alkotja tehát a rezsिमelméletek racionalista ágát.

Ahogy a már idézett Kis J. írás (Kis J 2003) fogalmaz, a nemzetközi politikaelmélet negyedik vitája a hagyományos racionalista, illetve a posztmodern megközelítések között zajlott, sőt zajlik. Noha Kiss J ebbe a megközelítésbe csak az úgynevezett konstruktivista iskolát sorolja, azonban Hasenclever és szerzőtársai bemutatják, hogy ez az általuk kognitivistának nevezett megközelítésmód valójában egy ennél bővebb, több, egymással is versengő megközelítést is takar, melyek közül a konstruktivista csak egy. (Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997)

A legtöbb kognitivista, vagy más néven ismeretelméleti megközelítés (ezeket a német szerzőtrió erős kognitivistáknak nevezi, szemben az inkább racionalista, azonban a tudást szintén kiemelten kezelő gyenge kognitivistákkal) a racionalisták „homo oeconomicus” emberképével szemben a szociológia „homo sociologicus” emberképére épít. A „homo sociologicus” tanuló, szocializálódó, a kialakult normákhoz alkalmazkodni igyekvő (Andorka 1997: 37) valaki, így az államok sem kizárólag az önös érdekeiket veszik figyelembe, hanem preferenciáikban dominálnak a megtanulható, elsajátítható, sőt, dinamikusan változó normák és értékek.

²⁰ A relatív hasznokról természetesen a későbbiek során még lesz szó!

10. ábra: A rezsimelemek egy lehetséges csoportosítása

Forrás: a szerző saját munkája

A fenti csoportbontás látható a 9. ábrán. Ahogy látszik, az elméletek a racionalizmus és kognitívizmus alapján bonthatók fő csoportokra. Amennyiben a lehetséges csoportosítási módokat az NPG esetleges iskoláinak bevonásával szeretnénk tovább finomítani, akkor az alábbi táblázatot készíthetjük el. (3. táblázat)

	Realizmus	Neoliberalizmus	Kognitívizmus (erős)
Központi változó	hatalom	érdek	tudás
„Intézményszerűség”	gyenge	közepes	erős
Elméleti orientáció	racionalizmus	racionalizmus	szociológia
Viselkedési modell	relatív haszon érdekli	abszolút érdekli	haszon szerepjátékos

3. táblázat: A rezsimelemek osztályozása

Forrás: Hasenclever – Mayer – Rittberger (1997: 6)

A 3. táblázatot elemezve valójában tehát a rezsimeleket az NPG iskolái szerint három csoportba bonthatjuk: realizmus, neoliberalizmus és kognitívizmus néven. A legfontosabb különbség ezek között az a központi változó, mely a rezsimek kialakulásában és működésében a legfontosabb feladatot látják el.

Ami a központi változót illeti, a realizmus és neoliberalizmus esetében két egymáshoz közel álló tényezőt tekinthetünk központi változónak. A realisták biztosak abban, hogy

az államok hatalmukat szeretnék maximalizálni. Ehhez pedig oda kell figyelniük a nemzetközi kooperációból következő úgynevezett relatív hasznaikra is, azokra a hasznokra, melyek a kooperációban részt vevő más államokhoz képest jelentkeznek²¹. A neoliberalizmus esetében a központi változó a hatalomnál puhább érdek lesz. Ez azt jelenti, hogy az államok az egyes kooperációs döntések meghozatalakor az abszolút hasznokra helyezik elsősorban a hangsúlyt, mely nem jelent mást, mint hogy ha egy együttműködésből valamilyen haszon származik, akkor azt az állam meg fogja valósítani. A konstruktivista megközelítés, melynek alapja tehát a homo sociologicus, azonban tanuló, szocializálódó, a kialakult normákhoz alkalmazkodni igyekvő államképet képzel el, így egy szerepjátékos államot látunk, mely megszerzett tudása alapján hoz döntéseket.

Végül, de nem utolsósorban jellemző a 3. táblázatban az „intézményszerűség foka”. Ez ebben a kontextusban tulajdonképpen azt jelenti, mennyire tartja fontosnak az adott elmélet a rendszerek szerepét, illetve mennyire tekinti őket stabilnak. Mindezt Hasenclever, Mayer és Rittberger (1997: 2) szerint két jellemzővel mérhetjük: a rendszerek hatékonyságával és robusztusságával. Míg a hatékonyság egy alapvetően statikus mérőszám, addig a robusztusság inkább dinamikus. Előbbi lényege kettős: egyfelől jelenti azt is, mennyiben hajlandók az egyes államok alávetni magukat a rendszerek szabályainak, másfelől azt is jelenti, hogy a cél, aminek érdekében a rendszert életre hívták megvalósul-e? Robusztusság alatt azt értjük ezzel szemben, milyen hosszú ideig marad hatályban különböző külső kihívások ellenére. Míg a realista elmélet alapvetően pesszimista a rendszerek robusztusságával és hatékonyságával szemben (ahogyan az államok közötti kooperációval szemben általánosságban), addig a konstruktivisták optimisták, míg a neoliberálisok valahol a kettő között vannak.

A következőkben ezeket a rendszerméleteket igyekezünk bemutatni. Azonban elemzésünkben nagyobb teret kapnak a racionalista magyarázatok, mivel írásunk alapvetően államközpontú. Az elemzésben kitérünk elmélettörténeti kérdésekre is, hiszen a rendszerméleteket nem lehet például a hegemon stabilitás elmélete nélkül megérteni, mely azonban egy jóval korábbi elképzelés.

²¹ A relatív hasznokról természetesen a későbbiek során még lesz szó!

III.5 A racionalista rezsimelmélet

Az érdekközpontú és a hatalomközpontú elméletek abból a racionalista és erőteljesen rendszerközpontú megközelítésből indulnak ki, melyet már említettünk Krasner (1982) cikkének tárgyalásakor. Mit is jelent ez a rendszerközpontúság? Alapvetően abból indulnak ki, hogy a nemzetközi rendszer anarchikus, tehát nem létezik az államok felett semmilyen szuverén szereplő. Ugyanakkor a másik fontos szempont, hogy az államok homo oeconomicusként, haszonmaximalizálóként viselkednek. Az államok tehát rendelkeznek egyfajta hasznosságfüggvénnyel. Hasonlóan a közgazdaságtanhoz, ezek a hasznosságfüggvények, vagy preferenciák stabilak: és nem csak időben, hanem térben is, tehát minden egyes állam hasonló preferenciákkal rendelkezik. (Keohane 1984/2005: 27) Ez lehetővé teszi, hogy a preferenciákat exogén változóként kezelhessük (Keohane 1989c: 40)

Megelőlegezve a különbséget a neoliberális (érdekközpontú), illetve a hatalomközpontú elméletek között, az nem más, mint egy kis eltérés az egyes államok hasznosságfüggvényei között. A liberálisok szerint az államok leginkább az együttműködésből származó abszolút hasznokkal törődnek. Ezzel szemben, ahogyan azt majd később látni fogjuk, a realisták a relatív hasznokra helyezik a hangsúlyt.

Mindezek alapján a nemzetközi rendszert egy piacnak foghatjuk fel, ahol az államok interakcióiból származik a „termék”, ez a termék pedig nem más, mint a kooperáció. Ez a kooperáció azonban közjószágnak tekinthető, hiszen a nemzetközi kooperáció előnyeiből esetlegesen még azok is hasznot húzhatnak, akik abban nem vesznek részt. Például a kereskedelem globális szabályozásából fakadó globális konjunktúra esetleg egy olyan államra is pozitív hatással lehet, amely magából a kooperációból (rezsimből) kimarad. Ezzel megvalósul a közjószágok azon kritériuma, mely a nem kizárhatóságra vonatkozik, míg a másik kritérium, a „nem szűkösség” kritériuma egy szabály esetében magától értetődő.

Normális esetben a piacon létrejött egyensúly optimálisnak tekinthető, azonban ez az egyensúly a nemzetközi rendszerben nem jön létre. Ugyanúgy, mint ahogy senkinek nem érdeke egy közjószág előállítása, vagy ha az létre is jön, megfelelő felügyelet híján elpusztul, mint a közlegelő tragédiájának híres példájában. Mint ahogyan hagyományos

közjóságok esetében az állam, a nemzetközi kooperáció, mint speciális közjóság esetében valami más módon intézménynek kell biztosítania a piaci egyensúly kialakulását.

Az NPG racionalista felfogásának egyik alapeleme, hogy elképzelése szerint a nemzetközi rendszerben létrejövő szituációk az úgynevezett fogolydilemma játékelméleti szituációkkal írhatók le. Ez esetben a két játékos egymástól elkülönítve hoz döntéseket, tehát nem informáltak arról, mit dönt a másik, ugyanakkor ismerik a saját és a másik játékosról függő kifizetéseket. A fogolydilemma alapszituációját mutatja az alábbi 11. ábra.

		B játékos	
		Együtműködik	Csal
A játékos	Együtműködik	3,3 P	1,4
	Csal	4,1	2,2 E

11. ábra: A fogolydilemma kifizetési mátrixa, a P betű a Pareto-optimális helyzetet, míg az E betű a Nash-egyensúlyi pontot mutatja

Forrás: Hasenclever – Mayer – Rittberger (1997: 31)

A fogolydilemma alapszituációjában a két játékos kooperálhat, vagy csalhat (nem kooperál). Az egyes játékosok számára érvényes kifizetéseket böngészve jól látható, hogy bár a Pareto-optimális helyzet az együtműködés lenne, azonban végül mindkét játékos a csalást fogja választani. Ennek az az oka, hogy amennyiben mondjuk „A” játékos az együtműködést választja, „B” játékos optimális választása a csalás, hiszen ekkor kifizetése 3 helyett 4 lesz. Ugyanígy, ha „A” csalást választ, „B”-nek megint csak a csalás a helyes stratégia, így 1 helyett 2 egységhez jutva. „B” tehát mindig a csalást választja, és ugyanígy tesz „A” is, hasonló logikát használva. Lefordítva ezt a nemzetközi kapcsolatok nyelvére: mivel a nemzetközi rendszer anarchikus, így nem kényszerítheti semmi sem az együtműködésre egyik államot sem, melyek így mások „átverésével” nagyobb haszonra tehetnek szert, így az együtműködés nem valószínű.

Valójában tehát a racionalista rezsिमelmelet alapkérdése: lehetséges-e olyan nemzetközi intézmények kialakulása, és ha igen, milyeneké, melyek a fenti problémát megoldva képesek lehetnek a világgazdaságban valamifajta kooperációt létrehozni. Amennyiben valamilyen ilyesfajta kooperáció létrejön, az azt jelenti, kialakul a krasneri norma és szabályrendszer, melyet az államok összessége, vagy egy csoportja elfogad. Tulajdonképpen játékszabályok alakulnak ki a világgazdaságban. Természetesen már ezeknek a játékszabályoknak a létrejötte sem magától értetődő, de a fogolydilemma szituációk miatt egy esetlegesen kialakuló ilyen intézmény fennmaradása is kérdéses.

III.5.1 A hegemon stabilitás elmélete

A rezsिमelmelet tárgyalása során szinte megkerülhetetlen elméletről van szó, mely paradox módon egyfelől megelőzi a rezsिमelmelet kialakulását, másrészt a rezsimek elmélete erősen kritizálja a hegemon stabilitás elméletét. Mégis, utólag visszatekintve úgy tűnik, a HST beépült a rezsिमelmeletbe (lásd Keohane 1984/2005, Krasner 1982, Gilpin 2004!). De mi a lényege a hegemon stabilitás elméletének?

Ahogy Gilpin (2004: 90) fogalmaz „az elmélet azt állította, hogy egy hegemon *szükséges*, de *nem elégséges* feltétel a liberális nemzetközi gazdaság megteremtéséhez” [kiemelés az eredetiben]. Noha az előbbi definícióban liberális nemzetközi gazdaság szerepel, azt nyugodtan lehet rezsimeként értékelni, amennyiben egy liberális gazdaság nyilvánvalóan alapelveken, normákon nyugszik. Az elmélet tehát azt állítja, hogy rezsime hegemon állam hozhat létre. Hegemon hatalomnak pedig a domináns politikai és/vagy gazdasági hatalommal bíró államot tekinthetjük.

De mit is jelent a hatalom fogalma? Nye (1990: 154) a hatalom az a képesség, hogy rávegyünk valakit, hogy azt tegye, amit mi szeretnénk. A klasszikus értelmezés szerint ez a képesség a katonai hatalommal függött össze, mely a népesség, erőforrások, terület függvénye volt. Aztán ez a fajta hatalomkonceptió kiegészült a gazdasági hatalommal, mely esetben nem katonai, hanem gazdasági eszközökkel vesszük rá a másik felet, hogy azt tegye, amit mi akarunk. Végül Nye fent hivatkozott cikkében kiegészíti mindezeket a „soft power”, vagyis a puha hatalom fogalmával, amikor is a vonzerő, az attrakció

meggyőző ereje válik fontossá. A hegémónnak tehát ezekből a „hatalomtípusokból” jutott jóval több, mint társainak. A továbbiakban ezt a hatalomfogalmat használjuk majd.

Miért van szükség hegémónra? A válasz viszonylag egyszerű, és részben hasonlít Keohane előző fejezetben megismert érveléséhez. A hegémón stabilitás elmélete szerint a világgazdasági szabályok, elvek, normák (végső soron a rezsimek) közjóságnak tekinthetők. Közjóságnak tekintünk a közgazdaságtanban minden olyan jószágot melynek kínálata végtelen (tehát nem szűkös), valamint fogyasztásából senki nem zárható ki²². A rezsimek, mint közjóság értelmezésekor elsősorban az utóbbi feltételen lehet vitatkozni. Ugyan ténylegesen megvalósítható az, ha mondjuk egy állam nem teljesíti egy szabadkereskedelmi rezsime feltételeit, akkor formálisan kizárják belőle, ugyanakkor annak hasznaiból (potenciálisan jobban bővülő világgazdaság) ekkor sem zárható ki²³.

Amennyiben elfogadjuk, hogy a rezsimek közjóságok, sőt, globális vagy nemzetközi közjóságok (Gilpin 2004: 94), akkor az ezzel kapcsolatban felmerülő következő pont az úgynevezett közlegelő tragédiája. A közlegelő tragédiája értelmében a tiszta közjóság elpusztul, ha azt haszonmaximalizáló fogyasztók használják. A modell szerint adott egy legelő, melyre a közösség mind a 10 állattenyésztője szabadon hajthatja ki tehenét, melyek így egy nap alatt 10 dollár értékű hasznat hoznak. Azonban, ha az egyik tulajdonos eggyel több tehenet hajt ki, ez megváltozik: mindenki csak 9 dollár hasznat ér el, azonban a szabályszegő még így is jobban jár, hiszen ő 18 dolláros hasznat zsebel be. Megvalósul a potyautas magatartás, mely szerint a potyautas a többiek rovására ér el többelhasznat. Természetesen, ha a végén mindenki így viselkedik, az egyre több tehen egyenként egyre kevesebb hasznat hoz, míg végül a közlegelő kimerül.

A rezsime tehát úgymond elpusztul a hatalommaximalizáló államok kezei között. Gondoljunk vissza kicsit most az előzőekben tárgyalt fogolydilemmát bemutató alfejezetre, és az abból levont következtetésekre: valójában most, ebben az esetben ugyanazzal a problémával állunk szemben. Nem véletlen: hiszen a közlegelő tragédiája

²² A közgazdasági irodalom különbséget tesz a tiszta közjóság (amikor mindkét feltétel teljesül), közös jószágok (rivalizáló fogyasztás) és klubjóságok között (kizárhatóság).

²³ Bővebben lásd Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997: 95-100

egy többszereplős fogolydilemma, ahol a probléma ugyanaz. Az egyes játékosoknak nem áll érdekükben a kooperáció, így nem optimális erőforráselosztás jön létre.

A közlegelő tragédiájának megoldása mikro szinten (az államok szintjén) valamilyen szabályozó hatóság létrehozása, ami pedig nem más, mint az állam. Az állam egyfelől szabályozza a közjószág fogyasztását és termelését, másrészt elő is állíthatja azt. Ugyanakkor, ahogyan arról már írtunk, a nemzetközi rendszer anarchikus, tehát nincsen olyan szuverén hatóság, mely az államok viselkedését szabályozná, és így biztosíthatná a globális közjavak előállítását és fogyasztását, büntetné a potyautas magatartást. Ha azonban van a világban egy hegemon hatalom, mely képes arra, hogy hatalomgyakorlással, legyen az politikai (katonai), gazdasági, netán „soft” hatalom (Nye 1990) kikényszerítse a rezsím szabályainak betartását, azzal a fenti probléma megszűnik.

A hegemon stabilitás elméletének egyéb magyarázatai hasonlóan érvelnek. Eichengreen érvelésében a kartellelméletet használja. „Az egyszerű kartell-elmélet szerint több tagú kartell esetén csak akkor lehetséges a kartellból való kilépés megakadályozása, ha van egy olyan domináns vállalat, amely képes kényszerítőként fellépni. Ennek hiányában legjobb esetben is csak a közeli cégek duopóliumai ellenőrizhetnek és támogathatnak kényszerítő eszközöket. Ez arra utal, hogy az egyre erősebb befolyással bíró bilateralizmus a világgazdaság növekvő multipoláris természetének a következménye.” (Eichengreen 1995 idézi Gilpin 2004: 91)

Ehhez nagyon hasonló, csak más irányból közelítő elképzelés Olson (1997) elmélete a kollektív cselekvés logikájáról. Olson valójában csoportok tagjainak a viselkedését vizsgálta. Közjószágok esetében az alábbi előfeltételeket tehetjük: a csoport minden tagjának érdeke, hogy a közjószág fennmaradjon, ugyanakkor nem mindenkinek egyforma mértékben fontos ez. Mivel a jószág használatából senki sem zárható ki, így azok számára, akiknek inkább érdekükben áll a jószág megléte, akkor is hajlandóak lesznek arról gondoskodni, amennyiben a többi csoporttag potyautas magatartást követ. Ebben az értelemben tehát lesz olyan szereplő, aki előállítja az adott közjószágot: átkonvertálva Olson elméletét a nemzetközi rendszerre, ez pedig valamilyen nagy hatalommal bíró állam lesz, hiszen neki nagyobb érdeke fűződik ahhoz, hogy a rezsím fennmaradjon (illetve amennyiben érdeke azt diktálja, egy új rezsímet hozzon létre).

A HST elméletének az egyik leghíresebb képviselője a nemzetközi politikai gazdaságtanban Charles Kindleberger, aki híres könyvében (Kindleberger 1973) az 1929-es nagy világgazdasági válság kapcsán vélekedett úgy, hogy a válságot mélyítő, a nemzetközi gazdasági együttműködésben kialakuló bizalmatlanság (versengő leértékelések, magas vámok bevezetése, például az USA-ban a Smoot-Hawley Tariff) elkerülhető lett volna, ha van egy hegemon, mely a nemzetközi kooperációt erősíti. Kindleberger elképzelésében a hegemon egy olyan jóságos valaki, aki biztosítja a szükséges közjavakat az egész nemzetközi közösség részére, melynek költségeit is magára vállalja, miközben a többi szereplő kvázi potyautasként viselkedik. Ez az optimista elmélet Kindleberger hegemon stabilitás elméletét sokkal inkább a neoliberális, mint a realista elméletbe helyezi.

Természetesen Kindleberger sem gondolja azt, hogy a hegomónnak nincsen haszna a kollektív jóság nyújtásából. Ugyanakkor a hegemon stabilitás elméletének másik formája, mely ellentétben az előzővel kökemény realista érvelést használ, nem ilyen jóságos nagyhatalmat tételez fel. Ez pedig Gilpin (1981) hegemon stabilitás elmélete, mely sokkal inkább egy elnyomó hegomont tételez fel. A gilpini elképzelés sokkal inkább az IR területén népszerűbb, mint az NPG elméletében. Ahogyan Gilpin fogalmaz „a modern világgazdaság dominánssá váló nagy gazdasági hatalmak felemelkedésén keresztül fejlődött... Minden gazdasági rendszer valamilyen politikai renden nyugszik, és így nem érthető meg a politika ismerete nélkül” (Gilpin 1975, idézi Cohen 2008: 73). A hegemon stabilitás elméletének ez az elképzelése sokkal inkább azt jelenti, hogy a hegemon ráerőlteti akaratát a kisebb államokra, és olyan politika és gazdasági rendszert, ha tetszik, rezsimeket vezet be, mely az ő érdekeit szolgálja.

A hegemon stabilitás elmélete tehát egy speciális rezsimelemélet, ahol a szabályokat és normákat egy állam diktálja a többi részt vevő számára. Ilyen korszaknak tekinti Gilpin (2004 4. fejezet) például a tizenkilencedik század második felét, ahol a brit hegemonia Pax Britannica rendszeréről, vagy a második világháború utáni Bretton Woods-i rendszer korszakát, ahol az amerikai hegemonia a Pax Americana rendszerét hozta el. Azonban ahogyan már volt róla szó, a hetvenes és nyolcvanas években megjelentek más, nem a hegemon stabilitásra építő racionalista rezsimelemletek is. Ezek közül kiemelhető a Keohane által megalkotott neoliberális/institucionalista/funkcionalista

elmélet, röviden szólunk egyéb más, neoliberális koncepciókról, illetve kitérünk a modern realista rezsimelemlétekre is.

III.5.2 Keohane rezsimelemléte

Keohane már többször hivatkozott, 1984-es *After Hegemony* című könyve tulajdonképpen a neoliberális rezsimelemlétek alapkönyve megszületése óta, de valójában a racionalista rezsimmagyarázat számára mindenképpen a legfontosabb kiindulópont. Mindazt, amit a fentiekben a fogolydilemmáról, különösen annak nemzetközi kapcsolatokban megtalálható relevanciájáról írtunk a keohane-i megközelítés veleje.

Keohane elméletében a rezsimek azok az intézmények, melyek a fogolydilemmát megoldhatják, feloldhatják. Felismeri, hogy az egyik ok, mely a fogolydilemma szituációhoz vezet az információ hiánya. Pontosan ezért példálózik a használtautó-piac problematikájával, ahol szintén az információs aszimmetria problematikus. Ahogyan azt egy interjúban Keohane hangsúlyozza (Keohane 2004): nagy hatással volt rá a piacszerkezetek tudománya, különösen George Akerlof használtautó piacról szóló modellje, ahol a bizonytalanság (ellentétben a tökéletes piac tökéletes informáltságával) sajátos intézmények létrejöttét kényszeríti ki.

Egy rezsime, ahol közösen elfogadott szabályok, normák, elvek vannak jelen drasztikusan csökkenthetik az információs és tranzakciós költségeket egyszerűen azáltal, hogy például monitoring funkcióval rendelkeznek, információt nyújtva más államok együttműködési készségéről. Másrészt a rezsimekben nem ad-hoc megállapodásokról van szó, hanem hosszú távú együttműködési szándékról: ha egy szereplő egyszer csalt, egy következő szituációban lehetőség van „megbüntetni”. Vagyis a klasszikus fogolydilemma szituáció kiegészül azzal, hogy szereplők képesek egymással kommunikálni, illetve a játékot nem csak egyszer, hanem egymás után többször játsszák.

Utóbbi a játékelmélet szerint lehetségessé teszi azt, hogy az iteratív játék segítségével, az úgynevezett szemet-szemért stratégia segítségével legyenek úrrá a fenti problémán. (Keohane 1984, Axelrod – Keohane 1985).

Ugyanakkor ez az érvelési mód kizárólag a rezsimok létrejöttének keresleti oldalát világítja meg, tudniillik megmutatja, hogy mire jó ez az intézmény. (Keohane 1982, Krasner 1982). Ugyanakkor nem mondtunk még semmit arról, vajon mi áll a kínálati oldalon. A kínálati oldal felderítése valójában a rezsimelmélet egészére vonatkozóan jóval nehezkesebb (Cohen 2008). Keohane a kínálati oldal magyarázata során funkcionalista megközelítést képvisel (Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997). Ez nem jelent mást, mint hogy Keohane a kínálatot a keresletből vezeti le: a rezsimok azért jönnek létre, mert van irántuk kereslet. Eddig is sok párhuzamot vontunk a neoklasszikus közgazdasági elmélettel, és ezt most is megtehetjük, egy kis csavarral. Nem a kínálat teremti meg a maga keresletét (Say-dogma), hanem pont fordítva.

Mi ennek az oka? Egyszerűen az a tény, hogy az intézmények azáltal, hogy csökkentik a tranzakciós költségeket, hasznot hoznak a részt vevő államoknak. Amennyiben ez a rezsim által nyújtott haszon magasabb, mint a rezsim fenntartásának költsége (beleértve a rezsim szabályaihoz alkalmazkodás költségét), a rezsim létrejön, hiszen az volt kiindulópontunk, hogy az államok racionális cselekvők. Nyilvánvaló, és maga Keohane is elismeri (Keohane 1984/2005), hogy nem gondolhatjuk, hogy más tényezők nem játszanak szerepet a rezsimok létrejöttében. Ugyanakkor ezek a tényezők, mint például a tanulás és ismeretek jelentősége, vagy a hatalmi szerkezete a nemzetközi rendszernek, majd a későbbi rezsimelméleti magyarázatoknál részletesebben is felbukkannak.

III.5.3Egyéb neoliberais elméletek

Keohane tehát egy olyan világot tételez fel, melyben a nemzetközi kapcsolatokat foglydilemma szituációk jellemzik. Noha Keohane célja alapvetően nemzetközi gazdasági kapcsolatok vizsgálata (Keohane 1984/2005: 6) (hiszen nemzetközi politikai gazdaságtannal foglalkozik), azonban nem zárja ki elméletének alkalmazását más olyan esetekre sem, mikor a szituáció nem zéró összegű játék. Az NPG kutatóinak egy része

ugyanakkor egyáltalán nincs meggyőződve arról, hogy a nemzetközi kapcsolatokban, sőt, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban kizárólag fogolydilemma szituációk találhatók.

A neoliberális iskola egyéb képviselői vallják, hogy egyéb más játékokkal is leírhatók egyes nemzetközi szituációk. Az alábbiakban néhány ilyen játékot ismertetünk Hasenclever, Mayer és Rittberger (1997) alapján, kitérve röviden a rezsimelméletekben betöltött szerepükre.

Az első ilyen szituáció az úgynevezett koordinációs játékok esete, melynek legismertebb példája a nemek harca. Ezt mutatja be az alábbi kis ábra (12. ábra).

		B játékos	
A játékos		Együtműködik	Nem működik együtt
	Együtműködik	1,1	3,4 P, E
	Nem működik együtt	4,3 P, E	2,2

12. ábra: A nemek harca kifizetési mátrixa

Forrás: Hasenclever – Mayer – Rittberger (1997: 47)

A nemek harcában egy házaspár próbálja meg eldönteni, hol töltsék a szombat estét. Az egyik lehetőség, amit a feleség favorizál, hogy színházba mennek, a másik, amit a férj szeretne, hogy focimeccsre mennek. Játékunk esetében a kooperáció azt jelenti, hogy a játékos oda megy, ahová partnere szeretne, tehát a férj színházba, a feleség meccsre. Ha mindketten kooperálnak, egyikük sem oda megy, ahová szeretne, és még egyedül is van. Ezzel ellentétes, amikor nem kooperálnak, tehát oda mennek, ahová ők szeretnének, a feleség színházba, a férj meccsre, de ismét külön töltik az estét. Ez az eset az előzőnél magasabb kifizetéseket eredményez. Végül a harmadik lehetőség, amikor az egyikük enged a másik javára. Ebben az esetben aki enged, kicsit kevésbé érzi magát jól, de még mindig jobb neki így, mintha külön lennének. Ami az érdekes ebben a játékban, hogy a két kompromisszumos eset, tehát kooperál – nem kooperál pár a játék egyensúlyi pontja, ami egyben Pareto optimális is. Tehát két egyformán jó pontunk van, azonban az egyik ilyen egyensúlyban férfi, a másikban a nő érzi magát jobban. Ebben az esetben azért beszélünk koordinációs játékról, mivel azt kell

eldönteni, melyik egyensúlyi megoldás valósuljon meg, ha aztán ezt sikerül eldönteni, onnan a kooperáció biztos.

A második lehetőség az úgynevezett bizalmi játék esete, melynek tipikus példája a szarvasvadászat. Ezt mutatja a 13. ábra.

		B játékos	
		Együtműködik	Nem működik együtt
A játékos	Együtműködik	4,4 P, E	1,3
	Nem működik együtt	3,1	2,2 E

13. ábra: A szarvasvadászat kifizetési mátrixa

Forrás: Hasenclever – Mayer – Rittberger (1997: 49)

A szarvasvadászat játékban két vadász indul vadászni, melynek során lehetőségük van szarvas vagy nyúl elejtésére. ugyanakkor szarvast csak úgy tudnak ejteni, ha kooperálnak, és mindketten arra vadásznak, nyulat viszont egyedül is képesek elejteni. Ha tehát kooperálnak mindketten sokat nyernek, ha egyikük sem kooperál, van lehetőség egy kisebb nyereményre. ha azonban az egyikük együtműködik, míg a másik nem, akkor az együtműködő nagyon keveset, míg az együtt nem működő jóval többet nyer. Ennek a játéknak a megoldása csak kicsit különbözik a nemek harcától.

Mint a nemek harcában, úgy itt is két egyensúlyi pont van, azonban itt a kooperál – kooperál, illetve a nem kooperál – nem kooperál pontokban. Az egyensúlyi pontok közül azonban csak az első pareto hatékony, hiszen itt magasabb a kifizetések összege. Valójában az, hogy a játékosok melyik egyensúlyba jutnak, nagyban függ a kockázat kezelésétől, vagyis attól, hogy kockázat kerülők, vagy kockázat kedvelők-e? Azokban a szituációkban, ahol nagy a költsége annak, hogy a másik fél úgymond átveri partnerét, valószínűbb az együtt nem működés, ezt nevezhetjük maximin stratégiának is.

A harmadik lehetséges játék szituáció a meggyőzés játéka, melynek példája a Rambo nevű játék. A 13. ábrán ezt szemléltetjük.

B játékos

A játékos		Együtműködik	Nem működik együtt
	Együtműködik	4,3 P,	3,4 P, E
	Nem működik együtt	2,2	1,1

14. ábra: A Rambo játék kifizetési mátrixa

Forrás: Hasenclever – Mayer – Rittberger (1997: 51)

A Rambo játék esetében olyan szituáció áll elő, melyben az egyik félnek mindenképpen vagy a kooperáció, vagy az együtt nem működés a domináns stratégiája, amit a másik fél ki tud használni, és döntési szabadsága van. A fenti ábra esetében az A játékos domináns stratégiája az együtműködés, mely esetben B-nek az együtt nem működés az optimális lépés, mely a játék egyensúlyi pontja lesz. Ez a pont egyben Pareto hatékony is, csakúgy, mint a kooperál – kooperál mező.

Kérdés, mi ezeknek a játékoknak a rezsimmeléti relevanciája? Zürn (1992, idézi Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997: 53) az egyes játékelméleti szituációkat az alábbiak szerint sorolja be:

1. Bizalmi szituációk (szarvasvadászat játék)
2. Koordinációs szituációk (nemek harca játék)
3. kollaborációs szituációk (fogolydilemma játék)
4. meggyőzési szituációk (Rambo játék)

Zürn szerint a rezsimek kialakulásának valószínűsége a fenti listán lefelé haladva csökken. Tehát a rezsimek kialakulásának valószínűsége legnagyobb a bizalmi szituációkban, és szinte lehetetlen Rambo játék esetén. Az elmélet arra alapozódik, hogy minél kisebb a kooperációs probléma nagysága, annál valószínűbb rezsimek kialakulása.

Mivel, amellet, hogy az egyes játékelméleti szituációkban a kooperáció nehézsége eltérő, más és más probléma merül fel, amit ezen felül meg kell oldani, így a létrejövő rezsimek típusa is eltérő lesz. Így fogolydilemma szituációk esetében a rezsimek

létrejöttének oka, ahogy azt Keohane-nál is láttuk, a kooperáció elősegítése, ezt kollaborációs rezsimnek nevezik (Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997: 48). Ugyanakkor koordinációs játékok esetében az együttműködés, ha már kialakult nem nehéz, csak azt kell eldönteni, milyen alapokon induljon ez meg. Ilyenkor koordinációs rezsim jön létre. Ilyen a Nemzetközi Távközlési Unió (ITU), ahol, miután sikerül megállapodni bizonyos nemzetközi szabványról, annak egységes alkalmazása már mindenkinek érdeke. (ugyanott)

A fenti megközelítés igazából nem versenytársa, sokkal inkább kiegészítője a Keohane fémjelezte funkcionista elméletnek. Valójában érvelési módjában hasonlóan fogalmaz, így tovább mélyíti a rezsimelméletnek a rezsimek keresleti oldalát magyarázó részét, ugyanakkor, ahogyan Keohane megközelítése, ez a megközelítés is hiányosan magyarázza a kínálati oldalt.

III.5.4 Realista megközelítések

A realizmus kapcsán már szó volt arról, hogy az irányzat egy része kifejezetten idegenkedik a rezsimelmélet használatától. A hagyományos realista szemlélet, ahogy azt Krasnernál (1982) láthattuk eleve rendkívül szkeptikusan áll az államok nemzetközi együttműködéséhez, illetve azt csak egy hegemon hatalom jelenléte esetén tartja elképzelhetőnek (hegemon stabilitás elmélete). Ennek ellenére a rezsimelméletnek kialakult egy realista, vagy hatalomközpontú verziója is, noha kétségtelenül viszonylag kevés, egészen pontosan két szerző sorolható ebbe a csoportba.

Az egyik ilyen Krasner elmélete. 1991-es cikkében (Krasner 1991) a globális kommunikációs rezsimen keresztül mutatja be elméletét. Az elmélet középpontjában az a neoliberális ideáltól eltérő elképzelés áll, hogy a nemzetközi rendszerben nagyon gyakoriak azok a szituációk, ahol nem a pareto hatékonyság elérése ütközik nehézségbe, hanem sokkal inkább az a kérdés, hogy melyik úton lehet oda eljutni? A játékelmélet

nyelvére lefordítva: Krasner szerint a nemzetközi rendszerben nem feltétlenül a fogolydilemma, hanem a nemek harca az uralkodó szituáció²⁴.

Ahogy arról volt már szó, a nemek harca egy koordinációs játék, mely két egyensúlyi és egyben pareto hatékony megoldással rendelkezik. A többi koordinációs játékkal ellentétben a nemek harcának különlegessége az, hogy bár két megoldással bír, a két játékosnak eltérő érdekei vannak. A konkrét játékban a pár együtt szeretne lenni, de mindenki inkább úgy, hogy a saját egyéniségéhez inkább passzoló elfoglaltságot válasszák. Krasner érvelésében pontosan ezt emeli ki: a pareto hatékony állapotok közötti döntés a nehéz, tudniillik, hogy melyiket válasszuk a kettő közül.

Pontosan emiatt tekinthetjük hatalomközpontúnak Krasner elméletét. Ugyanis azt, hogy a két egyensúlyi pont közül melyik teljesül, az elmélet szerint a hatalmi pozíciók dönthetik el. Melyek azok a tényezők, melyekre a hatalmi pozíciók hatással vannak? Krasner (1991: 340) ezt három pontban foglalja össze:

1. Talán a legfontosabb, hogy a nagyobb hatalommal rendelkező állam játszhatja a játékot először. Könnyen belátható, hogy aki a játékot először játszhatja az olyan pozíciót vehet fel, ami számára kedvezőbb. A játéknál maradva: ha a férj már a meccsről telefonál, a feleségnek akkor is megéri inkább oda mennie, mint a színházba, mert így is jobban jár.
2. A hatalommal bíró állam meg tudja változtatni a játék szabályait, és így például megszabhatja a lépések sorrendjét.
3. A hatalom erejével megváltoztatható a kifizetési mátrix.

Krasner ugyanakkor hangsúlyozza azt, hogy amennyiben a fentiek nem következnek be, a koordinációs játék alatt a nagyobb hatalommal bíró fél nagyobb alkupozícióval rendelkezik. Ezt úgy írja le, hogy a nagyobb hatalommal bíró fél képes lehet arra, hogy megszakítsa a tárgyalásokat a másik féllel és felálljon az asztaltól. Ez tulajdonképpen nem más, mint a Hirschman (1945) által bevezetett aszimmetrikus interdependenciák elméletének újrafogalmazása.

²⁴ Természetesen lehetséges, hogy ez az álláspont úgy is értelmezhető, hogy valójában Krasner a rezsimeket kizárólag akkor tekinti releváns tényezőknek, amennyiben azok „nemek harca” szituációkat oldanak meg, míg fogolydilemma esetén nem bízik a kooperáció létrejöttében.

Krasner értelmezésében tehát azok az indokok (információs hiányosságok, piaci kudarcok), melyek a funkcionalista megközelítésben a rezsimok kialakulását magyarázták nem helytállóak. A nemzetközi rendszerben a hatalom a központi tényező, ez szabja meg az együttműködés mikéntjét. Felmerülhet a kérdés, hogy akkor miért is tartja fontosnak Krasner a rezsimokat, hiszen elmélete sokban rimel például Strange (1982) már idézett álláspontjára.

Krasner mégis fontosnak tartja a rezsimokat. Álláspontja szerint a rezsimok szükségesek ahhoz, hogy valamiféle koordináció fennmaradjon a nemzetközi rendszerben. Az államok felismerik, ha nem hoznak létre rezsimokat, rosszabb pozícióba kerülnének, mintha részt vesznek azokban. Ugyanakkor az álláspontból fakadóan ezek a rezsimok közel sem annyira robosztusak, tartósak, mint a funkcionalista megközelítésben. Mivel a rezsimok szabályait a hatalmi viszonyok alakítják, így azok szükségszerűen a hatalmi átrendeződésekkel párhuzamosan gyorsan változnak. Ilyen módon Krasner elmélete kimondja, hogy a rezsimoknak van valamilyen szerepük a nemzetközi rendszerben, ugyanakkor ez a szerep közel sem olyan jelentős, mint Keohane esetében volt.

A második, Grieco nevéhez köthető realista koncepció szintén a hatalmi viszonyokból vezeti le a rezsimok kialakulását. Grieco két 1988-as cikkében (Grieco 1988a és 1988b) a klasszikus realista érvelést újítja fel. Ahogyan arról már korábban volt szó, ugyan mind a realista és mind a neoliberális iskolája az NPG-nek racionalista érvelést használ, azonban amikor az egyes államok hasznosságfüggvényeit próbálják leírni, már nem jutnak konszenzusra. A neoliberális elképzelés szerint az államok abszolút hasznaikat igyekeznek maximalizálni, így nincsenek tekintettel partnereik hasznaival. Ezzel szemben a hatalmi kérdésekre érzékenyebb realisták a relatív haszon maximalizálására helyezik a hangsúlyt. Ennek a relatív haszonmaximalizálásnak a konceptualizálására tesz kísérletet Grieco.

Elmélete szerint minden állam az alábbi hasznosságfüggvénnyel rendelkezik (Grieco 1988a: 500):

$$U = V - k(W - V) [k > 0], \quad (1)$$

ahol U az állam összhasznossága, V a kooperációból származó abszolút haszna, W a partnerének abszolút haszna, illetve k egy érzékenységi koefficiens, mely megmutatja, mennyire érzékeny az adott állam vetélytársának hasznára. Ennek nagysága leginkább

attól függ, az adott kooperációs döntés milyen területen történik. Biztonságpolitikai döntéseknél például k értéke igen magas. Minden állam ennek a hasznosságfüggvénynek a maximalizására törekszik, ellentétben a realista elmélettel, mely szerint (legalábbis Grieco interpretációjában) $U = V$.

Mi lehet a szerepe a rezsimeknek ebben az érvelésben? Valójában az, hogy a rezsimek képesek lehetnek arra, hogy a fenti függvényben megváltoztassanak bizonyos változókat, és ezzel befolyásolják az államok döntését, és végső soron elősegíthetik a kooperációt. Rezsimek egyfelől terepet adhatnak olyan szabályozásnak, ahol a gyengébb, hátrányosabb helyzetű tagok számára pozitív diszkriminációra nyílhat lehetőség, ezzel ösztönözve őket a részvételre, illetve bizonyos mellékjuttatásokat (side-payments) adhatnak olyanoknak, akik számára a relatív haszon túl kicsi²⁵, vagy negatív. Jól látszik, hogy ezzel a $(V - W)$ tagot lehet befolyásolni.

Grieco szerint lehetséges a k változó megváltoztatása is. A rezsimek gyakran a reciprocitás alapelveire épülnek. A reciprocitás segítségével elfogadtatható lehet egy állam számára egy döntésben a relatív haszon csökkenése, amennyiben a jövőben az valószínű egy másik, ellentétes irányú döntés követi majd.

Ugyanakkor kijelenthető, hogy Grieco elmélete nem egy kész rezsिमelmélet (Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997: 124), noha elképzelései kétségtelenül új hozzáadott értéket képviselnek a rezsिमelmélet kapcsán, és esetlegesen arra kényszerítheti a realistákat, hogy felülvizsgálják a rezsimekkel kapcsolatos tartózkodó álláspontjukat.

Ezzel elérkeztünk a racionalista rezsिमelméletek végéhez. Összefoglalóan elmondhatjuk róluk, hogy:

- Kiindulópontja mindegyiknek a racionális, haszonmaximalizáló állam.
- A rezsimek szerepét illetően mindegyik a Krasner (1982) által módosított strukturalistának nevezett elképzeléshez tartozik: eszerint a rezsimek megváltoztathatják az államok viselkedését.

²⁵ Erre jó példa például a Nagy-Britannia számára garantált visszafizetések az EU-ban

- Végül közös jellemző még (talán Grieco elméletének kivételével), hogy erre azért van szükség, mivel a rezsimok, mint közbeiktatott intézmények nélkül az államok viselkedése összességében valamilyen szuboptimális eredményre vezethet²⁶.

A fenti pontok megmutatják azt, melyek azok a lehetséges „keresleti tényezők”, melyek a rezsimok kialakulásához vezetnek. Ugyanakkor nem világos, hogy mi alkotja a rezsimok „piacának” kínálati oldalát. Más szavakkal: értjük, hogy mi az az ok, ami miatt az államok szívesen csatlakoznának már meglévő rezsimokhoz. Azt azonban nem tudjuk pontosan, mi lehet az oka, hogy létre is hozzák őket.

Ahogy azt már a racionalista elmélet legfőbb teoretikusánál, Keohane-nél láttuk, szerinte a kínálati oldal magyarázatakor az államok önértékéből kell kiindulni: eszerint a funkcionalista felfogás szerint a rezsimok maguktól, az államok egyéni, jól felfogott érdekei miatt jönnek létre. Szintén racionalista magyarázatnak tekinthető a hegemon stabilitás elmélete, melyet rezsimelméletként felfogva azt mondhatjuk: a rezsimok kínálatát a hegemon államok biztosítják.

Ugyanakkor ha kilépünk a racionalista elemzési keretből, akkor találhatunk olyan egyéb más elméleteket, melyek bővebben hozzájárulhatnak a kínálati oldal magyarázatához.

III.6 Tudásalapú elméletek (kognitivisták elméletek)

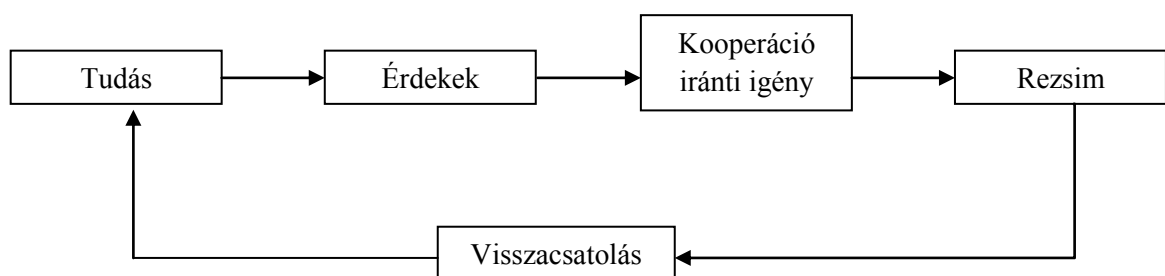
III.6.1 A gyenge kognitivisták

Krasner (1982) cikkében áttekinti a rezsimok kialakulásának különböző magyarázatait. A keohane-i elmélet beszél nekünk a rezsimok „piacának” keresleti oldaláról (Keohane 1982), és kicsit kevésbé meggyőzően a kínálati oldaláról (funkcionalizmus). Ahogyan arról már korábban írtunk, utóbbi, tehát a kínálati oldal azonosítása a nehezebb feladat. Krasner (1982) összefoglaló cikkében, kiemeli egy olyan irányzatot, mely szerint a

²⁶ Ez nem kizárólag a fogolydilemma szituációkra lehet igaz, de a korábban tárgyalt játékelméleti alapszituációra is igaz. Így a nemek harcánál is elképzelhető az a szituáció, hogy kompromisszum híján végül nem jön létre együttműködés.

rezsim későbbi tagjai által elsajátított tudás lehet egy olyan erő, mely a rezsimok kínálati oldalát magyarázhatja. Ezt az elméletet nevezi Hasenclever, Mayer és Rittberger (1997) gyenge kognitív elméletnek. Gyenge, mivel mint majd azt látni fogjuk, módszertanilag közelebb áll még a racionalista elképzelésekhez, tehát nem osztja a többi kognitívista elmélet homo sociologicus emberképét.

A gyenge kognitivisták szerint az ismeret magyarázó változó lehet a rezsimok létrejötte esetén. Az ok – okozati összefüggést a 14. ábrán lehet követni. Jól látszik, hogy az elmélet szerint valamilyen tudás befolyásolja az államok érdekeit (tehát itt megdől a korábban stabilnak hitt preferenciák tézise), mely aztán végül rezsimok kialakulásához vezethet. Fontos szerepet kap a bizonytalanság: bár nem a fogolydilemma típusú (amikor az egyes szereplők nem bíznak a másokban), hanem bizalmatlanság saját döntéseinkkel szemben: végső soron bizonytalanok vagyunk saját döntéseink hatásával kapcsolatban. Végül a rezsimok működéséből származó tapasztalatok új tudást állíthatnak elő. Látható, hogy ez az elképzelés végső soron az érdek alapú elméletek kiegészítésének tekinthető, nem meglepő, hogy Keohane Judith Goldstein-nel közösen kötetet szentelt neki (Goldstein – Keohane 1993a), azonban a leghíresebb képviselőjének mégis Peter Haas-t tekinthetjük, akinek szerkesztésében 1992-ben az International Organization különszáma is foglalkozott ezzel az elmélettel (Haas 1992a).

15. ábra: A gyenge kognitívista elmélet gondolatmenete (ok-okozati összefüggések)

Forrás: Hasenclever – Mayer – Rittberger (1997: 155)

De röviden foglaljuk össze az elmélet lényegét! Az elképzelés szerint lehetnek olyan esetek a nemzetközi rendszerben, amikor az államok viselkedésének megváltozása valamilyen új eszme megjelenésének a számlájára írható. Keohanék számára ilyen eszmék lehetnek „normatív eszmék”, illetve „okozati (causal) eszmék”. Előbbiek

valamilyen normatív alapon a jó és rossz között különbséget tevő ideák, utóbbiak pedig valamilyen ok – okozati kapcsolatban való hitet jelentenek. (Goldstein – Keohane 1993b: 9-10)

Mindezek az eszmék döntési faktorként jelenhetnek meg az államok viselkedésében. Egyrészt térképként szolgálnak a döntéshozóknak, akik a hozzájuk közelebb álló eszmei alapon álló döntéseket inkább választani fogják. Másrészt fókuszpontot jelentenek az államok számára, olyan horgonyt, melynek segítségével meghatározhatók legkisebb közös többszörösök az együttműködés alapjaként. Harmadrészt pedig maguk olyan alapelvvé válhatnak, mely az együttműködés alapjává válhat. Így ezek az eszmék olyan intézményi keretrendszerre válhatnak, melyek a rezsimek alapját jelenthetik.

Az elméletben kiemelt szerepet kap a tanulás folyamat. Az államoknak a fenti eszméket meg kell tanulniuk, és el kell fogadni igazságukat. Jó példa erre például a kölcsönös elrettentés rendszere. A hidegháború alatt kiépült törékeny politikai rendszer (rezsim) arra a tudatra épült, hogy a harmadik (nukleáris) világháborút el kell kerülni, mivel az a háborúban részt vevő két fél kölcsönös megsemmisítését, és az egész földi civilizáció megsemmisülését jelenti. Ugyanakkor ennek elfogadásához hosszú tanulási folyamatra volt szükség, hogy ez az eszme, annak is ok-okozati változata elfogadottá váljon, és beépüljön rezsim működésébe. (Krasner 1982) Hasonlóképpen mutatja be Haas (1989) cikkében a földközi-tengeri együttműködés kialakulását. Ez a rezsim a Földközi-tenger vizének szennyezésének elkerülésére jött létre, és igen sok, amúgy politikailag egymástól távol álló állam (Kelet-Nyugat konfliktus, muszlim-zsidó szembenállás) csatlakozott hozzá, felismerve azt, hogy ez egy olyan eszme, mely mindannyiuk számára fontos lehet.

Haas szerint az új eszmék egy konkrét utat bejárva válhatnak olyan eszmévé, mely rezsimek alapjává válhat. Az első és legfontosabb lépés egy olyan gondolkodó közösség létrejötte, mely az új eszme létrehozásáért, illetve annak széleskörű elfogadtatásáért felelős. Ugyanakkor egy új eszme „felfedezése” nem elégséges feltétel. Ahhoz, hogy az új tudás ténylegesen politikai változóvá válhasson három dologra van szükség: „bizonytalanságra, interpretációra és intézményesülésre”. (Haas 1992b: 3). Egyrészt vannak olyan pillanatok, amikor a döntéshozók különösen bizonytalanok döntéseik helyességében. Ha ilyenkor egy tudós közösség képes magát megszervezni, és egy jól

értelmezhető választ adni a felmerült problémára, végül ez a közösség politikai hatalmat kap, az egy rezsím kialakulásához vagy megváltozásához vezet.

A gyenge kognitivisták iskola tehát kiegészíti a hagyományos rezsímelméleteket, amennyiben dinamizálja az államok hasznosságfüggvényét, és azokat végső soron a tudással, eszmékkel magyarázza meg. Ezzel szemben az erős kognitivisták érvelés teljes mértékben kizárja a racionalista módszertant és teljesen más vizekre evez.

III.6.2 Az erős kognitivizmus

Az erős kognitivisták elmélet több különböző elméletet is magába foglal. Ami ezekben az elméletekben közös, az a pozitivisták módszertan elvetése, illetve a nemzetközi intézmények kiemelt kezelése. Az erős kognitivisták a normákat, szabályokat egy szélesebb körű, normatív szerkezet kontextusában vizsgálják, mely meghatározó a nemzetközi politika alakulása szempontjából.

Egyrészt a nemzetközi kapcsolatok úgynevezett angol iskolája és a nemzetközi társadalom koncepcióját. Eszerint az államok egy „nemzetközi társadalomba” tömörülnek, ami azt jelenti, hogy az egyes államok eleve egy normakövető viszonyt folytatnak. (Kiss J. 2003: 61) Az elképzelés szerint ezek a normák alapvetően befolyásolják a kooperáció intézményi keretként funkcionáló rezsimeket. (Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997: 167)

Szintén erős kognitivisták elméletként tekinthetünk Alexander Wendt konstruktivisták iskolájára, (Gilpin 2004: 15), amely talán a racionalista iskolákkal szemben felmerül legfontosabb, és viszonylag új kritika, ahogyan Kiss J. (2003), fogalmaz, tulajdonképpen ez az IR tudománytörténetének negyedik vitája. A konstruktivisták iskola „szerint a nemzetközi politika inkább ‘társadalmilag megkonstruált’, mintsem objektív realitás. Alexander Wendt meghatározása szerint a konstruktivizmus két alapvető tétele, hogy (1) az emberi struktúrákat a materiális erők helyett inkább a közös eszmék határozzák meg, és hogy (2) az emberek identitását és érdekeit ezen közös eszmék konstruálják.” (Gilpin 2004: 15) Ennek az alapvetésnek az a következménye, hogy a normák, az eszmék, az értékek független változókká válnak, amelyek az államok

magatartását meghatározzák, és nem fordítva. Így az állam nem homo oeconomicus, hanem homo sociologicus, aki társadalmi szerepet játszik. „Az állam magatartását a normák alakítják, azonban az állam magatartásával ezeket a normákat befolyásolhatja, és maga is változtathatja.” (Kiss J. 2003: 63) Eszerint az államok a nemzetközi társadalomban szocializálódáson mennek keresztül, melynek során az általuk követett normák és szabályok is időről-időre megváltoznak: vagyis a nemzetközi intézmények tartóssága, és az azokat alkotó normák eszerint változnak. (Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997: 167)

Végül, de nem utolsósorban ebbe a sorba illeszkedik az NPG brit ágához tartozó Robert Cox, aki a „történelem erejét” tekinti érvelésének középpontjának. Elképzelése szerint a történelem során az államok identitását és viselkedését a világrendben uralkodó hatalmi struktúrák alakítják, melynek a nemzetközi rezsimek szerves részei. Cox szemében (és ez nem meglepő módon némileg rímel Susan Strange elképzelésére) a „klasszikus” rezsिमelmélet egy olyan projekt, mely a világháború utáni hegemonikus struktúra leplezésére szolgál. Cox tehát a brit megközelítésre általánosan jellemző holisztikus szemléletmódot követi, akárcsak Strange, annyi különbséggel, hogy a fentiek ellenére a rezsimeket vizsgálándónak tartja, hiszen azok a jelenlegi világrend fenntartását szolgálják.

III.7 Összefoglalás

A rezsिमelméletekről alkotott különböző elméleteket látva foglaljuk össze, miért lehetnek fontosak ezek számunkra egy olyan témában, mely első pillantásra kevésbé indokolja használatukat. Összességében elmondható, hogy a rezsिमelméletek alapvetően két nagy csoportra oszthatók: egyfelől a funkcionalista elméletektől a gyenge ismeretközpontú elméletekig terjedő, a racionalizmusra épülő elképzelések, másfelől pedig az erős kognitivisták elképzelések.

Az első csoportba tartozó elméletek közös jellemzője értelemszerűen a módszertan. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy vannak eltérések a liberális, a realista, illetve a gyenge kognitivisták elképzelések között. Azonban azt is láthattuk, hogy ezek a különbségek

nem egymást kioltó, egymást kizáró dolgok, hanem sokkal inkább egymást kiegészítők. Mindegyik elmélet úgy tekint a rezsimekre, mint a kooperációt valamilyen módon elősegítő intézmény. Miközben a liberális iskola az érdekre helyezi a hangsúlyt, és alapvetően abból indul ki, hogy a kooperáció nehézsége valamilyen piaci kudarcra, és az ebből fakadó bizalmatlanságra, bizonytalanságra, növekedő tranzakciós költségekre vezethető vissza, aközben a realisták elsősorban hatalmi kérdésekre összpontosítanak. A kérdés, tudniillik, hogy az egyes államok mit helyeznek előtérbe, abszolút vagy relatív hasznaikat, alapvetően filozofikus, és valószínűleg leginkább az együttműködés területétől függ.

Ám a liberális elméletek nehezen tudják megmagyarázni, mi, vagy ki is az, ami a rezsimeket létrehozta: nem világos, mi áll a rezsिमelmelet kínálati oldalán. Ebből a szempontból egyfelől a realisták (és Kindleberger liberális) hegemon stabilitás elmélete egészíti ki a funkcionista felfogást, másfelől pedig a gyenge kognitivisták felfogás, mely a tudással magyarázza a rezsimek létrejöttét.

Ezzel szemben a másik nagy csoport szemlélete az eltérő kiindulási alap miatt sokkal nehezebben lennének integrálhatóak egy nagy, kompromisszumos megaelméletbe. Amit ebből az elméletből fontosnak tartunk kiemelni, az az, hogy kiemeli, hogy a globálisan létező normák és ideák, valamint szabályok szintén fontosak a rezsimek szempontjából, noha az eltérő tudásalapú elméletek eltérő okot tulajdonítanak az ilyen normák létezésének.

A rezsिमelmeleteket vizsgálva azt mondhatjuk, hogy azok az NPG elemzésének három szintjéből kettőt lefednek. A nemzetközi politikai gazdaságtan a nemzetközi gazdasági rendszer változásának dinamikáját három különböző szinten vizsgálja, melyeket Kenneth Waltz, az IR tudományának egyik úttörőjének elképzeléséből merít. (Cohen 2008: 120-121) Az első szint a rendszer, a struktúra vizsgálata (systemic level). Ezzel foglalkoznak a rezsिमelmeletek racionalista magyarázatai. A harmadik, legmélyebb szint, az egyén szintje (cognitive level). Ide tartoznak az erős kognitivisták elméletek, melyek elvetik az első szint pozitivisták módszertanát.

Látható, hogy kimaradt a második szint. A második szint elemzése során tulajdonképpen az állam korábbi exogenitását kívánták megszüntetni, úgy is fogalmazhatunk, fel szerették volna bontani az államot, mint fekete dobozt. Így alakult

ki a második elemzési szint, az államok szintje. Ennek során az államon belüli struktúrák, elsősorban a pártok és egyéb érdekcsoportok politikára és gazdaságra, így a nemzetközi politikára és gazdaságra való hatását kívánták elemezni (domestic level)²⁷. A rezsimelmélet pozitivista irányzatából kiindulva, a második szinten végzett elemzés a nemzeti érdek kialakulásának miértjét az egyes államokon belüli érdekcsoportok által artikulált érdekekből vezetik le. A rezsimelmélet legnagyobb hátránya talán az, hogy ezt a szintet kikapcsolja az elemzésből. Ez alól csak a Moravcsik nevéhez köthető intergovernmentalista elmélet kivétel, mely azonban inkább integrációelmélet, mint rezsimelmélet (Hasenclever – Mayer – Rittberger 1997). Azonban Moravcsik (1991) szerint a nemzeti érdek az államon belüli érdekcsoportok érdekeiből és preferenciáiból vezethető le.

Végül érdemes még kitérni arra, hogy napjainkban az NPG irodalma, ahogy arról már szó volt, a globális kormányzás kérdésköre felé mozdul, amibe a rezsimelmélet természetesen belefér. Azonban ennek során az elemzések továbblépnek a kizárólag államok alkotta nemzetközi rendszeren, és megjelennek más, nem állami szereplők is: NGO-k, illetve transznacionális vállalatok²⁸.

Mindezeket felhasználva dolgozatunk szempontjából a következők relevánsak:

- Egyfelől a rezsimok a nemzetközi rendszerben létező elvek, normák, szabályok. Tehát a bevezetőben említett külső, az államok viselkedését befolyásoló intézmény létezik, és ezek a rezsimok. Ahogyan láttuk, a nemzetközi politikai gazdaságtan és a nemzetközi kapcsolatok elméletének szakértőinek többsége egyetért abban, hogy a rezsimok valamilyen módon befolyásolják az államok viselkedését.
- A rezsimok változása alatt nem egyszerűen a szabályok változását értjük, hanem a mögöttük lévő elvek és normák változását is.
- A rezsimok változásának okaiként a fent összefoglalt elméleti iskolák eltérő válaszokat adnak. Egyfelől lehet ennek oka a hatalmi viszonyok átalakulása, amennyiben a hatalomközpontú elméleteket fogadjuk el. Ebben az esetben a

²⁷ Látható, hogy a második szint elemzése megfelel a modern fejlődéselméletek – bevezetőben említett – társadalomközpontú magyarázatainak.

²⁸ Ezekről lásd például: Mathews (1997), Slaughter (1997), Reinicke (1997), illetve összefoglaló monográfiaként Rittberger – Nettesheim (2008)

nagyobb hatalommal, vagy hegemóniával rendelkező állam, vagy államok vezetnek be, akár erőszakkal új rezsimeket, vagy változtatják meg a régieket, úgy, hogy hatalmukat maximalizálhassák. Amennyiben az érdekközpontú elméletek fogadjuk el, nehezebb dolgunk van a rezsimek változásának megértésével kapcsolatban. Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben az állam érdekeinek megváltozásáról van szó. Kérdés, mit értünk érdek alatt? Ahogyan láttuk, az érdek érvényesítése csak annyiban különbözik a hatalom maximalizálásától, hogy az érdekérvényesítő állam hasznosságfüggvényében nagyobb hangsúlyt helyez az abszolút hasznaira, mint a relatívokra. Ugyanakkor, mint ahogyan fent már említettük, az érdekközpontú elméletek egy kis szelete a belső érdekcsoportokkal magyarázza az érdekek kialakulását és változását. Amennyiben a tudásalapú elméleteket vizsgáljuk, ebben az esetben az új ismeret, tudás, illetve az erős kognitivisták elméletek esetében pedig új normák megjelenése is ide vezethet.

Vagyis a fejezet legfontosabb üzenete a bevezetőben már említett állítás, dolgozatunk második hipotézise: az egyes államok viselkedését, tehát politikáját valóban korlátozzák nemzetközi intézmények, vagyis rezsimek. Az állítás igazságát az támasztja alá, hogy a rezsimek kialakulásához, illetve változásához az egyes államok, különösen a fejlődő országok számára exogénnek tekinthető dolgok állnak.

Amennyiben a hatalmi viszonyokat vizsgálva, azt mondhatjuk, hogy a szegény országok alapvetően kevesebb hatalommal rendelkeznek, mint fejlett társaik. Noha egy részük nagy területű és népességű, és még erőforrásaik is vannak, azonban ezeket megfelelő eszközök híján nem, vagy csak kevésbé tudják kihasználni. Kétségtelen, hogy egyes fejlődő országok társaiknál nagyobb hatalommal bírnak, azonban fejlett társaikkal nem tudnak igazán versenyezni. Néhány kivételnek tekinthetők azok a feltörekvő országok, melyek az elmúlt tíz-húsz évben érték el eredményeket: például a BRIC országok, tehát Brazília, India, Kína és Ororszország. A fejlődők így kevésbé képesek befolyásolni a rezsimek változását.

Amennyiben az érdekközpontú elméleteket vizsgáljuk a hatalom ott is központi szereppel bír. Másfelől itt mondhatjuk egyedül, hogy talán endogenitási problémába ütközünk, mivel az országon belül érdekcsoportokat tekinthetjük endogénnek. Másfelől azonban, különösen, ha gyenge államról beszélünk, mely nem képes autonóm maradni

az érdekcsoportokkal szemben, akkor mondhatjuk azt, hogy ezekre az államnak nincsen befolyása, és mint ilyenek exogénnek tekinthetők. Ami pedig a tudást, normákat illeti, bár maguk az államok is lehetnek normaalkotók, azonban normákat alapvetően az egyének hoznak létre, így azokat is exogénnek tekinthetjük.

IV. A nemzetközi rezsimek változása

IV.1 Bevezetés

Ebben a fejezetben bemutatjuk, milyen módon és miért változtak a nemzetközi rezsimek. Majd a következőben azt vizsgáljuk, hogy ezek a változások milyen módon befolyásolják a fejlesztő állam lehetőségeit. Ahogyan arról korábban írtunk, a rezsimek változása nem csak a rezsimekben meglévő szabályok változását jelenti, hanem a szabályok mögött meglévő elvek és normák változását is. Ahogyan azt Krasner (1982: 186) megfogalmazza: „Az elvek bizonyos tények, ok-okozati kapcsolatok, illetve a becsületes viselkedés elfogadása. A normák jogok és kötelezettségek által meghatározott viselkedésminták.” Vagyis azt mondhatjuk, hogy amikor a rezsimek változását vizsgáljuk, akkor ezen dolgok változását kell valahogy megfognunk majd.

Természetesen a világgazdaságban párhuzamosan is, nemhogy eltérő időben több tucat, ha nem több száz rezsimet tudunk megkülönböztetni egymástól. Emiatt muszáj valamilyen módon korlátozni a vizsgálat spektrumát. Dolgozatunkban a továbbiakban két olyan világgazdasági alrendszert vizsgálunk, melyeket az elmúlt évtizedekben rezsimek szabályoztak. Ezen rezsimek mindegyike globálisnak tekinthető (a második világháború utáni 40 – 50 év esetében a nyugati világ rezsimjeit globálisnak tekintjük). Ez a két alrendszer pedig a kereskedelemi rendszer, illetve a pénzügyi rendszer lesz. Előbbi definíciója, lehatárolása nem nehéz, a második esetében azonban már nehezebb dolgunk van. A kereskedelmi és pénzügyi rendszer vizsgálata azért is lehet elsődleges, mivel alapvetően a fejlesztő állam által bevezetett iparpolitikák nagyrészt ebben a két szegmensben voltak jelentősek. A piac terelését a fejlesztő állam kereskedelempolitikai és pénzügy politikai torzításokkal végezte elsősorban.

Kereskedelmi rendszer alatt mindazokat a szabályokat, szokásokat értjük, melyek a nemzetközi kereskedelmet szabályozzák, illetve bele értjük még az egyes államok viselkedését, kereskedelempolitikáját is. A nemzetközi pénzügyi rendszer alatt a Gilpin (2004) által megkülönböztetett monetáris és pénzügyi rendszer együttesét értjük. Gilpin szerint (ibid: 235): „Míg a nemzetközi monetáris rendszer alapvető funkciója a reálgazdasági tranzakciók (kereskedelem, termelés, stb.) előmozdítása, addig a

nemzetközi pénzügyi rendszer a gazdasági tevékenységekhez és a gazdasági fejlődéshez szükséges beruházási tőkét biztosítja szerte a világon.” Vagyis Gilpin megkülönbözteti egymástól az árfolyamrendszert, illetve a tőkeáramláshoz kapcsolódó rendszert. Ugyanakkor, ahogyan Obstfeld és Taylor (2002a) megmutatja, a két rendszer közötti kapcsolat, ami legalábbis a gazdaságpolitikai döntéseket illeti, igen szoros, és a nyitott makroökómia úgynevezett lehetetlen szentháromságával írható le, mely szerint nem lehet egyszerre megvalósítani a kötött árfolyam használatát, a monetáris politika autonómiáját, illetve a szabad tőkeáramlást. Vagyis a két, Gilpin által megkülönböztetett rendszert nem lehet egymástól elkülöníteni.

A fejezetben a fent megismert cél érdekében a következő gondolatmenetet követjük. Először bemutatjuk mind a két rendszernek a fejlődését, ennek során visszamegyünk nem csak a fejlesztő államok idejébe, hanem annál messzebb is, egészen a 19. század második felébe. Ennek oka, hogy az 1960-as és 1970-es évek rezsimeinek vizsgálatához szükségünk van annak megértéséhez, miért alakultak ki ezek a rezsimek úgy, ahogy.

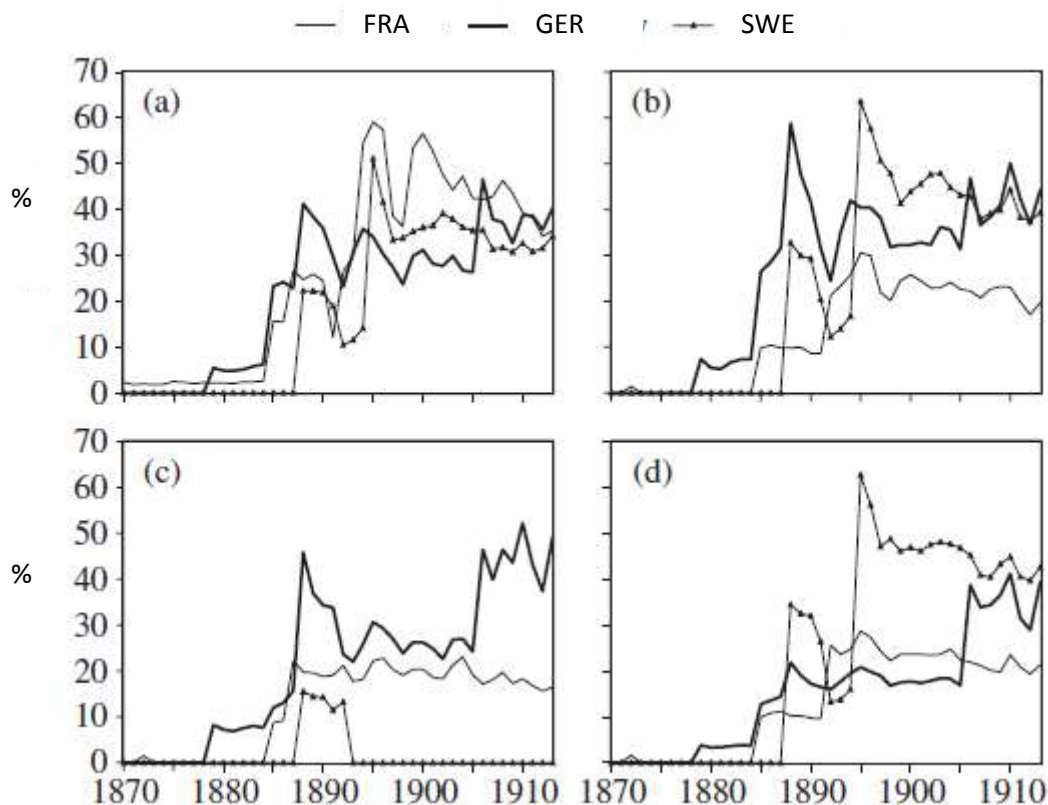
Miután áttekintettük a rendszerek jellemzőit, feltérképezzük, hogyan és miképpen változtak a rezsimek jellemzői: voltak-e változások az elvekben, normákban, szabályokban? Ha igen, mik voltak ezek a változások? Látni fogjuk, hogy a második világháború utáni néhány évtized a mérsékelt liberalizáció szabályaival, az állami beavatkozás közgazdasági igazolásával, a belföldi gazdaságpolitikai célok primátusával telik, addig mindezek a dolgok az 1970-es és 1980-as évektől megváltoznak.

A fejezet utolsó részében arra keressük a választ, vajon mi az oka ezeknek a változásoknak. Tekintve, hogy a rezsimelemlet kapcsán már kaptunk válaszokat, legalábbis elméleti értelemben erre, megpróbáljuk ezeket a válaszokat alkalmazni a gyakorlatra. Ennek során kitérünk a hatalomközpontú, érdekközpontú, illetve tudásközpontú elméletekre, a középsőnél kitérve az érdekcsoportok lehetséges szerepére.

IV.2 Trendek a nemzetközi kereskedelemi és pénzügyi rendszerben

Amennyiben a világkereskedelemben részt vevő államok által követett kereskedelempolitikákat vizsgáljuk, illetve az ezen államok által kötött akár bilaterális, akár multilaterális megállapodásokat, szerződéseket, vagy akár informális kapcsolatokat, tehát a nemzetközi kereskedelmi rendszert, több olyan korszak is van, amikor a résztvevők hasonló kereskedelempolitikát folytattak. Kitson és Michie (1995) például 1870-től napjainkig három ilyen korszakot különböztet meg: 1913-ig tart a bilaterális megállapodásokkal alátámasztott, ugyanakkor Nagy-Britannia vezette és az aranystandard fémjelezte korszak, mely a szerzőpáros szerint a szabadkereskedelemre épült. A két világháború közötti időszak koordinálatlan és gyakran protekcionista időszakként jellemezhető, míg a második világháború utáni időszak a multilaterális együttműködés és fokozatos liberalizáció időszaka.

A szerzőpáros véleményével ellentétben más szerzők, így például Baldwin és Martin (1999) és Findlay és O'Rourke (2007) ennél több korszakot azonosít be. Szerintük a 19. században a szabadkereskedelem korszaka brit vezetéssel 1846-tól számítható, amikortól az ország felszámolta a kereskedelempolitikai akadályokat. A többi európai ország ekkor szintén drasztikusan csökkentette vámtarifáit. Az 1860-as évektől azonban több állam is visszatáncolt a liberalizációs folyamatoktól, például Németország, Franciaország és több skandináv állam is, sőt Nagy-Britanniában is jelentek meg protekcionista törekvések, melyek azonban később elcsitultak (Findley és O'Rourke 2007: 398). Ennek oka a tengerentúlról megjelenő olcsó mezőgazdasági import hatása, illetve iparosítási törekvések, melyek a fent leírt okok miatt aktív kereskedelempolitikára sarkallták az iparosodni vágyó, általában újonnan megjelenő nemzetállamokat. Emellett végig protekcionista maradt az Egyesült Államok, ahol a Hamilton által képviselt a növekvő iparágak védelmét propagáló gazdasági nézetek voltak uralkodók, és melyeket részben átvett Németország is, nagyrészt a néhány évtizeddel korábban alkotó List (1841) munkásságának hatására, noha a meglépett változások némileg eltértek a List által javasoltaktól (Baldwin és Martin 1995: 26). (16. ábra)

16. ábra: Gabonavámok alakulása Franciaországban (FRA), Németországban (GER) és Svédországban (SWE) (búza (a), rozs (b), zab (c) és árpa (d); ad valorem számítva, százalékban)

Forrás: Findlay és O'Rourke (2007: 397)

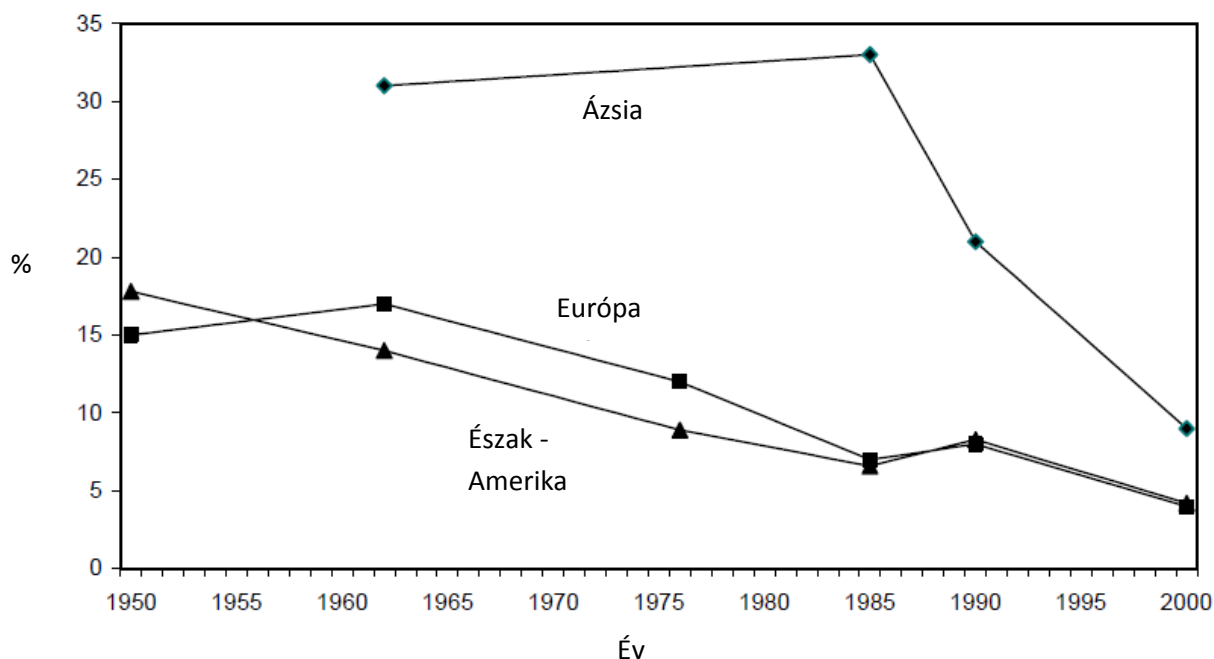
A két világháború közötti korszakot tekintve általános a konszenzus arról, hogy ez tényleg a koordinálatlan kereskedelempolitika és protekcionizmus korszaka. A második világháború utáni korszakot azonban ismét ketté lehet választani. Findlay és O'Rourke (2007) ezt az időszakot két részre osztja: az 1980-as évekig tartó időszakot, mely alatt újjáépült a nyugati centrum országok közötti kereskedelem, noha a liberalizáció közel sem teljes itt sem. Ám a fejlődő országok többsége (melyek egy része a korszak alatt válik önállóvá) bezárkózó és protekcionista politikát folytatott. Bár a szerzők a kelet-ázsiai államokat a világgazdaságra nyitó államok közé sorolják, ugyanakkor ők is elismerik, hogy ez koránt sem jelentette azt, hogy ezek az országok szabadon kereskedtek volna (ibid: 493). Ez az időszak a kereskedelempolitikai divergencia korszaka (4 táblázat). Az 1980-as évektől kezdődően, de különösen a WTO 1995-ös megalakításától kezdődően egy újabb liberalizációs korszak indult meg a

világgazdaságban, mely ugyanakkor a 2008-as világgazdasági válság, illetve a WTO dohai fordulójának kudarcra miatt jelenleg bizonytalan, hogy folytatódik-e. (17. ábra)

	1950.	1960-as évek eleje	1976.	1980-as évek közepe	1990.	2000.
Argentína	na	(141)	na	na	14,1	16
Brazília	na	(99)	na	(44)	34,8	16,6
Franciaország	17,9	13,1	9,1	7	8,4	4,3
Németország	26,4	13,1	9,1	7	8,4	4,3
India	na	na	na	(80)	83,7	31,6
Olaszország	25,3	13,1	9,1	7	8,4	4,3
Japán	na	18,0	na	na	3,9	2,9
Korea	na	na	na	na	12,6	8
Mexikó	na	(22)	na	(17)	13,9	17,2
Tajvan	na	(30)	na	na	10,4	6,2
Egyesült Királyság	23,3	18,2	9,1	7	8,4	4,3
Egyesült Államok	14,6	16,5	11,2	7	6,1	4

4. táblázat: Átlagos vámtarifaszintek egyes fejlődő és fejlett országokban 1950-től 2000-ig (ad valorem, százalékban). A zárójelben lévő adatok súlyozott, a zárójel nélküliek súlyozatlan adatokat jelentenek.

Forrás: Findlay és O'Rourke (2007: 494 – 495)

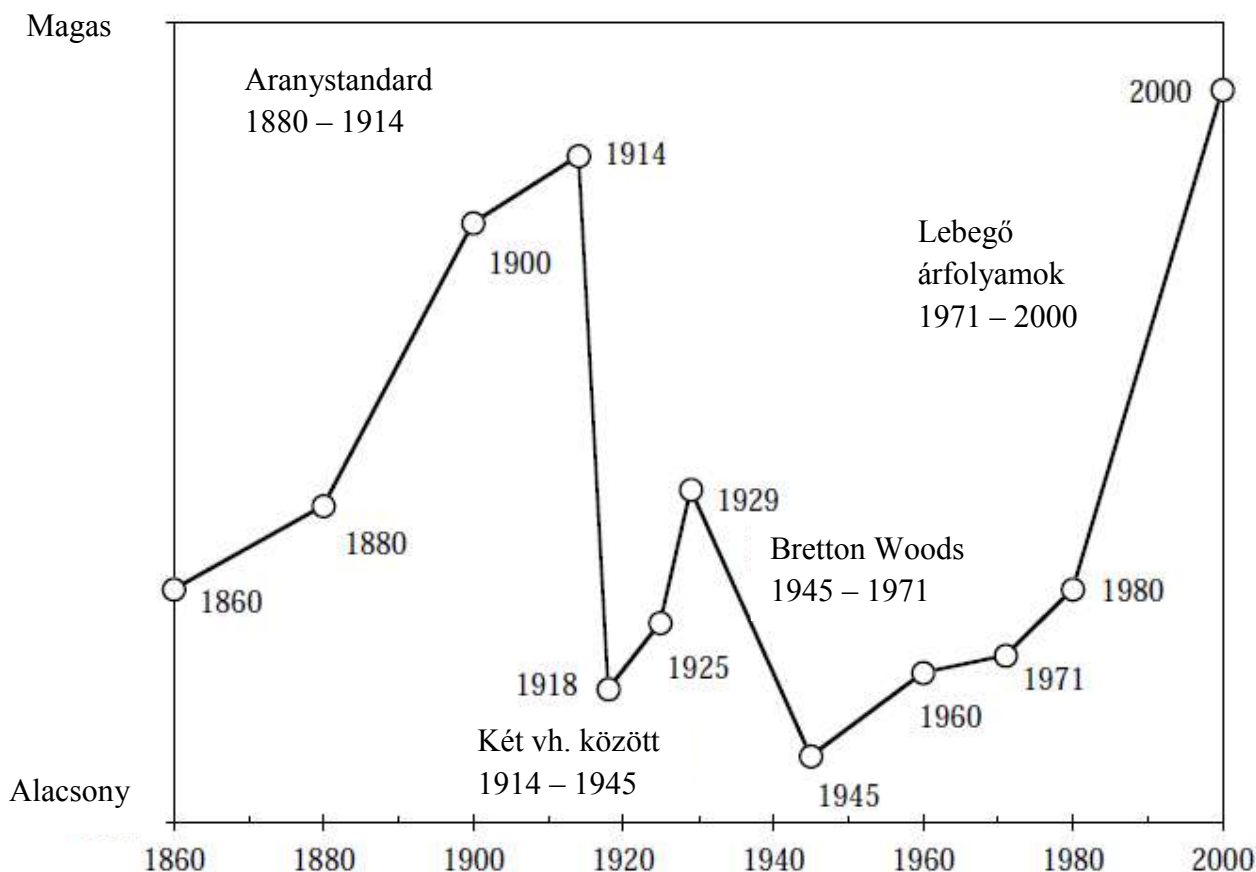

17. ábra: Átlagos vámtarifaszintek alakulása 1950-től 2000-ig Észak-Amerikában, Ázsiában és Európában (ad valorem, százalékban).

Forrás: Hatton (2007: 343)

Ami a pénzügyi rendszer történetét illeti, amennyiben történeti szakaszokat kívánunk lehatárolni, akkor hasonló szakaszokat kapunk. Obstfeld és Taylor (2002) a pénzügyi piacok nyitottságát és integráltságát vizsgálva, míg Eichengreen (2008) árfolyamrendszer szempontjából állít fel nagyjából hasonló szakaszokat (amelyek, ahogyan azt majd látni fogjuk, egybeesnek a kereskedelmi rendszer szakaszaival). Melyek ezek a szakaszok? Amennyiben a 3. ábrát megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy négy szakaszból van szó, melyet Obstfeldék is részben az árfolyamrendszerrel azonosítanak.

Eszerint az első szakasz a 19. század második felétől, körülbelül 1860/1870 környékétől az első világháborúig tart. Ez a szakasz, amit sokan első globalizációnak neveznek, nem véletlenül, hiszen ahogyan már láttuk korábban, kereskedelemi nyitottság szempontjából is egy nagyon liberalizált világ gazdaságot látunk, még ha az 1880-as évektől ez a liberalizáltság csökkent is. Ami a pénzügyi rendszer nyitottságát illeti, ahogyan az az ábrán is látszik, egy egyre nyitottabb világ gazdaságot látunk, növekvő nemzetközi tőkeáramlással, melyet a korszakban elterjedt aranystandard rendszer tett lehetővé, hiszen segítségével összekapcsolódhattak a nemzetközi tőkepiacok.

18. ábra: Pénzügyi nyitottság a világ gazdaságában 1860-tól az ezredfordulóig. Egy elképzelt nyitottsági mérőszám alapján.

Forrás Obstfeld – Taylor (2002: 6)

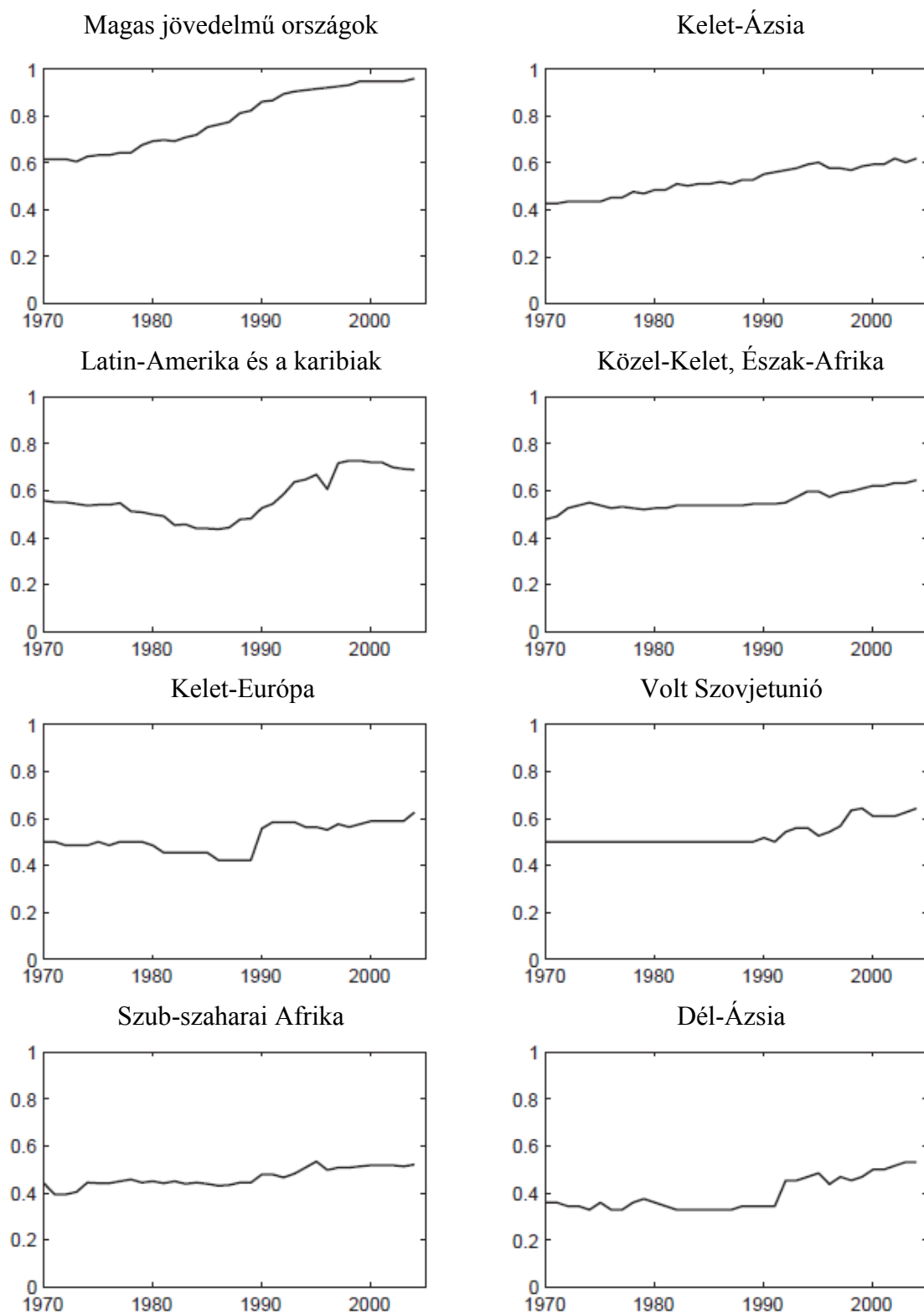
A két világháború között, ahogyan a kereskedelmi rendszerben is zavarok támadtak, a pénzügyi rendszerben is problémák jelentek meg. Ugyan az első világháború után a nagyhatalmak többsége megkísérelte az aranystandard rendszerre való visszaállást, azonban ez csak részben sikerült. A klasszikus aranystandard rendszer helyett létrejött az aranyrúd standard (gold bullion standard), sőt, egyes államokban arany helyett, más, aranyhoz kötött árfolyamú devizákat használtak tartalékeszköznek. (Eichengreen 2008: 59 – 63) Mivel azonban az első világháború alatt az aranystandardba vetett bizalom megszakadt, illetve a monetáris politika egyre inkább alárendelődött a hazai politikai céloknak, így a „helyettesítő termék” stabilitása hosszú távon nem volt biztosítható. Mindez rendszeres árfolyamváltásokat okozott, melynek elkerülése érdekében az államok szívesen folyamodtak a tőkeáramlások korlátozásának eszközeihez. (Obstfeld –

Taylor 2002: 5) Ennélfogva a korábban nyitott pénzügyi rendszer egyre inkább zártabbá vált.

A következő szakasz a második világháború után létrehozott Bretton Woodsi rendszer időszaka. Az 1970-es évekig fennállt rendszer lényege pénzügyi szempontból az volt, hogy visszatértek a kötött árfolyamok rendszeréhez, melyben az arany és az amerikai dollár játszotta a főszerepet. Ugyanakkor megmaradt továbbra is az igény a monetáris politika autonómiájára, így, akárcsak az előző szakaszban, továbbra is korlátozni kellett a tőkeáramlásokat. Ehhez az újonnan létrehozott nemzetközi szervezet, az IMF is támogatást nyújtott, mivel engedélyezte a tőkeáramlások korlátozását. (Obstfeld – Taylor 2002: 6) Ám az 1960-as évektől a tőkeáramlások liberalizálása fokozatosan megvalósult, és, részben emiatt is, a Bretton Woodsban létrehozott pénzügyi rendszer az 1970-es évek közepére összeomlott.

Az utolsó korszak az 1970-es években kezdődött és napjainkban is tart. A kötött árfolyamrendszereket, leginkább a fejlett világban, fokozatosan váltják fel a lebegő árfolyamrendszerek. Így lehetőség van arra, hogy a tőkeáramlások liberalizálása mellett is önálló maradjon a monetáris politika. A fejlődő országok közül azonban többen is fenntartották a kötött árfolyamrendszert, valamilyen stabil horgonyvalutához kötve sajátjuk árfolyamát. Számos fejlődő országba nőtt, különösen az 1980-as évek második felétől az 1990-es évek közepéig a tőkebeáramlás, mígnem a kilencvenes évek második felében kitörő pénzügyi válságok ezt a trendet meg nem fordították. Ami számunkra azonban fontos, a pénzügyi rendszer nyitottsága nőtt ebben az időszakban, nem csak a fejlett, de a fejlődő országokban is (lásd a 18. ábrát!).

Az ábrán megfigyelhető, hogy az 1970-es évektől a fejlődő és átalakuló gazdaságok egyre nyitottabbakká váltak pénzügyi szempontból. Az is látszik ugyanakkor, hogy ez a nyitottság még mindig csak a fejlett országok 1970-es évekbeli szintjét éri el. Hangsúlyoznánk ugyanakkor, hogy mivel de jure mutatószámokból képzett elemzésről van szó, a valóság ettől eltérő lehet. A de jure mérőszámok ugyanis az életben lépő szabályozásokra építenek. A szabályozások ugyanakkor nem mindig képezik le a valóságot, hiszen szigorú szabályokat is meg lehet kerülni, míg egy viszonylag liberális szabályt az állam képes lehet más módon szigorítani. Ugyanakkor ha de facto próbáljuk mérni a nyitottságot, például a külföldiek kezén lévő vagyoneszközök nagyságán keresztül, akkor is hasonló eredményre jutunk (Obstfeld 2009: 4, 19. ábra).

19. ábra: A pénzügyi rendszer nyitottsága egyes országcsoportoknál, a nyitottságot de jure mutatókkal vizsgálva.

Forrás: Obstfeld (2009: 80)

Látható tehát, hogy bár vannak apró különbségek, azonban alapvetően mind a kereskedelmi, mind a pénzügyi rendszert tekintve hasonló korszakokat tudunk megkülönböztetni. A legnagyobb különbség talán az 1800-as évek közepétől az első világháborúig tartó korszakban található, ahol a kereskedelmi rendszer történetét tekintve az időszakot két részre oszthattuk. Ugyan a különbség szembeötlő, azonban majd látni fogjuk, hogy a jelenség viszonylag könnyen magyarázható. Számunkra azonban amúgy is érdekesebb lesz a második világháború utáni időszak. Itt viszont már tényleg látszik, hogy a kereskedelmi és pénzügyi rendszer története kéz a kézben halad.

A második világháború után létrehozott Bretton Woodsi rendszer lesz az egyik korszak, mellyel kiemelten foglalkozunk. Ahogyan a fenti, rövid összefoglalóból is kiderülhetett, a második világháború után mintegy 30 éven át fennálló rendszert alapvetően a korlátozott nyitottság jellemezte. Aztán az 1970-es évektől valami elkezdett megváltozni, és az 1980-as évektől kezdődően megkezdődik a világgazdaság kinyílása, hogy megindulhasson az a jelenség, amit ma globalizációnak nevezünk. A következőkben bemutatjuk a Bretton Woodsi rendszer, illetve az ezt követő időszak jellemzőit, illetve az átalakulás folyamatát. Azonban ahhoz, hogy a Bretton Woodsi rendszer működését megértsük, szükséges lesz röviden az előtte lévő időszak bemutatása is.

IV.3 A hosszú tizenkilencedik század

Polányi szerint a 19. században a gazdasági rendszer sajátos intézményi rendszerben működött. A meghatározó intézmények az önszabályozó piac, a liberális állam, a nemzetközi aranystandard, valamint a hatalmi egyensúlyi rendszer voltak. (Polányi, 2004: 25) Az intézmények hierarchiába tagozódtak és segítették a nemzetközi rendszer fenntartását. A fenti intézmények, aszerint, hogy gazdasági vagy politikai, illetve nemzeti vagy nemzetközi-e az adott intézmény egy kis táblázatba írhatók fel (5. táblázat).

	<i>Gazdasági</i>	<i>Politikai</i>
Nemzeti	Önszabályozó piac	Liberális állam
Nemzetközi	Aranystandard	Hatalmi egyensúly

5. táblázat: A XIX. Századi nemzetközi rendet működtető intézményrendszer

Forrás: Polányi (2004.) alapján

A hierarchiában az önszabályozó piac található a csúcson, amely tágabb értelemben használható fogalom, mint a szabad piac kifejezés. Polányi értelmezésében ez azt jelenti, hogy a hagyományos árupiacokon túl az összes többi gazdasági tényező piacosítottá válik, forgalmuk piaci alapokra kerül. Polányi három fontos tényezőt emel ki ezek közül: a természeti erőforrásokat, a munkaerőt, illetve a pénzpiacokat. Azért muszáj ezt az intézményt a hierarchia csúcsára helyezni, mivel Polányi (2004: 25) szerint „[E]z volt az az újítás, amely létrehozott egy jellegzetes civilizációt”. Fontos azonban már itt leszögeznünk, hogy az önszabályozó piac nem értelmezhető kizárólag nemzetállami szinten. Ahogy Polányi fogalmaz: [E]gy, a világot átfogó önszabályozó piacnál kisebb rendszer nem tudta ennek az óriási mechanizmusnak a működtetését biztosítani” (im: 184).

A négyes intézményi keretből a második tehát az aranystandard, mely lehetővé teszi az egyes nemzeti piacok összekapcsolódását, globális önszabályozó piaccá válását. Pontosan ezért tartotta Polányi az aranyszttenderdet a kor kulcsintézményének, és ezért írta róla, hogy annak (későbbi) összeomlása teljesítette be a hosszú 19. század összeomlását. Szintén a piac működtetését szolgálja politikai síkon a be nem avatkozó liberális állam, azaz az éjjeliőr állam ideológiája. A békét pedig mindehhez a hatalmi egyensúlyra épülő nemzetközi rend szolgáltatta.

Polányi fenti elemzéséhez hasonlóan ad Rodrik (2011), aki két fontos intézményt említ meg, mint a 19. századi globalizált világgazdaság fő ismérveit. Az egyik ilyen szerinte a kor közgazdászai közötti konszenzus a piac mindenhatóságáról, az állam szerepének minimalizálásáról, az aranystandard működtetéséről. A másik pedig az imperializmus, mely alatt Rodrik a gyarmattartó hatalmak szabályokat kikényszerítő erejét érti. (Rodrik 2011: 25)

Polányi ezzel tulajdonképpen a fent elkülönített korszakok közül a legelsőket elemzi, ahol, mint láttuk, kezdetben szabad, majd később néhány állam által korlátozott kereskedelmet, illetve szabad tőkeáramlást, de alapvetően egy viszonylag globalizált világgazdaságot láhattunk. Tekintve, hogy dolgozatunk a rezsimeket tekinti alapnak, így elemzésünket ezzel folytatjuk.

Ahogy azt már fent láttuk, a korszak kereskedelmi szempontból két korszakra osztható, melyek során először egy teljesen szabad, majd később egyre inkább protekcionista szabályrendszert figyelhetünk meg. Ugyanekkor a tőkeáramlások kapcsán szintén liberális szabályokról beszélhetünk. Azonban, ahogyan a rezsimek és a rezsimváltozás definíciójából tudjuk, nem a szabályok, hanem a szabályok mögött álló normák és elvek azok amik számítanak. Ahogyan a 3. fejezetben már definiáltuk ebben az esetben „[A]z elvek bizonyos tények, ok-okozati kapcsolatok, illetve a becsületes viselkedés elfogadása. A normák jogok és kötelezettségek által meghatározott viselkedésminták.” (Krasner 1982: 186)

Tekintsük először az elveket. A 19. századra az akkori világ centrumában meghatározóvá vált az úgynevezett „laissez-faire” gondolkodásmód fensőbbisége. Ahogy nagyhatású, Magyarországon sajnos kevésbé ismert esszéjében John Maynard Keynes írja: „A tizenkilencedik század eleje teremtette meg a csodálatos egységet, összehangolva Locke, Hume, Johnson és Burke konzervatív individualizmusát Rousseau, Paley, Bentham és Godwin szocializmusával és demokratikus egalitarianizmusával.” (Keynes, 2003: 75) És, tehető fel a kérdés, mi volt az, ami ezt lehetővé tette? Keynes ezt a kérdést is megválaszolja: „Mindenesetre ez a kor nagyon nehezen teremthette volna csak meg az ellentétek harmóniáját, ha nincsenek a *közgazdászok*, akik épp a megfelelő pillanatban léptek előtérbe. [...] A közgazdászok voltak azok, akik kellő tudományos alátámasztással támogatták meg az elképzelést. Képzelnék csak el, hogy a természet törvényei úgy működnek, hogy szabad

körülmények között a saját érdekeik megvalósítására törekvő felvilágosult egyének a közösség érdekeit is előmozdítják! Filozófiai nehézségeink megoldódtak – legalábbis a gyakorlatias ember számára, aki így a szabadság feltételeinek megteremtésére koncentrálhat. A filozófiai tan, miszerint a kormánzatnak nincs joga beavatkozni, és az isteni tan, miszerint nincs rá szükség, hogy beavatkozzon, kiegészül a tudományos bizonyítékkal, miszerint a beavatkozás nem célszerű.” (im: 75-76, kiemelés az eredetiben). Tehát voltaképpen az első erő, ami elősegítette az önszabályozó piac felé történő mozgást, az a „laissez faire” ideológiájának általános térnyerése, tudományos bizonyítása volt.

Ami a normákat és a viselkedésmintákat illeti. A korábbi elemzésből láthattuk, hogy a korabeli gazdasági kapcsolatok alapja a bilateralizmus volt, a normák ezeken keresztül terjedtek el a világgazdaságban. Az is látszik, hogy a korszakban alapvetően a liberális gazdaságfelfogás volt az általánosan elfogadott norma. Noha a kereskedelem terén ez részben megváltozott, ennek kapcsán érdemes kiemelni két dolgot. Az egyik az, hogy a korszak hegemon, vezető gazdasági hatalma egészen a korszak végéig képviselte a szabadkereskedelem doktrínáját, másrészt a részben protekcionista válnak államok sem teljesen elzárkózóak voltak. Esetükben az úgynevezett növendék iparágak védelmének megvalósítása volt, elsősorban abban a két államban, az Egyesült Államokban és Németországban, ahonnan az elmélet származik²⁹. Ugyanakkor alapvetően mind az USA, mind Németország számára létkérdés volt a kereskedelem, ám megtehették, hogy úgymond normaszegő magatartást kövessenek el, mivel az nem ütközött a rendszer egyéb szereplőinek, különösen annak legfőbb alakítójának, Nagy Britanniának az érdekeivel. Arrighi és Silver (2008: 49 – 50) elemzésében megmutatja, hogy ezt három okból tehette meg.

Egyrészt Anglia gyarmatbirodalmának köszönhetően jóval rugalmasabban tudott reagálni a világgazdaság kihívásaira, mint versenytársai. Különösen kiemelkedik India szerepe, melynek valutatartalékaira támaszkodva pénzügyi zavarait a Bank of England könnyedén kezelte, a világ pénzügyi központjává téve az országot. Másrészt a brit technikai fölény még a 19. század legnagyobb válsága idején is – mikor a világgazdaság többi országában a kettős mozgás ellenhatásai megindultak – képessé tette Angliát,

²⁹ Elsősorban Alexander Hamilton és Friedrich List műveire gondolhatunk. Pedig a növendék iparágak védelmének elmélete megjelenik J. S. Millnél is. (Irwin 1996: 116 – 138)

hogy nagyobb megrázkódtatások nélkül kikecmeregjen a válságból. Harmadrészt Anglia a gazdaságin felül katonailag is egyedüli hegemónként őrködött a világgazdaság rendje felett, melyben megint csak kiterjedt, és emberi erőforrásban gazdag gyarmatbirodalmára támaszkodhatott.

A pénzügyi rendszer szempontjából az aranystandard rendszerhez való csatlakozás volt a vízváltó normakövetés szempontjából. Eichengreen könyvében (Eichengreen 2008) részletesen bemutatja, hogy az a monetáris rendszer, amit aranystandardnak nevezünk, hányféle formában, szabályrendszer szerint működött. Továbbá azt is, hogy a klasszikusi tankönyvi modell szerinti alkalmazását 1870. után a centrum legtöbb országa átvette Nagy-Britanniától. Ennek oka az volt, hogy azok az országok, melyek nem kizárólagosan arany alapon, hanem arany és ezüst alapon is bocsátottak ki pénz (bimetál rendszerek), kénytelenek voltak ezt feladni az ezüst árának drámai zuhanása miatt. Így az 1870-es évekre a világgazdaság centrumában lévő államok áttértek az aranystandardra. Az ehhez kapcsolódó, a szabad tőkeáramlás miatt gyakorlatilag kötelezően követendő kiigazítási politika is gyakorlatilag univerzálissá vált.

Miért volt kötelező ennek alkalmazása, és mi volt a lényege? A követendő monetáris politika kötelező volta a monetáris politika úgynevezett lehetetlen szentháromságából³⁰ következik mely Mundell 1960-as években megalkotott nyitott makroökonómiai modelljével kapcsolatos. Eszerint, amennyiben egy ország a szabad tőkeáramlást, valamint a kötött árfolyamrendszert választja, akkor le kell mondania az autonóm monetáris politikának, annak az árfolyam fenntartására kell koncentrálnia. Ez esetben, tekintve az aranyalapot, a kiigazítási politikának az automatikus kiigazodási mechanizmust kellett követni (Szentés 1999).

Az először Hume (1752) által leírt aranyáramlási, illetve, ahogyan Szentés (1999) hivatkozza, rugalmas árszínvonal mechanizmus szerint, külső egyensúlytalanság (deficit) esetén arany áramlik ki az országból, melynek hatására az árszínvonal a mennyiségi pénzelméletnek köszönhetően szintén csökken. Ennek következtében az országban megtermelt termékek a külföld számára olcsóbbá válnak, a kereslet megnő irántuk, így helyreáll a külső egyensúly. Lényegében tehát a külső egyensúly helyreállása a deflációnak köszönhető. A valóságban a fenti mechanizmus így nem

³⁰ Az elnevezés Cohen (1993) cikkéből származik.

működött, egyrészt mivel a jegybankok nem szerették volna, hogy aranykészleteik csökkenjenek, másrészt a tőkeáramlások felerősödésével a pénzáramlás a világban rendkívül felerősödött.

A valós modellt az első világháború után Nagy Britanniában létrehozott Cunliffe Bizottság írta le (Eichengreen 2008: 25). Ennek lényege szerint a kamatlábak változtatásával lényegében a jegybankok átvették az automatikus mechanizmus helyét. Lényegében egyensúlytalanság (deficit) esetében a jegybankok a pénzkínálat csökkentésével reagáltak. Az így kialakult defláció segítségével, a már Hume-nál megismert módon állt helyre a külső egyensúly.

Az utolsó kérdés a hosszú tizenkilencedik századdal kapcsolatban az, hogy vajon miért úgy alakultak ki ezek a rezsimek, ahogyan? Ehhez ismét a már ismertetett rezsिमelméleteket hívjuk segítségül. A rezsिमelméleteket két nagy csoportba osztottuk, eszerint a racionalista elméletek szerint az állam (hatalmi) érdekei azok, melyek cselekvéseit befolyásolják, és a rezsimek is ezeknek az államoknak valamilyen szövetsége. Speciális esetekben az abszolút hatalmi fölényrel rendelkező állam valamilyen módon rákényszeríti, vagy ráveszi a többi államot, hogy vegyenek részt ebben az együttműködésben. A másik feltételezés szerint az államok a normákat, elveket elsajátítják, megtanulják. Ez volt a kognitív megközelítés, melyből elsősorban a gyenge tudásalapú, valamint a konstruktivista megközelítést alkalmazzuk. A hosszú tizenkilencedik század esetében először a kognitivisták éveket vizsgáljuk meg, ezután kerül sor a lehetséges racionalista magyarázatok bemutatására. Azonban ez a két magyarázat nem fedi le a nemzetközi politikai gazdaságtan teljes spektrumát.

A nemzetközi politikai gazdaságtan a nemzetközi gazdasági rendszer változásának dinamikáját három különböző szinten vizsgálja, melyeket Kenneth Waltz, az IR tudományának egyik úttörőjének elképzeléséből merít. (Cohen 2008: 120-121) Az első szint a rendszer, a struktúra vizsgálata (systemic level). Amikor az NPG a rendszert vizsgálja, a rendszerben részt vevő országokra, mint exogén változókra tekint. Eszerint az államok adott, külsőleg meghatározott preferenciákkal, magatartásformákkal jellemezhetők. Valójában ez a szint megegyezik a rezsिमelméletek racionalista ágával.

Az NPG teoretikusainak egy része ugyanakkor nem elégedett meg ezzel a hagyományos vizsgálati formával, és egy mélyebb elemzés igényével lépett fel, melynek során

tulajdonképpen az állam korábbi exogenitását kívánták megszüntetni, úgy is fogalmazhatunk, fel szerették volna bontani az államot, mint fekete dobozt. Így alakult ki a második elemzési szint, az államok szintje. Ennek során az államon belüli struktúrák, elsősorban a pártok és egyéb érdekcsoportok politikára és gazdaságra, így a nemzetközi politikára és gazdaságra való hatását kívánták elemezni. (domestic level) A rezsिमéletekből nagyrészt hiányzik ennek a szintnek az elemzése. Ez alól kivétel néhány, az NPG neoliberális szárnyához tartozó elmélet, mint például az integrációelmélet Moravcsik (1991) nevével fémjelzett intergovernmentalista irányzata.

Végül következik a harmadik, legmélyebb szint, melyet az egyén szintjeként is definiálhatunk (cognitive level). A harmadik szintet vizsgáló iskola az úgynevezett konstruktivista irányzat, mely már nem pozitivista, hanem sokkal inkább egy posztpozitivistá gondolkör. Eszerint tehát az elméleteink nem a világot magyarázzák, hanem csak abban segítenek, hogy a világot megkonstruáljuk, felépítsük. Másképpen megfogalmazva: „a konstruktivista elmélet központi tételét olyan módon is megfogalmazhatjuk, hogy különbséget teszünk a világnak az emberi cselekvéstől független, azaz az elméleteinken kívül álló természeti világ „nyers tényei” és a „társadalmi tények” között, amelyek létezése az általunk teremtetett társadalmi világban létrejött konvencióktól függ.” (Kiss J. 2003: 59, kiemelés az eredetiben)

A következőkben tehát a rezsimek tradicionális elméletét kiegészítjük a második szinttel, az érdekcsoportok kérdéskörével is. Ami a hosszú tizenkilencedik századot illeti, itt az kognitív szinttel kezdjük az elemzést, vagyis az államok által vallott normák, ideák világával.

Ennek kapcsán valójában a már fent leírt, a közgazdászok által elterjesztett „laissez-faire”-t tekinthetjük általánosan elfogadott alapelvnek, ideának. Ehhez közvetlenül kapcsolódik az az elemzés, melyet Boltanski (2002.) ad cikkében. A szerző a kapitalizmus szellemének fogalmát használja arra a mechanizmusra, „amely igazolja a kapitalizmus melletti elköteleződést, s amely kívánatossá teszi ezt az elköteleződést”. (Boltanski, 2002. 418. oldal) Boltanski három különböző szellemet különböztet meg a világgazdaság változásával párhuzamosan. Ezek közül az első releváns a hosszú 19. századra. Mi jellemzi a kapitalizmus szellemét korunkban? A szerző így írja ezt le: a korszakban „a vállalkozó polgár a domináns szereplő. Az ösztönzés dimenzióját a vállalkozó szellem nyújtja, a biztonságot pedig a polgári értékrend tisztelete. Végül az

igazságosság főként a könyörületességből és az egyéni segítségnyújtásból fakad”. (Boltanski, 2002: 420) Mindez jól összeegyeztethető a „laissez faire” ideológiával, az éjjeliőr állam modelljével, tipikusan jó leírást adva a korszak ideáiról.

A második szintünk az érdekcsoportok szintje. Maga Polányi is vizsgálja a társadalmi osztályok szerepét. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy szerinte „gyakrabban határozzák meg az osztályok sorsát a társadalom szükségletei, mint a társadalom sorsát az osztályok szükségletei.” (Polányi 2004: 200). Mi ugyanakkor követve az NPG elemzési módszereit, valamint egyetértve Arrighi és Silver (2003) tanulmányával, nem vetnénk el ilyen hamar az osztályérdekek, egyáltalán különböző társadalmi csoportok érdekeinek vizsgálatát.

Amennyiben a 19. századot vizsgáljuk, az önszabályozó piac térnyerése felé való mozgásban egyértelműen kiemelt szerepet kap, a Polányi által „haute finance”-nak nevezett pénzarisztokrácia (Polányi 2004: 33). Hatalma nem csak az egyes államokon belül, de a nemzetközi rendszerben is kimagasló volt, maga Polányi is hangsúlyozza ezt, mikor a 19. század százéves békéjének magyarázatát adja. Ahogy fogalmaz, „keresnünk kell valamilyen feltáratlan és hatalmas társadalmi mechanizmust, amely az új környezetben eljátszhatta azt a szerepet (ti. a hatalmi egyensúly és a béke fenntartójának a szerepét – a szerző megjegyzése)... [...] Meggyőződésünk szerint ez a névtelen tényező az ún. *haute finance*, a *pénzarisztokrácia* volt.” (kiemelés az eredetiben, im: 33. oldal). Találtunk tehát társadalmi érdekcsoportot is, mely a mozgást indukálja, és nem mellesleg megvan politikai hatalma ahhoz, hogy ezt megtegye.

Végül, de nem utolsósorban az első elemzési szintet kell megvizsgálnunk. Polányi a nemzetközi rendszer struktúrájának vizsgálatakor elsősorban a hatalmi egyensúly fontosságát hangsúlyozza, mely az önszabályozó piac nemzetközi kiterjesztése irányába hatott. Ugyanakkor fontos kijelenteni: a globális önszabályozó piac felé való haladás valóban globálisan csak szűk két évtizeden keresztül érvényesült, az 1850-es és 60-as években (Rodrik 1997, Arrighi – Silver 2003). Ezt azért fontos kijelentenünk, mivel a későbbiek során az egyetlen ország, mely az önszabályozó piac globális intézményrendszerének teljes fenntartásában érdekelt volt, Nagy-Britannia volt. Arrighi és Silver (2003) ezért úgy véli, és ezzel az NPG irodalmában nincsenek egyedül (lásd például Eichengreen 1999), hogy a hosszú 19. század nemzetközi gazdasági rendjének

fenntartásában Nagy-Britanniának, mint korának hegemon hatalmának kiemelt szerepe volt.

IV.4 A második világháború utáni időszak rezsimjei

A hosszú tizenkilencedik század az első világháború kitörése után véget ért. A korábbi intézményrendszer működése a háborúval befejeződött, de legalábbis felfüggesztésre került. A háború lezárásával aztán egy olyan korszak köszöntött a világgazdaságra, mely a korábbiakhoz képest mindenképpen egy válságidőszakként jellemezhető. Ennek oka többes, és mielőtt a második világháborút követő rezsimekkel kezdünk el foglalkozni, érdemes ezeket áttekinteni, hiszen ezek a válságjelenségek mindenképpen hozzájárultak ahhoz, hogy az 1945-ben kialakított rezsimek olyanok lettek, amilyenek.

A békeszerződéseket követően Európa gazdasága romokban hevert. Gazdaságilag a háborúnak egyetlen haszonélvezője az Egyesült Államok volt. Nagyarányú hitelekkel segítette az antant hatalmakat, ezeknek köszönhetően a világ aranytartalékainak jelentős része került a washingtoni és new-yorki trezorokba. A békeszerződések aláírására 1919-20-ban került sor a párizsi béketárgyalásokon, melyek minden idők legrosszabb békeszerződései díjra is sikeresen pályázhatnának. Amint arra Keynes (A békeszerződés gazdasági következményeiben (Keynes 2000) és Polányi (2004) is rámutat, a békeegyezmény sokkal inkább fegyverszünet volt.

A Németországra kirótt jóvátétel, illetve politikai-katonai feltételek alapjaiban rengették meg azt az egyensúlyt, amire a hosszú tizenkilencedik század épült. A német gazdasági gépezet, Európa egyik mozdonya volt a háború előtt. A volt központi hatalmak leszerelésével pedig száműzték egy jó időre Európából a hatalmi egyensúlyt. Ezzel a hosszú tizenkilencedik század egyik fő intézménye ledőlt.

Azonban kiesett egy másik is, ez pedig az önszabályozó piac volt. A világháború alatt az országok sorban álltak át a hadigazdálkodásra, tértek le az aranystandardról. A békeszerződések megkötése után az államok még nem tértek vissza rögtön az aranystandardra. Ennél azonban nagyobb horderejű változás volt az, hogy nem állt helyre a viszonylag szabad világkereskedelem. Az országok visszahúzódtak vámokkal

védett határaik mögé, a külkereskedelem az egyes országok számára megdrágult. Ez különösen súlyosan érintette Németországot, és más, mezőgazdasági termékeket importáló országot, melyeknek létfontosságú volt a külkereskedelem.

Hiányzott tehát az önszabályozó piac is, és hiányzik az aranystandard is. Mint ahogy már arról szintén szó volt, a nacionalizmus erősödésével a stabil nemzeti valuta kulcskérdéssé vált az egyes államok vezetői számára. A stabil valuta megteremtésének akkori egyetlen módjának az aranystandardra való visszatérés tűnt. Bár ezt a világkereskedelem korabeli volumene nem indokolta, nyomós ok volt a rendszer visszaállítására a hatalmas nagyságú hitelezési hullám, amely ekkoriban az Egyesült Államokból Európa felé áramlott.

Már az 1920-as évektől több konferencia is foglalkozott azzal, hogyan lehetne az aranystandardot visszaállítani Európában, ezek nagy részén azonban a legnagyobb aranytulajdonos, az USA nem vett részt. Az aranystandard melletti érvekkel szemben ugyanakkor ellenérveket is lehetett hallani. A legtöbbet hallott kritika az volt, hogy bár az aranystandard megfelelő stabilitást nyújt a pénzügyi rendszernek, azonban a piaci likviditást erősen korlátozta. (Andor 2003)

Az arany hiányát igyekeztek úgy megoldani, hogy kisebb országoknál a tartalékot nem csak arany, hanem más, csak aranyhoz kötött deviza is alkotta, ami már az aranydevizarendszer előszelét jelentette. (Eichengreen 2008) Az 1920-as évek közepére így Európában újra az aranystandard vált uralkodóvá. Ám alighogy megszilárdult, szinte máris újra összeomlott, mégpedig úgy, ahogy azt az ellenzők megjósolták.

Az 1929-es túlertermelési válság alatt az államok sorra kénytelenek voltak felmondani valutáik aranyparitását. A legnagyobb nyomás az angol fonton volt, melynek aranyparitását Sir Winston Churchill pénzügyminisztersége idején állították vissza, mégpedig a háború előtti árfolyamon, ami a korabeli viszonyok között erősen túlértékeltnek számított, amint arra Keynes is rámutatott (Keynes 1925).

1931-re a túlértékelt font miatt a fizetési mérleg hiánya krónikussá vált, és tömegessé vált az igény az aranyra. A brit kormány korábban amerikai kölcsönökkel igyekezett a deficitet finanszírozni, azonban a súlyos pénzügyi válság miatt ezek a kölcsönök nem álltak többé rendelkezésre. Így a brit kormány 1931-ben kénytelen volt a fontot leértékelni. 1933-ra már csak az Egyesült Államok maradt meg az aranystandard

mellett, majd ekkor Roosevelt elnök is meghozta a döntést, és letért róla. De az amerikai pénzügyi válság nem Angliát, hanem Németországot érintette legsúlyosabban. Azt a Németországot, melynek gyárai, bankjai amerikai hitelekkel álltak talpra, melyek tartalékai amerikai részvényekből és kötvényekből álltak össze, melyek most értéküket veszítették. Az üzemek csődbe mentek,. A bankok fizetéseképtelenné váltak. Tömeges munkanélküliség sújtotta az országot.

A dolgozat elején bemutatott mátrixból már csak egy olyan intézmény van, amelynek működése nem változott meg, vagy nem szűnt meg. Ez pedig a liberális állam. Ugyan a világháború után a parlamentekben képviseletet nyert munkáspártok egyre több jóléti intézkedést, például társadalombiztosítási és nyugdíjrendszereket fogadtattak el, mégis azt mondhatjuk, hogy a liberális, éjjeliőr állam volt még az uralkodó.

A nagy válság azonban ezt is megváltoztatta. Megoldására háromféle kísérletet tettek. Amiben ezek a megoldások közösek voltak, azok az önszabályozó piac felszámolására tett kísérletek. Ebből kettő a gazdasági tervezést használta eszközként. A tervgazdaság megjelenik mind a szocialista, mind a fasiszta gazdaságban. Keynes (1965) az Általános elméletben egy eltérő, ám szintén az állami beavatkozásra építő megoldással állta elő. A túltermelési válság kezelésére nem restriktív, hanem éppen ellenkezőleg, keresletélénkítő gazdaságpolitikát javasolt. Ennek eszköze az állam aktív gazdasági szerepvállalása, beruházások indítása, államosítás. Tehát mindhárom megoldás az állam aktív szerepvállalása a domináns, és ezzel az utolsó, a be nem avatkozó államról szóló intézmény is megdőlt.

Az 1944-es Bretton Woodsi tárgyalásokon, majd az azt követő években létrehozott rezsimek a hosszú tizenkilencedik század kétoldalú tárgyalásaival ellentétben többoldaliságra, illetve sok esetben nemzetközi szervezetekre épültek. A rezsimek létrehozását két, a második világháborúban győztes, mégis két teljesen eltérő pozícióban lévő ország vezette. Az egyik a korábbi, 1944-re megkopó, hegemon nagyhatalom, Nagy-Britannia, delegációja élén John Maynard Keynes-szel. A másik a háború igazi győztese, az Egyesült Államok, mely egyszer egy hasonló szituációban nem cselekedett megfelelően, és ebből igyekezett tanulni. Ugyanakkor a háború végére Amerika abszolút gazdasági és technológiai fölényrel rendelkezett. GDP-je 1948-ban kétszerese volt az összesített brit, francia, olasz, német és Benelux GDP-nek, hatszorosa a Szovjetunióénak. (Arrighi – Silver 2003: 339)

A két tárgyalófél elképzelése a világról nem volt teljesen egyező. Keynes elképzelése sokban emlékeztetett a világháború előtt Hjalmar Schacht elképzeléseire. A nemzetközi kereskedelem szervezését klíringunióval oldotta volna meg, a monetáris rendszer stabilitására egy önálló világpénzt, a banchort hozta volna létre. (Ruggie 1982: 387-388, Williamson, 1994: 7) Az amerikai fél tárgyalásait vezető Harry Dexter White jóval liberálisabb elképzelésekkel rendelkezett. A tárgyalásokon végül látszólag kompromisszumos megoldásokat találtak (Eichengreen, 1999: 227 – 228), ugyanakkor a létrejött intézmények mégis inkább a dominánsabb USA pozícióit javították. Létrejött a Bretton Woods fémjelezte intézményrendszer a Nemzetközi Valutaalappal (IMF), a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankkal (IBRD, Világbank), illetve 1947-ben megalakul az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT). A nemzetközi monetáris rendszer stabilitása érdekében megalkották az aranydeviza rendszert, melyben a Keynes által elképzelt nemzetközi tartalékvaluta helyett az amerikai dollár játszotta a fő szerepet.

A nemzetközi kereskedelmi rendszer szabályozására és liberalizálására eredetileg az ITO (International Trade Organization) nevű szervezetet kívánták létre hozni, ugyanakkor ennek megvalósítása az amerikaiak ellenkezése miatt nem sikerült. Ennek oka elsősorban az volt, hogy noha az ITO is rendkívül sok klauzulát tartalmazott arra az esetre, ha az abban lefektetett alapelvek veszélyeztették volna a teljes foglalkoztatottság elérését, mégis túl liberális volt amerikai szenátus számára.

Az ITO helyett így 1947-ben megalakult az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi egyezmény, 23 alapító tagországgal, melyek közül 12 fejlett és 11 fejlődő országot találunk (Hoekman – Kostecki 2001). Noha az így megalakult GATT nem tekinthető nemzetközi szervezetnek, maga az egyezmény a későbbiek során intézményesült, titkársága lett, és kvázi nemzetközi szervezetként funkcionált.

A GATT (és egyébként utódszervezete a WTO is) öt, úgynevezett alapelvre³¹ épül (Hoekman – Kostecki 2001: 29):

³¹ Ezek az alapelvek nem keverendőek össze a rezsिमelméletnél használt elvek fogalmával. Ebben az esetben valójában sokkal inkább a rezsим szabályaival van dolgunk.

1. Diszkriminációmentesség alapelve: ez az alapelve alapvetően a nemzeti elbánás elvét és a legnagyobb kedvezmény elvét kombinálva tiltja a szerződésben részt vevő országok diszkriminációját.
2. Viszonosság (reciprocitás) alapelve: ez a szabály alapvetően a potyautas magatartás elkerülése érdekében került a GATT rendszerébe. Nagyon egyszerűen megfogalmazva a valakitől megkapott kedvezményt viszonzni szükséges.
3. Kikényszeríthető vállalások: ahhoz, hogy a szabályok a valóságban is működőképesek legyenek, szükséges, hogy azok kikényszeríthetőek legyenek.
4. Transzparencia: a kikényszeríthetőség érdekében szükséges, hogy a tagállamok által hozott szabályok átláthatóak és nyilvánosak legyenek.
5. Biztonsági szelepek: végül szükséges az is, hogy külső sokk esetében a tagállamok eltérhessenek egyes lefektetett szabályoktól. Ezt a cél szolgálhatják olyan beépített biztonsági szelepek, mint például az antidömping szabályok.

Noha a GATT-ot, de főleg előtte az ITO-t a nemzetközi kereskedelem teljeskörű szabályozására, illetve liberalizálására hozták létre, végül mégsem ez lett a helyzet: a GATT igen sok fontos kérdéssel nem foglalkozott. Nem foglalkozott az agrártermékek kereskedelmével, a szolgáltatáskereskedelemmel, a szellemi termékek nemzetközi forgalmának a kérdésével, illetve szintén kimaradtak a nemzetközi beruházásvédelem kérdései. Ami tehát marad, az az ipari termékek kereskedelmének útjában álló akadályok csökkentése és szabályozása, azonban ebben az esetben is csak részeredményeket tudunk megfigyelni. Például a textilipar esetében 1974-ben megkötött úgynevezett Multifibre Arrangement kvótákat vezetett be a fejlődő országokból származó textilipari termékekre.

Azonban a GATT nem kizárólag kimondott hatókörében volt korlátozott. A fejlődő országok esetében például lehetővé tette, hogy azok kisebb mértékű vámcsökkentést hajtsanak végre, mint fejlett társaik (Rodrik 2011: 73). Az úgynevezett anti-dömping szabályozás pedig kellő menekülő utat (biztonsági szelepet) jelentett minden országnak, hogy esetenként a szabályok alól kibújhassanak. Végül pedig kiemelendő, hogy amennyiben egy állam meg is sértette a GATT szabályait, annak semmiféle

kikényszerítő ereje volt arra, hogy a szabálysértő felet jobb belátásra bírja. Noha a GATT kereteiben létrehozott titkárságnak volt vitarendező szerepe (Blahó-Prandler 2005: 330) azonban ennek határozatait a teljes tagságnak, így a vétkes félnek is meg kellett szavazni (Rodrik 2011: 73).

Mindez azt jelentette, hogy bár elviekben a GATT célja a liberalizáció, és így egy globalizáltabb világgazdasághoz vezető út kialakítása volt, valós működésében ezt a célt nem tudta elérni. Ezt mutatják a fent már elemzett kereskedelempolitikai tervek is, melyekben jól látszik, hogy a korszak alatt a kereskedelemi liberalizáció csak nagyon fokozatosan és területileg is jól lehatárolhatóan ment csak végbe. És ahogyan ezt látni fogjuk ebben a kereskedelemi rezsim nem az egyedüli, mely ilyen jelleget mutat.

Ami a pénzügyi és monetáris rendszert illeti, a valóban Bretton Woodsban létrehozott intézmények leginkább erre a rendszerre tértek ki. Az aranydevizarendszer létrehozásakor az az amerikai elképzelés érvényesült, mely szerint az aranynak továbbra is szerepet kell játszania a nemzetközi monetáris rendszerben. Ez már csak azért is fontos volt az USA számára, mivel ekkorra a világ aranykészleteinek jelentős részét ő tartotta ellenőrzése alatt. A dollár árfolyamát tehát az aranyhoz kötötték, majd a többi valuta árfolyamát a dollárhoz. Az árfolyamrendszer felügyeletét az IMF látta el. Az egyes valutákat fokozatosan tervezték konvertibilissá tenni, megteremtve ezáltal a tőke szabad áramlásának a lehetőségét. Ez ugyanakkor koránt sem ment olyan simán és hamar, mint tervezték, így a korszak nagy részében a tőkeáramlások korlátozottak voltak a világgazdaságban (Eichengreen 2008).

Mivel a tőkeáramlásokat nem liberalizálták teljes mértékben, a lehetetlen szentháromság szerint lehetővé vált, hogy a jegybankok a kötött árfolyamrendszer mellett is autonóm, az árfolyamszint fenntartásától eltérő célú monetáris politikát kövessenek. A gyakorlatban ez általában a kor keynesi, teljes foglalkoztatást célul kitűző gazdaságpolitikája volt. Valójában tehát a tőkeáramlások korlátozása szükséges volt ahhoz, hogy a monetáris politikának cél tudjunk adni, nem úgy, mint az aranystandard idejében.

Vagyis sem a kereskedelemi, sem pedig a monetáris és pénzügyi rendszer terén nem volt tapasztalható széles és teljes körű liberalizáció. John Gerald Ruggie (1982) cikkében úgy jellemzi ezt, hogy a korszak alapvető normája a beágyazott liberalizmus

volt. És ezzel eljutottunk a rezsimek fő jellemzőinek elemzéséhez a normákhoz és az elvekhez. Tekintve, hogy definíciónk szerint az elvek hierarchiában a normák felett állnak, így mielőtt belemélyednénk a beágyazott liberalizmus normájának fogalmába, tekintsük át a korszak alapelveit. Emlékeztetőül ezek olyan ok-okozati kapcsolatok, melyeket széles körben elfogadnak.

Amennyiben az előző korszakunkban ez a „laissez faire” volt, amit lefordíthatunk neoklasszikus közgazdaságtannak, akkor láthatjuk, hogy bizony alapvető változásokat látunk. Az 1929-es nagy válság, majd a második világháború befejezése után a közgazdászok többsége (és ezáltal a gazdaságpolitika) teljesen másképpen tekintett a világra. Az úgynevezett keynes-i gazdaságfelfogás felváltotta a korábbi neoklasszikus felfogást. Nagyon leegyszerűsítve tekintsük át, miben tért el ez a felfogás a korábbiaktól.

Az Általános elméletben Keynes több ponton is szembeszállt az addig meghatározó neoklasszikus elmélettel. Ezek közül számunkra a következők fontosak: 1. A reálbér egyenlő a munkának a fennálló foglalkoztatási szintre jellemző határáldozatával. 2. Emiatt nincs kényszerű munkanélküliség. 3. Minden kínálat megteremti a maga keresletét, azáltal, hogy a kamatláb rugalmas változása biztosítja, hogy a szándékolt beruházások és megtakarítások egyensúlyban legyenek, és hogy ezáltal az output hiánytalan realizálódása ne ütközzön az aggregált kereslet által szabott korlátokba. (Deane 1997)

Keynes mindhárom kijelentést tagadta. Szerinte a reálbér csökkenése akkor következhet be, ha változatlan nominálbérek mellett az árak növekednek, ez azonban válság esetén nem történhet meg. Így a reálbér-csökkenésre csak akkor kerülhet sor, ha a nominálbérek csökkennek. A nominálbér-csökkenést azonban a munkavállalók nem fogadják el, így a reálbér esése elmarad. A vállalatok nem fognak több munkaerőt alkalmazni, ezáltal pedig kényszerű munkanélküliség alakulhat ki.

Noha sok klasszikus gondolkodó is belátta azt, hogy visszaesés idején lehet kényszerű munkanélküliség, Keynes azonban rámutatott arra, hogy az a klasszikus elmélet sem igaz, hogy hosszútávon mégiscsak kialakulhat egyensúly a munkaerőpiacon. Ennek oka szerinte az, hogy a klasszikusok figyelmen kívül hagyják a pénz szerepét a foglalkoztatási helyzet alakulásában, különösen azt, hogy a pénzbérek nem mindig

mozognak együtt a reálbérekkel. Ez csak akkor érvényes, ha a bérek az árak és a kamatláb teljesen rugalmasak. (Deane 1997)

A harmadik feltétel igazságát is kétségbe vonja Keynes. Szerinte a beruházások kevésbé a kamattól, sokkal inkább a profitvárakozásoktól függenek, a megtakarítások pedig a jövedelemtől. Keynes bevezette a megtakarítási és fogyasztási határhajlandóság fogalmát (MPS illetve MPC), melyek azt mutatják meg, hogy az egyén egy egység pótlólagos jövedelemből mekkora hányadot takarít meg, és mekkora hányadot fogyaszt el. Keynes szerint a fogyasztási határhajlandóság a jövedelem emelkedésével csökken. Minél magasabb tehát a jövedelem, annál többet fognak az emberek megtakarítani, és kevesebbet fogyasztani.

Még két feltételünk van, tudniillik hogy zárt gazdaságról van szó, illetve, hogy a gazdaságban válság esetén felesleges kapacitások állnak rendelkezésre. Ezen feltevések szerint az aggregált keresletnek (AD) van kiemelt szerepe a keynesi modellben. $AD = C + I$. A gazdaság akkor van egyensúlyban, ha az aggregált kereslet megegyezik az aggregált kínálattal. Ez csak akkor lesz így, ha a megtakarítások megegyeznek a beruházással. (Mátyás 1999).

Ha a kereslet nagyobb a kínálatnál, akkor inflációs résről, ha a kisebb recessziós résről beszélhetünk. Ez tulajdonképpen túltermelési válságot jelent. Keynes felismerte, hogy 1929-ben recessziós rés alakult ki. Ennek oka pedig a beruházások elégtelen volta a megtakarításokhoz képest.

Ekkor az aggregált keresletet, vagyis a beruházásokat emelni kell. Ezt Keynes állami beavatkozással, állami beruházásokkal kívánta elérni. Így keresleti egyenletünk a következőképpen bővült: $AD = C + I + G$. A beavatkozás történhet fiskális vagy monetáris politikai eszközökkel is. Keynes szerint a fiskális politika a hatásosabb. Az állam egyaránt beavatkozhat közvetetten — például az adókon keresztül való szabályozással, recesszió esetén az adók csökkentésével, mely által a fogyasztás nő —, vagy közvetlenül — ez utóbbi alatt elsősorban állami beruházásokat értve. Ennek során lehetőleg olyan beruházásokat kell megvalósítani, amelyek improduktívak, hogy a túltermelési válság ne gyűrűzhessen tovább. A beavatkozásnak a fogyasztást kell elsősorban növelnie, hogy növekedjen az aggregált kereslet. Erről szól a híres üveges példa, mely szerint egy bányában ássunk el egy palackban egy csomó pénzt, majd azt

később a bányászokkal ásassuk ki, a palackban levő összeget pedig adjuk nekik. (Keynes 1965)

A fiskális expanzió az AD-t nagyobb mértékben növeli, mint amekkora maga az expanzió, hiszen a megvalósuló beruházás munkát ad, az így keletkező jövedelem elköltése pedig már a magánszektorra ösztönözheti beruházásra. Ez az úgynevezett multiplikátor hatás.

Összefoglalva a depresszióból, vagyis a túltermelési válságból való kilábalás — igen leegyszerűsített — keynesi receptje a következő. Az állam a kereslet élénkítésének érdekében beruházásokba kezd. Ezek lehetőleg olyan beruházások, melyek nem fogyasztási javakat teremtenek, tehát nem növelik a már amúgy is túl magas kínálatot. Az állam a multiplikátoron keresztül beruházásának többszörösével növeli a keresletet, mely ezáltal megszünteti a túlkínálatot, így a gazdaság újra egyensúlyba kerül.

Ezáltal, különösen az után, hogy a keynes-i elmélet elterjedt, illetve gazdaságpolitikai ajánlásokká alakították, az állami beavatkozás legitimitást nyert. Vagyis egyfelől „hihetővé vált”, hogy bizonyos esetekben az állam képes lehet hasznosan belépni a gazdaságba, másrészt pedig felhatalmazták az államot arra, hogy a szűken vett gazdaságirányítás mellett más célokat is kövessen ezekkel a beavatkozásokkal. Tulajdonképpen kialakult a gazdaságpolitika fogalma.

Ami a nemzetközi kapcsolatokat illeti, a keynes-i közgazdaságtan itt is eltérő válaszokat adott, mint a neoklasszikus modell. Noha maga Keynes liberális volt, és a kezdetekben a liberalizált nemzetközi együttműködés mellett érvelt, álláspontja a harmincas évekre megváltozott. Ez különösen a tőkemozgások liberalizálásának a kérdésében volt így, de kereskedelem kapcsán is voltak kétségei (Keynes 1933). Ami a tőkeáramlásokat illeti, a Bretton Woodsban aktív tárgyalók nagy része meg volt győződve arról, hogy a rövidtávú tőkeáramlások károsak lehetnek a világgazdaság számára. Szerintük a világgazdaság a rövid távú tőkeáramlások liberalizálásával egy kaszinóhoz lenne hasonló. (Rodrik 2011: 97)

Ami pedig a második világháború után kialakult, a fejlődő országokkal foglalkozó közgazdasági aldiszciplína, a fejlődésgazdaságtan kérdését illeti. Részben a keynes-i gazdasági tanok ihletésére a korszak az állami aktivizmusra épített, ahogyan azt a bevezető fejezetben már láthattuk. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a fenti elvekből egy

olyan normarendszer alakult ki, melyről röviden fent már szoltunk, és amit Ruggie (1982) beagyazott liberalizmusnak nevez.

Ennek kapcsán egy olyan együttműködési rendszer valósult meg, mely kívülről liberálisnak látszik, mégis „belső” gazdasági érdekeket követett, vagyis a nemzetközi együttműködés alakulása alárendelt szerepet játszott az egyes államok saját gazdasági stratégiájában. Másképpen megfogalmazva az államok igyekeztek kompromisszumot keresni a liberalizáció, nemzetköziesedés, transznacionalizáció, másfelől pedig a belső gazdasági stabilitás, önálló gazdaságpolitikai célok követése között. Ahogyan azt Ruggie (1982: 393) megfogalmazza: az államok kompromisszumot kerestek a hosszú tizenkilencedik század liberalizmusa, illetve a két világháború közötti korszak (gazdasági értelemben vett) nacionalizmusa között. Továbbá a beagyazott liberalizmus kompromisszuma volt az, mely valójában lehetővé tette a fejlődő országok számára (és ezekben benne vannak a korábban elemzett fejlesztő államok is) az önálló iparpolitikára alapozott fejlesztéspolitika vitelét.

A fentieket figyelembe véve a Bretton Woodsban kialakított rendszer merőben különbözött a hosszú 19. századtól. Az alábbiakban megkíséreljük egy, a korábbi elemzéshez hasonló intézményi modelljét adni a korszaknak. (lásd 6. táblázat)

	Gazdasági	Politikai
Nemzeti	Szabályozott piac	Jóléti állam
Nemzetközi	Beagyazott liberalizmus	Amerikai hegemonia

6. táblázat: Bretton Woods gazdasági rendjének intézményi jellemzői

Forrás: a szerző saját munkája

A szabályozott piac, vagy más néven vegyesgazdaság az önszabályozó piacnál jóval jelentősebb állami szerepvállalást jelentett, a keynes-i elméleti alapú anticiklikus gazdaságpolitika segítségével. Az állami redisztribúció megerősödött, kiépültek a jóléti

rendszerek. Nemzetközi szinten pedig elsősorban a tőke mozgások korlátozásában rejlett a különbség. Keynes ugyan az áruforgalmat is korlátozta volna, javaslata egy klíringunió volt, azonban ezt nem fogadták el. (Williamson 1994. 7. oldal) Fennmaradt viszont a munkaerő és a természeti erőforrások piaci alapú „adás-vétele”, bár a munkaerőpiacon a jóléti államnak köszönhetően számos korlátozást vezettek be. Az munkaerőnek az árupiacról való kivezetése szintén a vegyesgazdaságnak, ezen belül a jóléti államnak lett a feladata, azonban ez csak nagyon kevés esetben valósult meg. (Esping-Andersen 1991)

Nemzetközi szinten gazdasági szempontból a Bretton Woods-i intézmények beágyazott liberalizmus az összekötő kapocs. Ebben az együttműködési rendszerben lehetséges volt az önálló hazai gazdaságpolitika követésére, ellentétben a 19. század aranystandardjével. Végül mindezt a már elemzett amerikai hegemonia foglalta politikai keretbe.

Vajon milyen erők vezettek a fenti rezsimek kialakulásához? A következőkben az aranystandardnál már megismert módon igyekszünk bemutatni a három szinten ható erőket, melyek a rezsimek megváltozását okozták.

Az első szint elemzésekor a nemzetközi rendszer viszonyait tekintjük át. A Bretton Woodsban kialakult rezsimek esetében a legnyilvánvalóbb feltételezés, hogy a rezsimek az amerikai hegemonia termékei. Arrighi és Silver (2008) cikkében bemutatja, hogy a második világháború utáni évtizedek esetében sem feledkezhetünk meg a nemzetközi rendszer struktúrájának vizsgálatáról. Írásukban azt próbálják igazolni, hogy a Bretton Woodsban megalkotott világgazdasági rendszer az amerikai hegemonia sajátos terméke. Azért sajátos, mivel hiába vált az USA hegemon szereplővé a nemzetközi rendszerben, mégis a 19. századi Angliától eltérő pozíciókkal rendelkezett, ami eltérő viselkedését is magyarázza. A hetedik táblázat segít megérteni a szerzőpáros érvelését.

	Egyesült Királyság-központú rendszerben	Egyesült Államok-központú rendszerben
Uralkodó strukturális viszonyok	Központi elosztóhely / kiegészítő	Önközpontú / versengő
A reorganizáció fő eszköze	Egyoldalú szabad kereskedelem / gyarmati sarc	Egyeztetett kereskedelemliberalizáció / közvetlen külföldi tőkebefektetés
A reorganizációs kapacitás fő korlátja	Hatalmi erőegyensúly / imperialista rivalizálás	Alávetett csoportok társadalmi hatalma / kommunista és nacionalista kihívások

7. táblázat: A brit és amerikai hegemonia összehasonlítása

Forrás: Arrighi – Silver (2008: 52)

A táblázatból látszik, hogy a két ország teljesen eltérő világgazdasági pozíciókkal rendelkezett, noha a felületes szemlélők azt gondolhatták, hogy a hegemonia minden esetben hasonló pozíciókat hoz létre. Ugyanakkor Nagy-Britannia a 19. század második felében egy olyan, a világgazdaság irányában nyitott ország volt, mely erőteljesen függött külső partnereitől. Ezt a függést azonban azzal, hogy a világ egyik fő gazdasági elosztó helyeként funkcionált, illetve, hogy gyarmatbirodalma segítségével tompítani tudta a világgazdasági hatásokat, valamint katonai értelemben is a világ vezető hatalma volt, ellensúlyozták, és elérhetővé tették nyitottságát. Ennek egyetlen korlátja a hatalmi egyensúlyi politika volt, melynek felborulása aztán világháborúba döntötte a világot.

Az Egyesült Államok ugyanakkor nem feltétlenül szorult az 1940-es években a világgazdaság többi szereplőjére. Kontinensnyi mérete, nagy mennyiségben rendelkezésre álló humánerőforrás készlete, illetve természeti erőforrásai nem csak,

hogy lehetővé teszik számára a világgazdaságtól való elfordulást is, de egyenesen szükségessé tette azt, mivel „a nemzeti piac egyoldalú megnyitása aláásta volna az ország gazdaságának sokoldalú és önellátó jellegét, amelyen az amerikai világhatalom és az országon belüli munka-tőke kompromisszum alapult. Ahhoz, hogy a világgazdaságot a saját szájízének megfelelően tudja átrendezni, az USA-nak más és jobb eszközök álltak rendelkezésre, mint a brit mintájú piacnyitás” (Arrighi – Silver 2008: 51).

Mik voltak ezek az eszközök? Az egyik, a már említett méretbeli fölény, amely miatt a nemzetközi együttműködésben a többi állam magatartását saját szája íze szerint alakíthatta. Másrészt eszköze volt a külföldi közvetlen beruházás is. Az Egyesült Államokban alakultak ki az első, vertikálisan integrál nagy transznacionális vállalatok. Hogy ez mennyire fontos is volt a nemzetközi gazdaság ellenőrzésére, jól mutatja, hogy míg kereskedelmi korlátozások ellen az USA a korszakban nem lépett fel erőteljesen, addig a nagyvállalataival szembeni diszkriminációt erőteljesen szankcionálta. (Arrighi – Silver 2008: 54 – 55) És végül harmadik eszközként szintén jelen volt a katonai fölény, melyet azonban nem elsősorban a globális világgazdasági rend fenntartása érdekében állított csatasorba, sokkal inkább olyan két- és többoldalú kereskedelmi egyezmények megkötése érdekében, melyek számára kedvezőek voltak. Mindezek mellett azonban maga az USA egyáltalán nem jeleskedett saját gazdasági rendszere liberalizálásában, mely ellentéte volt a brit magatartásnak a 19. században.

A másik két szint esetében kevésbé tudunk egyértelmű kapcsolatokat bemutatni. Az is tény, hogy a 19. századi rezsimek átalakulásához, ami a másik két elemzési szintünket illeti, jóval több időre volt szükség, így amennyiben az érdekcsoportok és a normák átalakulásának szintjén próbáljuk megérteni messzebb vissza kell mennünk az időben.

Ami a második szintet illeti, az érdekcsoportok színpadán alapvetően két fontos osztályt érdemes kiemelni, melyek a hosszú tizenkilencedik század szabályainak megváltozásában érdekelt volt. Az egyik ilyen csoport új volt, mégpedig a színre lépő munkásmozgalom, melynek csoportjai eltérő harciassággal ugyan, de mind az önszabályozó piac, és annak különösen a munkaerőpiaci szegmensét támadták. A munkásosztály pártokba szerveződött, és igen sok helyen hatalomra is került (például 1923-ban Nagy-Britanniában). Azonban a munkaerőpiac szabályozására már jóval korábban kísérletek történtek, gyakran a társadalom ellenállása miatt is.

Angliában valójában csak az 1800-as évek középső szakaszában beszélhetünk szinte korlátozás nélküli munkaerőpiacról. Az első intézkedések elsősorban a gyermekmunkát, valamint a munkaidőt és a munkafeltételeket szabályozták. (Barr, 2004 2. fejezet) Figyelemre méltó ugyanakkor a Bismarck nevéhez köthető német társadalombiztosítás kialakítása, mely egyértelműen az ottani elégedetlenkedés letörésére szolgált. Barr (2004) ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nehéz közvetlen kapcsolatot találni a munkásmozgalom, illetve a társadalmi osztályok nyomásgyakorló hatása, valamint a különböző jóléti intézkedések között. Ezt mutatja például, hogy az egyik legjelentősebb választójogi reform, 1867. után, majd negyven évet kellett várni a jelentősebb jóléti intézkedésekre (1906).

A másik társadalmi osztály, mely alapvetően a „laissez faire” ellen foglalt állást, a hagyományos földbirtokosok csoportja volt. Ők nyilvánvalóan földjáradékuk csökkenése miatt nézték rossz szemmel a kereskedelem liberalizálását. Az ő válaszuk természetesen nem valamilyen új rendszer létrehozása lett volna, hanem sokkal inkább a múltból merítették reformigényeiket. Ami őket illeti, láthatjuk, hogy a beágyazott autonómia valamennyire őket is érintette. Egyfelől néhány európai országban a mezőgazdaság védelmére már az első világháború előtt is sor került, végül a GATT-on belül, ahogyan láthattuk, az agrárkereskedelem liberalizálása napirendre sem került.

Végül lássuk elemzésünk harmadik szintjét, a normák világát. Egyfelől szólni kell természetesen a munkásmozgalomhoz kapcsolódóan megjelenő kritikai gazdasági elméletekről, különösen Marxról és a marxista elméletekről, melyek részben ennek az ellenmozgásnak az elméleti alapját adták. Másodsorban beszélnünk kell a gazdaságelméletben egy másik váltásról: a hagyományos klasszikus, majd neoklasszikus közgazdaságtan helyébe lassan a keynesi makroökonómia lép, legitimálva az állami beavatkozást a gazdaságba.

De megváltozik a kapitalizmus szelleme is. Boltanski (2002) már idézett művében röviden bemutatja a huszadik század harmincas éveitől előtérbe kerülő új legitimációs formát. A vállalkozó helyébe az alkalmazott lép. „A biztonságot olyan mechanizmusok szavatolják, mint a karrier, továbbá az, hogy a privát kapitalizmus a gondoskodó állam fejlődésével kapcsolódik össze. [...] A kapitalizmus második szelleme gyakran olyan igazolásokra hivatkozik, amelyek az állampolgári rend és az ipari rend közötti kompromisszumon nyugszanak.” (Boltanski 2002: 420)

Megjelenik tehát a harmincas évektől az az általános igény a társadalomban, hogy a foglalkoztatáson keresztül biztos jövedelemhez, magas fogyasztáshoz és életszínvonalhoz lehessen jutni. Mindebben kiemelt szerepet kap az állam. A korábbi minimális állami szerepvállalás átalakul, új célok jelennek meg. Azonban ahhoz, hogy ezeket a célokat az állam el tudja érni, egy, a korábbitól eltérő gazdasági rendet kellett létrehozni. Ez a gazdasági rend került megalkotásra Bretton Woodsban, és ebben teljesedett ki a kettős mozgás ellenmozgása, ért el az inga az egyik végtől a másikba.

IV.5 A Bretton Woodsi rendszer felbomlása, a globalizáció felgyorsulása

Amikor az Egyesült Államok 1971-ben bejelentette, hogy felfüggeszti a dollár korlátlan aranyra válthatóságát, majd a többszörös leértékelések után az 1976-os jamaicai megállapodás az egyes valuták egymással szembeni irányított lebegtetését legalizálta, világos volt, hogy Bretton Woods intézményrendszere annak ellenére felbomlik, hogy a többi részintézményt nem szüntették meg. Noha az 1970-es éveket kifejezetten válságévtizedként, és ezzel együtt először a protekciónizmus és elzárkózás időszakaként értékelhetjük, egy évtizeddel később a liberalizációs hullám új erőre kapott, és megindul a nemzetközi gazdasági rend transzformációja a ma ismert formája felé.

Az 1970-es években először a monetáris-pénzügyi rendszerben, majd később, az 1980-as években a kereskedelmi rendszerben indul meg a liberalizáció. Az aranydevizarendszer bukásával a fejlett országok képesek voltak arra, hogy a tőkeáramlásokat liberalizálják, és közben monetáris politikájuk autonómiáját is fenntartsák. Ehhez arra volt szükség, hogy feladják valutájuk árfolyamának kötöttségét. Az 1980-as évekre a legtöbb fejlett ország erre az útra tért. Kivétel ez alól az Európai Közösség, melynek tagjai több-kevesebb sikerrel többször is megkísérelték szorosan egymás valutáihoz kötni sajátjuk árfolyamát. (Eichengreen 2008)

Mi volt a helyzet a fejlődő országokkal? Esetükben a lebegő árfolyamok használata nem volt magától értetődő, tekintve, hogy viszonylag kis méretük és külső folyamatoktól való függőségük rendkívül sebezhetővé tette volna őket, másrészt pénzügyi piacaik is

fejletlenek voltak. Így jellemzően kötött árfolyamot alkalmaztak, általában tőkekorlátozásokkal kombinálva ezeket. Bretton Woods időszakában a legtöbb fejlődő ország ezt a modellt követte, és ez maradt a gyakorlat az 1980-as évekig. (Eichengreen 2008)

Azonban az 1980-as évektől növekvő tőke be- és kiáramlás egyre nehezebbé tették a kötött árfolyamok menedzselését. Így míg 1982-ben még a nagy fejlődő országok 73%-a alkalmazott kötött árfolyamrendszereket, addig 1992-re ez az arány 50%-ra csökkent. Ugyanez az arány kis országok esetében 97 és 84 százalék volt. Ezzel együtt a teljes lebegtetés ritka volt. (Eichengreen 2008: 179)

Ezekkel a trendekkel együtt, ahogyan azt láttuk, megnövekedett a tőkeáramlás mértéke a világgazdaságban. Európában ennek oka az egységes európai piac létrehozásával kapcsolatos liberalizációs tendenciák voltak. Az Egyesült Államokban az 1980-as években, Reagan elnökhöz kapcsolódó gazdasági reformokhoz tartozó intézkedések növelték meg a tőkeáramlás mértékét. A fejlődő világban pedig az 1980-as évek második felében, sok helyen az adósságválság felszámolásához kapcsolódó intézkedések járultak hozzá a tőkeáramlások liberalizálásához és növekedéséhez. Ehhez sok esetben hozzájárult az amerikai politikai nyomás is. (Obstfeld – Taylor 2002)

Ami a kereskedelemi rezsimekkel, a szabályrendszer drasztikus átalakítása a GATT úgynevezett uruguayi fordulójában indult meg, 1986-ban. Noha a tárgyalások a nézeteltérések miatt lassan haladtak, 1994-re sikerült őket lezárni, és 1995-től megkezdhetette működését a GATT utódja, a Kereskedelemi Világszervezet, a WTO. Az átalakulással sok minden megváltozott a kereskedelemi rendszerben.

A WTO kapcsán az egyik változás a vitarendezés kapcsán látható. Míg a GATT esetében kereskedelempolitikai viták esetében egy esetlegesen vétkes fél megbüntetése (legyen annak oka akár valamilyen fejlesztéspolitikai lépés) szinte lehetetlen volt, addig a WTO esetében ez ma már jóval egyszerűbb. A szervezetben felállított vitarendező testület, a Vitás Kérdések Rendezésének Testülete (Dispute Settlement Body) ugyanis felhatalmazhatja a szenvedő felet, sőt más tagállamokat is, hogy büntetőintézkedéseket vezessenek be a vétkes féllel szemben.

Egy második jelentős változás, hogy a korábbi korlátozott ágazati hatáskörrel szemben a WTO már a nemzetközi kereskedelem minden aspektusát lefedi. Ennek kapcsán

szerződésekben igyekeznek elérni a szolgáltatások nemzetközi kereskedelmének liberalizálását (Általános Szolgáltatáskereskedelmi Egyezmény – GATS egyezmény). Szintén szerződésben szabályozzák a szellemi termékek védelmét (TRIPS egyezmény), valamint tiltják a nemzetközi működőtőke-áramláshoz kapcsolódó kereskedelmi intézkedéseket (TRIMS egyezmény). A WTO keretei között megkezdtek az agrárkereskedelem liberalizálását, valamint egyezményben korlátozzák iparági támogatások használatát (SCM egyezmény). A WTO-n belüli egyezmények mindegyike korlátozza a fejlődő országokat fenti politikák vitelében. A GATT keretében korlátozzák a vámok nagyságát, illetve korlátozzák kvóták és más, nem tarifális akadályok használatát. A TRIMS és GATS egyezmények korlátozzák az külföldi beruházókkal szembeni diszkriminációt, a TRIPS egyezmény erőteljesen korlátozza a technológia másolását, a reverse engineeringet, az SCM egyezmény pedig korlátozza a támogatások lehetőségét.

Eszerint az érvelés szerint a szervezet nem hagy elegendő manőverezési teret (policy space) a politika számára. (Gallagher et al. 2005) Mint ahogy azt Gallagher (2008), illetve Pangetsu (2002.) bemutatja, a manőverezési tér a fejlődő országok számára valóban csökken, zéróvá azonban nem redukálódik. De ahogyan látni fogjuk, nem is kizárólag a gazdaságpolitikai mozgástér az egyetlen probléma a nyitottá váló gazdasági rendszerben.

Amiket eddig áttekintettünk azok azonban nem az elvek és normák változása volt, hanem csak a szabályok változása. Lássuk tehát, hogy minden változásokat tudunk kimutatni a rezsimek változásában.

Ami az alapelveket illeti, azt mondhatjuk, hogy az 1970-es években drasztikus változások következtek be a közgazdasági gondolkozásban. Ha az 1930-as és 1940-es években bekövetkező változást keynes-i forradalomként jellemezzük, akkor nyugodtan nevezhetjük az 1970-es éveket a monetarista és újklasszikus közgazdaságtan ellenforradalmának. Miközben Keynes az állami beavatkozást legitimálta, a monetaristák és újklasszikusok pontosan ennek ellenkezőjét hangoztatták. Ennek oka, hogy az 1970-es években történtek nem voltak összhangban a keynes-i tanítással. A fejlett világban bekövetkezett stagflációs jelenség nem volt magyarázható a kor uralkodó közgazdasági irányzatával.

A fejlődő világban bekövetkező, igen sok fejlődő ország számára az 1980-as éveket elvesztett évtizeddé degradáló adósságválság a kor szakértői szerint szintén a túlzott állami szerepvállalásnak volt köszönhető. Vagyis mind a fejlett, mind pedig a fejlődő világban egy liberálisabb, az állami beavatkozást alapvetően minimalizáló közgazdasági irányzat terjedt el, mely tulajdonképpen visszatérés volt a tizenkilencedik századi gondolkodásmódhoz: ha nem is az alkalmazott modellekben, de az azokból levont következtetésekből mindenképpen.

A fejlődő országok szempontjából ennek az új alapelvnek az összefoglalóját jelenti az úgynevezett washingtoni konszenzus, mely az 1982-es adósságválság kapcsán a fejlődő országok számára ajánlott gazdaságpolitikai receptek összefoglalása tíz pontban. Ezek a következők (Williamson 1994b alapján):

1. Államháztartási fegyelem
2. Közkiadási prioritások
3. Adóreform
4. Pénzpiaci liberalizáció
5. Versenyképes valutaárfolyam
6. Külkereskedelmi liberalizáció
7. Külföldi közvetlen beruházások
8. Privatizáció
9. Dereguláció
10. Tulajdonjog

Az új, korábbinál liberálisabb rezsimok mögött tehát ezek az új alapelvek által, melyek valójában megindokolták, miért is kell liberálisabbá tenni a nemzetközi rendszerben az együttműködést.

Ami a normákat és a viselkedésmintákat illeti, ahogyan azt láttuk, az államok többsége alkalmazott gazdaságpolitikájában alkalmazkodott a washingtoni konszenzus pontjaihoz. Ami a kereskedelemi rezsimet illeti, a WTO tagállamainak a száma mára

meghaladta a 150-et, ami azt mutatja, hogy az államok nagy része alávetette magát a WTO szabályait jelentő rezsimnek. Kereskedelmi szempontból megemlítendő még a növekvő számú regionális integráció, illetve egyéb bi- és multilaterális kereskedelmi szerződések, melyek még a WTO-nál is szigorúbb szabályokat vezetnek be. Ezek közül kiemelhető az Egyesült Államok által kötött ilyen megállapodások, mint a NAFTA (Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Övezet), a CAFTA (Közép-amerikai Szabadkereskedelmi Övezet), vagy az USA – Chile közötti szabadkereskedelmi egyezmény (Galagher 2005).

Noha a nemzetközi monetáris és pénzügyi rendszer kapcsán kevésbé egyértelmű a kép: még viszonylag sok ország alkalmaz tőkekorlátozásokat (a későbbiekben megvilágítjuk ennek okát is). Ugyanakkor azonban, mivel ők is egyre inkább rá vannak utalva a külföldi finanszírozásra, így esetükben is erősen érvényesül a liberalizáció irányába mutató nyomás. Különösen igaz volt ez az 1990-es évek első felében, majd a sorozatos pénzügyi válságok utáni visszaesés után napjainkra ismét felélénkült. (Obstfeld – Taylor 2002)

A nemzetközi rendszer struktúráját vizsgálva azt láthatjuk, hogy a korábban rendkívül nagy fölényrel vezető Egyesült Államok nyomába több más, elsősorban gazdasági téren erős hatalom felzárkózott, elsősorban Japán, valamint Németország. Az USA a kihívásokra többféle módon reagált. Először úgy tett, ahogy általában a pozícióját elvesztő hegemon tesz: protekcionista, piacvédő intézkedéseket hajtott végre. (Gilpin, 2004: 143) Utána azonban más válaszokat is adott. Megkezdte a nemzetközi gazdasági rend átalakítását, és „kevesebb, mint tíz évvel azután, hogy Nixon elnök kijelentette »mi mindannyian keynesiánusok vagyunk«, az Egyesült Államok belefogott a liberális krédó újjáélesztésébe” (Arrighi – Silver 2008: 54)

Az aranydeviza rendszer bukásával lehetővé vált, hogy az egyes kormányzatok ismét valutájuk árfolyamának le. És felértékelésével befolyásolják versenyképességüket, mellyel az USA különösen a hetvenes évek során élt is, így próbálva áthárítani a stagfláció okozta nehézségeket versenytársaira. (Arrighi – Silver 2008: 53 – 56)

A gazdasági válság mellett társadalmi válság is érte az Egyesült Államokat a hetvenes években. A vietnámi háború, a nyomában keletkező társadalmi feszültségek szintén Amerika vezető hatalmának csökkenését jelezték. Az ezekre adott válaszok, az expanzív

jóléti reformok, mint Johnson „Big Society” programja szintén az aranydeviza rendszer, és ezzel a beágyazott liberalizmus felszámolása irányába mutattak. (Gilpin, 2004: 238)

Ezek kapcsán az USA szerepváltást hajtott végre a nemzetközi gazdasági rendben. Mint korábban említettük, Amerika Bretton Woods idején koránt sem volt olyan pénzügyi elosztóközpont, mint amilyen Anglia volt a hosszú 19. század idején. Ennek megváltozását érte el az USA a 20. század nyolcvanas éveiben. Ehhez két dolognak kellett teljesülnie. Egyrészt megfelelő monetáris és költségvetési politikával el kellett érni azt, hogy az USA területére áramoljon a világ tőkeállományának nagy része. Másrészt el kellett érnie, hogy a világ többi országa ezt támogató gazdaságpolitikát folytasson. (Arrighi – Silver 2008: 57 – 58)

Az előbbi cél a Reagan adminisztráció által bevezetett új gazdaságpolitikával vált elérhetővé. A második cél Arrighi és Silver (2008) szerint részben az elsőből következik. A megszigorodó monetáris politika a korábban kedvező hiteleket felvett fejlődő országokat adósságválságba sodorta, majd, ennek kezelése érdekében el kellett fogadniuk a Washingtoni Konszenzus gazdaságpolitikai csomagjait.

Részben hasonló következtetésre jut Helleiner (1995) is, aki szerint az 1970-es és 1980-as évek liberalizációs tendenciái nem vezethetők vissza kizárólag piaci folyamatokra, hanem azok tudatos állami gazdaságpolitikai döntések következményei. Helleiner azon túl, hogy kiemeli, hogy az 1980-as évekre globalizálódó világgazdaságban egyszerűen sokszor költséges volt elzárkózó politikát folytatni, illetve emiatt egyfajta versengés is kialakult a liberalizáció kapcsán, a korszak pénzügyi szempontból hegemon szereplője, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia egyszerűen hatalmi érdekeiből fakadóan is a liberalizációt erőltette. Ennek kapcsán Helleiner kiemeli, hogy mind a kormányzat, mind a mögötte álló érdekcsoportok számára kiemelten fontos volt a liberalizációs projekt sikeressége.

Még ha nem is fogadjuk el Arrighi és Silver érvelését abban a tekintetben, miszerint ez egy kész, ördögien kitervelt terv is volt, az egyes események bekövetkezése tény. Így, ha azt semmiképpen sem látjuk bizonyítottnak, hogy az USA készakarva hajtotta végre a fent bemutatott váltást, mégis, hegemon pozíciójának fenntartása az önszabályozó piac felé való elmozdulást eredményezett a világgazdasági rendszerben. Amerika viszont közben fenn tudta tartani saját maga viszonylag elszigetelt pozícióit.

A második elemzési szintünk a társadalmi érdekcsoportok vizsgálata. A múlt század hetvenes éveitől kezdődően változást észlelünk a centrum országok gazdasági szerkezetében. Egyre csökken a szerepe a mezőgazdaságnak és az iparnak, miközben a szolgáltató szektorban egyre többen dolgoznak. Jól érzékelteti ezt a tényt, hogy míg Nyugat-Európában az 1950-es évtizedben még a foglalkoztatottak 40 százaléka az iparban és 23 százaléka a mezőgazdaságban dolgozott, ez az arány az ezredfordulóra 28 és 3 százalékra csökkent (Berend, 2008, 278. oldal).

Korábban láthattuk, hogy a két legszervezettebb társadalmi érdekcsoport az ipari munkások és a földtulajdonosok, tehát az agrárium voltak. Ennek a két gazdasági ágának a szerepvesztésével együtt figyelhetjük meg azt a folyamatot, hogy egyre kevésbé képesek az itt jelenlévő érdekcsoportok, hogy saját érdekeiket artikulálják, ezzel a liberalizáció irányú mozgással szembemenjenek³².

Talán még fontosabb azonban, ha az elemzés legalsó szintjét vizsgáljuk. Egyrészt, ahogyan azt már láttuk, a közgazdasági elméletek körében az 1970-es évektől megfigyelhető monetarista, liberális fordulat is igen fontos annak megértésében, miért indult meg újra az inga a liberalizáció irányába. Azonban, ha visszatérünk Boltanski (2002) gondolataihoz. A szerző szerint az 1980-as években a kapitalizmus harmadik szelleme jelenik meg a társadalomban, amely az úgynevezett „projekt-renden alapszik”. (Boltanski, 2002: 420)

Mi jellemzi ezt a projekt-rendet? Ebben a rendben a szereplők a korábbi hagyományos bér munka helyett projekteken vesznek részt, melyek nagyfokú rugalmasságot igényelnek. Ebben a rendben az állja meg a helyét, „aki alkalmazkodókép és rugalmas, aki könnyen átlép egyik helyzetből a másikba, és képes oda beilleszkedni; aki polivalens, képes tevékenységet és eszközöket váltani.” (Boltanski 2002: 416) A rugalmasság megköveteli, hogy aki érvényesülni akar, lemondjon a tulajdonról, inkább bérel; hogy lemondjon olyan „hosszú távú projektekről”, mint a család, hivatás. Az ilyen ember „tehát másban nem, csak önmagában gyökerezhet, mint az egyetlen olyan tényezőben, amelynek léte ebben a komplex, bizonytalan és változó világban még valamelyest folyamatosnak tekinthető” (Boltanski 2002: 417). Mindez tehát megteremti

³² Kivételt talán a mezőgazdasági termelők szűk csoportja, melyek napjainkig sikerrel akadályozzák meg, elsősorban a világgazdaság centrumában az agrárkereskedelem liberalizálását.

az öngondoskodás eszményét, ahol többé nem az államtól várjuk megélhetésünket, és amely a visszatérés alapja a liberális állam irányába.

IV.6 Összefoglalás

A fentiekben bemutattuk, hogy hogyan változtak az általunk választott rezsimek az elmúlt évtizedekben. Láthattuk, hogy míg a Bretton Woodsban felállított rezsimek esetében a liberalizáció alá volt rendelve a belső gazdaságpolitikai céloknak. A rezsimekben létrehozott szabályrendszer olyan elveknek és normáknak felelt meg, melyek ezt az irányt képviselték. Ezek voltak a keynesiánus közgazdaságtan, illetve a keynes-i elvekre épülő beágyazott liberalizmus koncepciója. Mindez a fejlesztő állam szempontjából azért volt fontos, mivel csak ilyen nemzetközi környezetben volt képes kialakulni egy olyan fejlesztéspolitikai modell, mely a második fejezetben definiált fejlesztő állam koncepciónak megfelelt.

Azt is láthattuk, hogy a Bretton Woodsban kialakult rendszer egy sajátos korszak sajátos terméke. Láttuk, hogy egyfelől egy hosszú folyamatnak a végeredménye, mely még a tizenkilencedik század liberalizált időszakában indult meg, és melyet Polányi (2004) „ellenmozgásnak” nevezett. Szerinte a társadalmon belül a piacosítással szemben szükségszerűen megindul egy reakció, mely a gazdasági rendszert egy kevésbé liberalizált irányba lendíti. Ezt a folyamatot lehet észrevenni, amikor látjuk az érdekcsoportok piacosítással szembeni ellenállását, mikor látjuk, hogy új ideák, normák jelennek meg a társadalomban, melyek szembemennek a korábbi gyakorlattal. Tehát Bretton Woods kompromisszuma a társadalom kompromisszuma a kapitalizmussal.

Ugyanakkor azt is láttuk, hogy a kor gazdasági rendszere egy alkufolyamat eredménye is volt, melyben a legnagyobb szerepet az Amerikai Egyesült Államok játszotta. A rezsिमéletek racionalista felfogása szerint az egyes, rezsimeket alkotó államok érdeke az, mely a rezsimek működését és tulajdonságait szabályozza, változtatja. Tekintve, hogy az Egyesült Államok a kor hegemon hatalmának volt tekinthető, így valójában a Bretton woods-i rendszer az ő érdekeit testesítette meg. Azon túl, amiről már Arrighi és Silver (2008) elemzése alapján beszéltünk, hogy tudniillik Amerikának

zártága miatt megfelelőbb volt egy, a beágyazott liberalizmusra építő rendszer, fontos kiemelni még azt is, melyről már korábban röviden beszéltünk, hogy biztonságpolitikai szempontból is előnyös volt számára a második világháború utáni rezsimek felépítése. Ahogyan arról Stubbs (2005) ír, Amerikának egyfajta fejlesztéspolitikai eszköze, és ezáltal a hidegháborúban fontos államokat (Tajvan és Korea mind rendelkezett kommunista testvérrel) támogató eszköze volt az a modell, ahol akár saját kárára hagyta iparosodni ezeket az országokat.

Aztán valami megváltozott, és a Bretton Woodsban létrehozott rezsimek elkezdtek megváltozni. Láthattuk, hogyan változtak a rezsimekhez kapcsolódó elvek és normák megváltoztak, és egy jóval liberalizáltabb nemzetközi együttműködés irányába mutatnak. Noha ténylegesen nem történt meg a nemzetközi gazdasági együttműködés útjában álló akadályok teljes lebontása, ugyanakkor az irányok, legalábbis a rezsimek mögötti elvek, normák és szabályok ebbe az irányba mutatnak.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy ez a tény hogyan befolyásolja a fejlesztő államok lehetőségeit.

V. A globalizáció hatása a fejlesztő államra

V.1 Bevezetés

Ahhoz, hogy eljussunk dolgozatunk végső következtetéseihez és igazoljuk a bevezetésben megfogalmazott hipotézist, a következő lépésben két kérdést kell megvizsgálnunk, mely végső soron a fejlesztő állam átalakulását vizsgálja a globalizáció korában. Ennek megfelelően ebben a fejezetben áttekintjük a klasszikus fejlesztő állam válságát, melyet végső soron a modell kinyitása, a globális gazdaságba való beillesztése okozott, majd ezek után röviden bemutatjuk az ír fejlesztő állam modelljét, mely álláspontunk szerint tipikus példája annak, hogyan változtatja meg a fejlesztéspolitikai lehetőségeket a globalizáció.

Amennyiben a következő két, kvázi esettanulmányt áttekintjük, azt láthatjuk, hogy a fejlesztő állam hagyományos modellje nem, vagy csak korlátozottan működőképes, amennyiben a korábban viszonylag zártan működő gazdaságokat kinyitjuk, és a globalizáció körülményei közé helyezzük. Mindez azért hasznos tanulság, mivel a továbbiakban majd ennek segítségével vonhatjuk le a következtetéseket dolgozatunk hipotézisével kapcsolatban.

Mielőtt azonban rátérnénk az esettanulmányok bemutatására, érdemes kitérni arra is, vajon mit is értünk pontosan globalizáción, hogyan illeszkedik mindez a rezsimek fogalmához, és végül azt is, hogy milyen csatornákon keresztül hathat a fejlesztő állam kapacitásaira a globalizáció.

V.2 A globalizáció folyamata

Mindenképpen igazat kell adnunk Cernynek és szerzőtársainak, amikor azt írják, hogy a globalizációt ahány szakértő, annyi féleképpen értékeli (Cerny et al. 2005: 5). Szerintük legalább három különböző csoportba sorolhatjuk ezeket a definíciókat:

- Egyfelől megkülönböztethetünk úgynevezett teleologikus felfogásokat, melyek szerint a globalizáció valamilyen paradicsomi végállapot, melynek elérése után további fejlődés nem elképzelhető. Ebben az állapotban pedig az egész világ egy egységes politikai és gazdasági egységgé válik. Ide sorolhatjuk például Ohmae elméletét a határok nélküli világról (Ohmae 1990), vagy Scholte deterritorializációs elméletét (Scholte 2000).
- A definíciók másik csoportja a szűk közgazdaságiaké. Ezek a definíciók alapvetően gazdasági adatok elemzéséből próbálják mérhetővé tenni a globalizáció nagyságát. Ezek szerint a globalizáció nem más, mint a világgazdaságban egyre fontosabbá váló nemzetközi kereskedelem, pénzügyi áramlások kiterjedése, a transznacionális vállalatok szerepének növekedése. Az ilyen elemzések alapvetően valamilyen ezekkel kapcsolatos hipotéziseket igyekeznek tesztelni.
- A harmadik csoportba tartoznak a Cernyék által interaktívnek nevezett definíciók, melyek a globalizációt alapvetően politikai folyamatnak látják. Eszerint a globalizáció egy többdimenziós jelenség, mely az államok között, az államok felett, sőt az államokon belül is jelentkezik. Ezzel a világban olyan politikai „hálók” jönnek létre, melyek lehetővé teszik egy többszintű, globális kormányzás kialakítását.

Természetesen az, hogy a fenti csoportosításból melyik áll közelebb hozzánk attól is függ, vajon alapvetően gazdasági, politikai, vagy netán kulturális szempontból értelmezzük, elemezzük a globalizációnak. Dolgozatunkban, tekintettel arra, hogy alapvetően gazdasági kérdésekkel foglalkozik, alapvetően a globalizációnak egy gazdasági definícióját adjuk, melynek ugyanakkor lesz politikai dimenziója is. Erre azért van szükség, mert mint az láttuk, a fejlesztő állam sikere a sikeres gazdaságpolitikán túl az állam politikai kapacitásában is rejlett, illetve a nemzetközi együttműködés kapcsán is láttuk, hogy politikai döntéseket is figyelembe kell vennünk.

Ahogy Szentés (2005: 63 – 64) fogalmaz, a világgazdaság globalizációja egyet jelent annak szerves rendszerré válásával, vagyis egyszerre jelenti a világgazdaság horizontális kitágulását és vertikális mélyülését. Míg előbbit a világgazdaság térképén lévő fehér foltok eltűnéseként szemléltethetjük, addig utóbbi a gazdasági kapcsolatok

növekvő intenzitását mutatja. Ezek különösen erőteljesek a tőkeáramlások nagyságának növekedése terén, valamint a világkereskedelem egyre növekvő jelentőségében. Ide sorolható a transznacionális vállalatok növekvő jelentősége is. Vagyis Szentes globalizáció fogalma összhangban van a globalizáció gazdasági felfogásával.

Ugyanakkor Szentes azt is hangsúlyozza, hogy mindez nem egy lineáris folyamat. Így bizonyos időszakokban a világgazdaságban a fenti folyamatok intenzívebbek, bizonyosak pedig kevésbé azok. Ahogyan azt láttuk már a negyedik fejezetben ilyen időszakok ténylegesen megfigyelhetők. A negyedik fejezetben azt is megfigyelhettük, hogy mindezek kapcsolatban vannak azzal is, hogy éppen milyen rezsimeket figyelhetünk meg a világgazdaságban. Liberálisabb rezsimek esetében magasabb fokú integráltságot jelentettek a világgazdaságban.

Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a gazdasági értelemben vett globalizáció fogalmát ki kell egészíteni. Azon túl, hogy azt a nemzetközi gazdasági folyamatok intenzitásaként értelmezzük, hozzá kell tennünk azt is, hogy mindez egyet jelent a világgazdasági tranzakciók útjában álló akadályok csökkenésével is. Ahogyan Rodrik (2005) fogalmaz, mély gazdasági integráció elképzelhetetlen anélkül, hogy leépítsük a nemzetközi gazdasági integráció útjában álló tranzakciós költségeket.

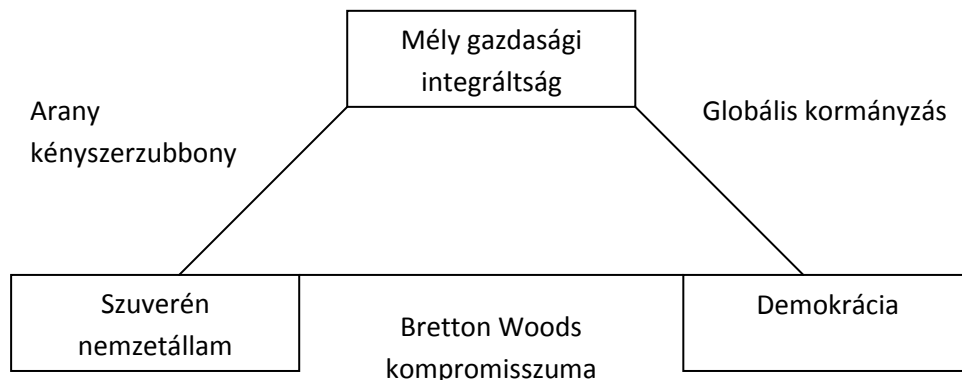
A valóságban azonban távol vagyunk még a világgazdaság olyan fokú integráltságától, amit sokan vizionálnak. A térképeken látható, országok közötti piros vonalak jelentősége még mindig igen jelentős mind a kereskedelem, mind pedig a tőkeáramlások terén. Ennek oka a határokat átlépő gazdasági folyamatokra rakódó még mindig jelentős tranzakciós költségekben keresendőek, melyek nem az egyes országok közötti vámok, vagy tőkekorlátozások szintjéből, hanem az egyes országok eltérő intézményi berendezkedéséből fakadnak. (Rodrik 2005)

A globalizáció folyamata azonban ezekre az intézményi különbségekre egyre nagyobb hatással van, noha ennek nagyságát az egyes szakemberek vitatják (lásd ezekről részletesen Gilpin [2001.] 7. fejezet!). Azonban a tendencia nyilvánvaló, és ahogy arra Rodrik (2005.) rámutat, ennek végső kimenetele még nem látszik. Rodrik ezzel kapcsolatban három forgatókönyvet vázol fel, melyet egy lehetetlen szentháromság modellben foglal össze.

Rodrik lehetetlen szentháromság modellje abszolút nem újdonság a közgazdasági, politikai gazdaságtani irodalomban. A lehetetlen szentháromság koncepciója nem Rodrik találmánya, hanem viszonylag régi elképzelés. A legkorábban használt verziója a széles körben ismert monetáris politikai lehetetlen szentháromság (lásd például Cohen 1993), mely Mundell 1960-as években megalkotott nyitott makroökonómiai modelljével kapcsolatos. Eszerint nem valósítható meg egyszerre a monetáris politika önállósága, a szabad tőkeáramlás és a rögzített árfolyam használata.

Ezt a modellt gondolta tovább Summers (1999), amikor amellettt érvelt, hogy nem valósítható meg egyszerre a mély gazdasági integráció, nemzeti szuverenitás, illetve a gazdaság szabadon választott menedzselése. Summers érvelésében alapvetően a pénzügyi liberalizációból következő tőkeáramlásokat teszi felelőssé.

És ebből jutunk el Rodrik elképzeléséig, melyet először 2002-ben publikált (Rodrik 2002, magyarul Rodrik 2005), majd további két könyvében fejlesztett tovább (Rodrik 2007 és Rodrik 2011). Rodrik valójában hasonló modellt fejleszt, mint Summers, érvelése szerint nem valósítható meg egyszerre a szoros gazdasági integráció, a demokrácia, illetve a szuverén nemzetállam. Rodrik érvelésének középpontjában a eltérő nemzeti nem-piaci intézmények vannak.

20. ábra: A nemzetközi politika lehetetlen szentháromsága

Forrás: Rodrik (2005) alapján

A modellben a demokrácia fogalma nem a koncepció tradicionális, politikatudományból ismert felfogását jelenti, tehát nem a többpárti verseny, illetve demokratikus választások rendszerét, hanem sokkal inkább az intézmények szabad megválasztásának lehetőségét.

Rodrik szerint ugyanis a nem-piaci intézmények nélkül a piacgazdaság működése lehetetlen. Ahogyan ő maga megfogalmazza (Rodrik 2005: 8):

„Általában közismert, hogy a piac előfeltételezi a nem piaci intézmények működését — legalábbis egy törvényes rezsimet, amely kikényszeríti a tulajdonosi jogokat és a szerződések betartását. A tulajdonjogok és a legális szerződések betartásának kikényszeríthetősége nélkül a piac nem létezhet, csak igen elemi formában. De a piac közösségi intézményektől való függése túlmutat a tulajdonosi jogokon. A piacok nem képesek saját magukat szabályozni, stabilizálni vagy legitimálni. Az üzletemberek ritkán láthatóak együtt anélkül, hogy beszélgetésük ne végződne „a közösség elleni összeesküvéssel”, panaszkolta Adam Smith. Antitrösztre, az információ kötelező közzétételére, prudenciális korlátokra, közegészségügyre és közbiztonságra, valamint környezeti és más externáliákra vonatkozó szabályozás hiányában a piac aligha lenne képes jól végezni a dolgát. A végső hitelező funkció vagy közösségi költségvetés hiányában a piac hajlamos vad fluktuációkra vagy periodikus alulfoglalkoztatottságra. Szociális háló vagy a kockázatok és egyenlőtlenségek mérséklésére hivatott társadalombiztosítás nélkül a piac nem képes legitimitását sokáig megőrizni. A kapitalizmus szelleme, ahol működik, azt jelenti, hogy sikerül folyamatosan újra feltalálni az öfenntartó piacgazdaság intézményi bástyáit: a központi bankot, a fiskális politika stabilitását, az antitröszt- és versenyszabályozást, a társadalombiztosítást és a politikai demokráciát.”

Azonban ezek a nem-piaci intézmények az egyes nemzetgazdaságokban csak funkciójukban hasonlítanak egymáshoz, azonban ebből nem következik az, hogy formájuk is azonos lenne. A hazánkban összehasonlító gazdaságtannak nevezett tudományterület foglalkozik az eltérő nem-piaci intézményekkel leírható, így eltérő kapitalista rendszerek vizsgálatával. Annak okainak feltárása, hogy ez miért alakul így, meghaladja ennek az írásnak a kereteit, azonban annyit el lehet mondani, hogy megtalálhatunk itt kulturális különbségeket (lásd például Polányi (1976) beágyazottság elképzelését), illetve gazdaságtörténeti, fejlődésméleti okokat (például Gerschenkron 1984).

Írásunk szempontjából a fontos az, hogy ezen intézményi különbségek milyen hatással vannak az egyes nemzetállamok világgazdasági integrációjára? Miközben napjainkra a legtöbb állam között egyre-másra számolódna fel a nemzetközi gazdasági tranzakciók

útjában álló hagyományos gazdaságpolitikai akadályok, mint a vámok vagy a tőkekorlátozások, mégis azt látjuk a világgazdaság integrációja még most sem teljes. Az államhatárok jelentősége még mindig jelentős, noha azok már elvileg szabadon, de mindenképpen szabadabban átjárhatók. Mi ennek az oka?

A választ „a nemzeti és az azok által meghatározott intézményi határok jelentik, melyek széleskörű tranzakciós költségeket eredményeznek. Az intézményi és hatásköri (illetékességi) diszkontinuitások úgy hozzák létre a piacok szegmentálódását, mint ahogy egykor a szállítási költségek vagy az importvámok”. (Rodrik 2005: 10) Ahhoz tehát, hogy a teljes gazdasági integrációt a világgazdaságban elérhessük, meg kell szüntetni az eltérő nem-piaci intézményekből fakadó tranzakciós költségeket, vagyis valamilyen módon el kell érni az eltérő nem piaci intézmények egymáshoz közeledését.

Gilpin (2004: 180) három módot különböztet meg, melynek segítségével a nemzetállamok közötti különbségek megszüntethetők: a konvergenciát, a harmonizációt, illetve a kölcsönös elismerést. Konvergenciának Gilpin a különbségek piaci mechanizmusokon keresztül való közeledését nevezi, a harmonizáció során tárgyalásokra kerül sor, míg a kölcsönös elismerés esetén a nemzetek tiszteletben tartják egymás gazdasági és üzleti módszereit, eljárásait.

Amennyiben tehát fent kívánjuk tartani a nemzetállami kereteket a világgazdaságban, ugyanakkor el kívánjuk érni a teljes gazdasági integrációt, akkor az egyes nemzetállamok nem-piaci intézményeit valamilyen módon közelítenünk kell egymáshoz. Rodrik szerint ez a közeledés az úgynevezett arany kényszerzubbony felé löki a világgazdaságot. „Hogy megvilágítsuk az emögött megbújó logikát, feltételezzünk egy olyan hipotetikus, tökéletesen integrált globális világgazdaságot, amelyben a nemzeti határok nem akadályozzák a javak, szolgáltatások és tőkék szabad áramlását. Ekkor a tranzakciós költségekben vagy az adószintekben meglévő különbségek marginálisak; a tényezőárak és hozamaik szinte tökéletesen azonosak világszerte. Egy ilyen világ kompatibilis-e a nemzetállami rendszerrel? Fenn tudjuk-e tartani a jelenlegi nemzetállami rendszer lényegi vonásait akkor, ha egyúttal biztosítanunk kell azt is, hogy a nemzeti hatáskörök, illetve a nemzeti hatáskörök közti különbségek ne akadályozzák a gazdasági érintkezést? Talán igen, ha feltételezzük, hogy a nemzetállamok arra koncentrálnak, hogy vonzóvá váljanak a nemzetközi piacok számára. Ekkor a nemzeti hatáskörök távolról sem jelentenének áthidalhatatlan

akadályt, hiszen a nemzetállamok elköteleznék magukat a nemzetközi kereskedelem és tőkeáramlás maximalizálására. A hazai szabályozás és adópolitika vagy a nemzetközi mértékkel összhangban lenne megállapítva, vagy úgy lenne strukturálva, hogy a lehető legkevesebb akadályt állítsa a nemzetközi gazdasági integráció útjába. Emellett a nemzetállam csak olyan közösségi javakat biztosítana lakosainak, amelyek az integrált világpiaccal kompatibilisek.” (Rodrik 2005: 11) Vagyis megvalósulna egy, az éjjeliőr államhoz hasonló struktúra, a különböző intézményi lehetőségek közötti választás elveszik, vagyis le kell mondanunk a demokráciáról.

Amennyiben a demokráciát fent szeretnénk tartani a globális integráció mellett, akkor globális szintre kell hoznunk az intézmények megválasztásának szintjét. Ez a globális kormányzás forgatókönyve, „mely rendezi az illetékesség (hatáskör) kérdését a politika és a piac között, és közben a ’határeffektust’ is eliminálja. A politikának nem kell zsugorodnia, és nem is fog: a döntéshozatal súlya áthelyeződik globális szintre.” (Rodrik 2005: 13) Végül a harmadik lehetőség esetén elvetjük a globális integrációt, ez esetben nincs szükség intézményi konvergenciára, így megtarthatjuk a nemzetállami kereteket és a demokratikus döntéshozatalt is.

Rodrik trilemmáját különböző történelmi korokhoz is köthetjük. Eszerint az első időszak az aranystandard időszaka. Ahogyan már azt láttuk, ebben az időszakban a világgazdaság integráltsága igen magas volt, egyes mutatók (világkereskedelem GDP-hez viszonyított aránya, tőkemozgások GDP-hez viszonyított aránya) elérte, sőt meg is haladta napjaink hasonló adatait. Az aranystandard kötött árfolyamrendszere, és a gazdasági kiigazítás egyetlen lehetséges mechanizmusa, a deflációs restriktív gazdaságpolitika igen szoros keretek közé szorította a kormányzatokat. Nem létezett gazdaságpolitika, a gazdaság irányítása a piaci mechanizmusok szabályozására redukálódott. Kialakult az arany kényszerzubbony.

A második nagy korszak Bretton-Woods, és a nevével fémjelzett időszak. Ekkor a keynesi javaslatoknak megfelelően igyekeztek korlátozni a tőkemozgásokat, ezzel útját állták a teljes gazdasági integrációnak. Ugyanekkor fennmaradt a nemzeti szuverenitás, valamint a demokrácia intézménye. A nagyjából az 1970-es évekig tartó időszakban ezek a laza szabályok elég teret hagytak az államoknak arra, hogy a saját fejlesztési politikájukat kövessék és egymástól eltérő fejlődési pályát járjanak be. „Nyugat-Európa az önmagán belüli integráció elmélyítését választotta, és létrehozta a

társadalombiztosítás egy kiterjedt rendszerét. Japán utolérte a nyugatot a saját eltérő kapitalizmusmodelljének alkalmazásával, kombinálva a gépipari termékek dinamikus exportját a szolgáltatásokban a mezőgazdasági szektorban fennmaradó nagymértékű hatékonyságproblémákkal. Kelet-Ázsia gazdasági csodája pedig azon az iparosító gazdaságpolitikán (a fejlesztő állam modellje) nyugodott, amelyet a WTO azóta már implicit megtiltott. Latin-Amerika, a Közel-Kelet és Afrika nagy része egyedülálló növekedési rátákat produkált egészen az 1970-es évek végéig, köszönhetően annak az importhelyettesítő gazdaságpolitikának, amely ugyanakkor elszigetelte ezeket a gazdaságokat a világgazdaságtól.” (Rodrik 2005: 13) Ez volt a más említett beágyazott liberalizmus kompromisszuma (Ruggie 1982), amelyet nyugodtan beírhatnánk Rodrik modelljében a Bretton Woods kompromisszum helyére.

A harmadik, talán egyszer a jövőben, eljövendő korszak a globális kormányzás időszaka. Ekkor a demokrácia fenntartása mellett lehetővé válik a teljes gazdasági integráció, azonban a nemzetállamok helyére egyfajta világkormány léphet. Gilpin (2004: 15. fejezet) három különböző lehetséges globális kormányzási modellt különböztet meg. Ezek „a neoliberális institucionalizmus, az új medievalizmus és a transz-governmentalizmus elmélete. A neoliberális institucionalizmus az állam továbbélő jelentőségére épül és a nemzetközi szabályrendszerek, valamint intézmények szükségességét hangsúlyozza. Míg az államközpontú realizmus az államok között örökös konfliktust és versengést, addig a neoliberális institucionalizmus az államok között együttműködést feltételez.” (Gilpin 2004: 376 – 377) A neoliberális institucionalizmus valójában nem más, mint a klasszikus keohane-i rezsimelmélet továbbélése. Tekintve, hogy ennek kapcsán a fő döntéshozók továbbra is az államok, így ezt érzésünk szerint nem tekinthetjük valós globális kormányzás elméletnek.

„Az új medievalizmus alapfeltevése az, hogy az államot és az államok rendszerét aláásta a gazdasági, technológiai, és egyéb fejlődés, helyére nem-kormányzati szereplők és egy kialakuló nemzetközi társadalom lép. Az új medievalizmus támogatói azt hirdetik, hogy a nemzeti szuverenitás felszámolódásával és annak következményeként a hatalom szétterjedésével a nem-kormányzati szervezetek lehetőséget kapnak arra, hogy megoldják a világ nyomasztó környezetvédelmi és egyéb problémáit. A transzgovernmentalizmus szerint a meghatározott funkcionális területeken működő kormányzati hivatalok közötti nemzetközi együttműködés fogja felváltani a

világgazdaság irányításában jelenleg szerepet játszó centralizált nemzeti kormányok döntéshozatali rendszerét.” (Gilpin 2004: 377)

A két megközelítési mód közül az utóbbi különösen népszerű napjainkban. Hívei igazából a Cerny és szerzőtársai által adott globalizáció definíció típusok közül a harmadik hívei. Szerintük az állami kormányzási képességen felül kialakulnak államok feletti, illetve államokon belüli szereplők közötti interakciókat szabályozó kormányzati funkciók, melyeket jellemzően nem állami szereplők fognak ellátni. Így különböző globális kormányzási hálók alakulnak ki.

Azonban ilyen globális kormányzási formákra, legalábbis széles körben még várni kell. A leggyakrabban valamiféle globális kormányzásra a Bázeli Egyezmények, ahol a BIS, kereskedelemi bankok és nemzetállamok kormányai közösen alakítottak ki szabályokat a banki tőketartalékok szintjére vonatkozóan. Noha már ennek kapcsán is sok kritika megfogalmazódik. Gilpin (2004: 389) bemutatja, „hogya a Bázeli Egyezményt az Egyesült Államok nyomására fogadták el [...] a Federal Reserve nyomást gyakorolt a külföldi kormányokra annak érdekében, hogy szigorítsák a bankok tartalékkövetelményeire vonatkozó előírásait. A folyamat a Bázeli Egyezménnyel zárult, s hatására az európai és japán bankok kötelesek voltak megemelni tartalékszintjüket.” Míg Gilpin alapvetően azt nem fogadja el, hogy a nemzetállamon kívül más típusú szereplők nem lehetnek képesek arra, hogy kormányozzanak, addig Rodrik (2011: 211 – 212) más problémára mutat rá. Szerinte a fenti típusú globális kormányzás modellekből a felhatalmazás hiányzik. Azoknak a nem kormányzati szervezeteknek, vállalatoknak, melyek szereplői lehetnének egy ilyen globális kormányzásnak, senki nem adott felhatalmazást arra, hogy az állampolgárok összességére vonatkozó döntéseket hozzanak. Álláspontunk szerint ezért a globális kormányzás modellje az elkövetkező időszakban biztosan nem lehet megoldás a fenti trilemmának.

Amire Rodrik nem, vagy csak részben ad választ, az az, hogy vajon mi is határozza meg, melyik megoldás felé mozdulnak el országok. Ehhez tudjuk alkalmazni a nemzetközi rezsimek elméletét. Valójában a rezsimekben testesülnek meg mindazok az elvek, normák, szabályok és döntéshozatali mechanizmusok, melyek az egyes megoldások melletti elköteleződést jelenítik meg. A Bretton woodszi rezsimekben a beágyazott liberalizmus. A 19. század rezsimeiben az arany kényszerzubbony elv,

norma és szabályrendszere. És a globális kormányzás formáit is, ha esetleg működhetne, valamilyen rezsimek fogják jellemezni, melyek ezt a globális kormányzást létrehozzák.

Tekintve, hogy napjaink rezsimeiben is még a nemzetállamok játsszák a kiemelt szerepet, illetve, hogy a globális kormányzás rövid távú lehetősége, ahogyan azt már láttuk nem lehetséges, így amennyiben egy globalizált világgazdaságot tételezünk fel, annak az arany kényszerzubbony lehet csak a megoldása. A következőkben azt mutatjuk be, hogy az 1970-es évek után bekövetkező rezsinváltások a világgazdaságban, melyek a gazdasági tevékenység liberalizálását jelentették elsősorban, egy ilyen globalizált világ felé viszik a világgazdaságot. Egy ilyen világban azonban sajnos a fejlesztő állam lehetőségei meglehetősen behatároltak. Ennek oka egyfelől az, hogy amint azt már az előző fejezetben említettük, egy ilyen esetben az alkalmazható gazdaságpolitikák mozgástere meglehetősen leszűkül, ráadásul az intézményi modellek sem működhetnek bármilyen formában egy globalizálódó világgazdaságban.

V.3 A klasszikus fejlesztő állam válsága: egy jól működő modell vége?

Noha a fejlesztő állam modelljére már a kilencvenes évek első felében is veszélyek leselkedtek, ez felszínre csak az 1997-es dél-kelet-ázsiai pénzügyi válság során került. A gyors összeomlás váratlanul érte a világ közgazdaságtársadalmát, hiszen Korea és Tajvan, illetve a nyomukban felzárkózó dél-kelet-ázsiai országok (Thaiföld, Malajzia és Indonézia) éltanulóknak számítottak a világgazdaságban. Fel kell tennünk tehát a kérdést, vajon mi okozta a kudarcot, és van-e egyáltalán jövője a fejlesztő állam modelljének?

Ma már külföldi és magyar tanulmányok (lásd például Radelet és Sachs 1998, és Benczes 2000d, valamint 2003.) is egyetértenek abban, hogy a pénzügyi összeomlás közvetett kiváltó oka a távol-keleti gazdaságok környezetének átalakulása, és ezzel kapcsolatosan az alkalmazott gazdaságpolitikák átalakulása volt. Az 1990-es évek elején végleg beléptünk a felgyorsult globalizáció korába.

Ekkorra a gyorsan fejlődő kistigriseket is elérte a globalizáció. A világgazdaság vérkeringésébe mindinkább belekerülve a fejlesztő államok azzal szembesültek, hogy korábbi gazdaságpolitikai megoldásaik egy részéről kénytelenek lemondani. A GATT/WTO tárgyalások előre haladtával megszűnt korábbi lehetőségük arra, hogy kereskedelempolitikai megoldásokkal fejlesszék iparukat, a korábbi jelentős szintű vámvédelemről, valamint exporttámogatásokról le kellett mondaniuk.

A WTO tárgyalások kiterjesztése például a közvetlen tőkeberuházások védelmére (TRIMS egyezmény) egyre kevésbé tette lehetővé a kelet-ázsiai országok számára a tőkeforgalom ellenőrzését. Mindez kiegészült Korea OECD tagságának előkészületeivel, amely szintén a tőkeáramlások liberalizálását vetette fel.

Azonban ez a nyitás (számszerűsítve lásd a 15-17. ábrát!) veszélyeket is rejtett magában. Az elzárt piacokon a hagyományostól eltérő vállalatirányítási és pénzügyi szabályozási intézmények jöttek létre. A korábban bemutatott torz bankszektor, illetve az állami szerepvállalás, a kimentés lehetősége súlyosan torzította a térség országainak pénzpiacait. Így következhetett be az az eseménysorozat, mely a dél-kelet-ázsiai országok pénzügyi válságához vezet. Anélkül, hogy részletesen bemutatnánk a válság lefolyását, csak néhány fontos momentumot igyekszünk kiemelni, melyek közvetlenül a fejlesztő állammal kapcsolatosak. Az elemzést a fent hivatkozott irodalmak alapján folytatjuk.

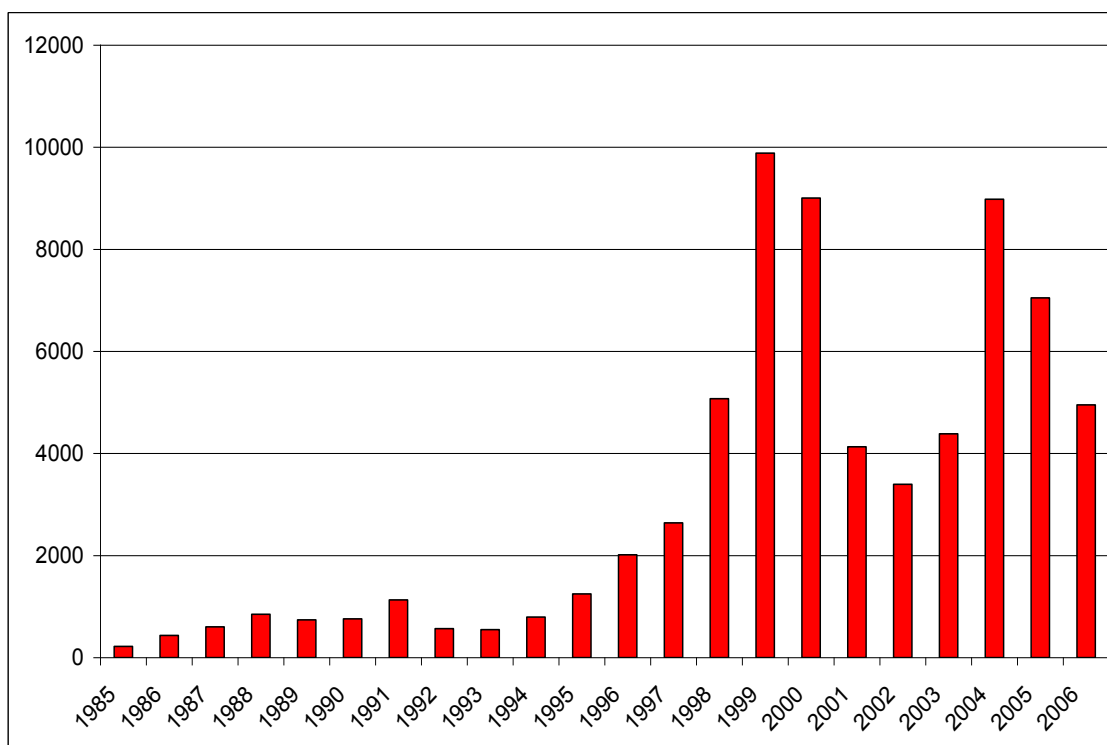
A kilencvenes évek közepére a már viszonylag magas fejlettségi szintet elért Dél-Korea mellett a dél-kelet-ázsiai ASEAN országok is gyors fejlődésnek indultak. A válságot megelőző években mind Korea, mind az ASEAN országok megkezdték gazdaságuk liberalizálását, különösen a korábbi tőkekorlátozásokat leépítve. A kilencvenes években a magas hozamot kereső portfólió befektetők számára igen korlátozottan álltak rendelkezésre vonzó célpontok. Azonban a távol-kelet gazdaságai jó befektetési lehetőségnek tűntek. A legtöbb ország makrogazdasági mutatói kiválóak voltak, a helyi kereskedelmi bankok magas kamatot ígértek a befektetőknek.

Azonban a pénzügyi szféra elégtelen szabályozása, valamint a már korábban említett hiányzó vagy torz intézmények miatt a bankrendszer ezeket a betéteket nem megfelelően helyezte ki a belföldi gazdasági szereplők irányába. A bankok ezekből a rövid távú, magas kamatozású betétekből alacsony kamatozású, hosszú távú hitelezést

hajtották végre, kielégítve a beruházási hitelek iránti magas igényeket. A bankok ezt abból a megfontolásból merték megtenni, hogy korábban az állam krízis esetén kimentette őket, mentőövet nyújtott a bajba jutott bankok felé.

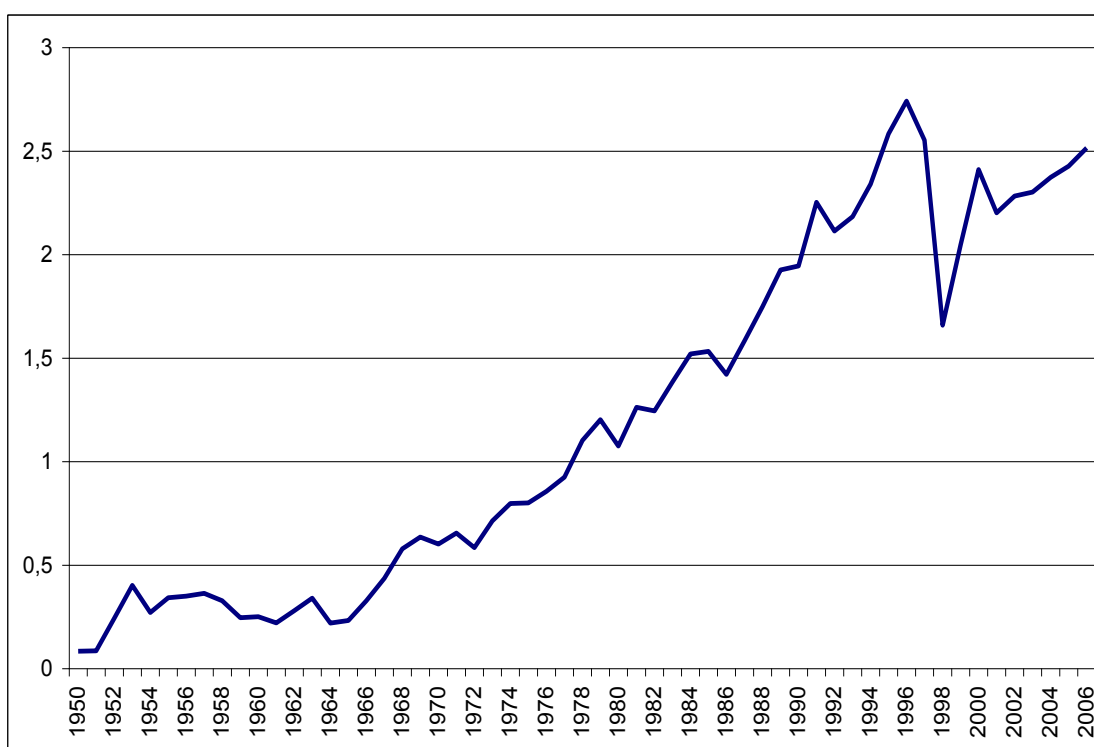
Valójában azonban a hitelekből származó bevételekből nem lehetett a külföldi betétesek várakozását kielégíteni. A felvett hitelek nagy része mögött ugyanis megint csak a fenti, erkölcsi kockázatnak nevezett jelenség állt, tehát a vállalatok olyan beruházásokra is hitelt vettek fel, melyek megtérülése legalábbis kétséges volt, sőt, igen sok vállalat a világpiaci lassulásból és a dollár gyengülése miatti versenyképesség vesztésből adódóan csődbe is jutott. Amikor a külföldi befektetők számára nyilvánvalóvá váltak ezek a tények, megkezdték tőkéjük kivonását a régióból, melyek mind hasonló gazdaságszerkezettel bírtak. Ebből a bankok csődje, illetve a régió valutaárfolyamainak összeomlása következett.

Látható tehát az a folyamat, amelyet a 18. ábrán is szemléltethetünk. (Benczes (2003)) A fejlesztő állam speciális intézményrendszere nem tudott megfelelően alkalmazkodni a globalizáció jelentette kihívásra. A korábban alacsony tőkemennyiséggel rendelkező államok a tőkeáramlások liberalizálásával többlet tőkemennyiséghez jutottak. Azonban az ehhez társuló pénzpiaci intézmények nem fejlődtek ki megfelelően, tehát az 1-es rubrikából a 3-asba jutottunk, ami zsákutcát jelent. A helyes útvonal az 1-es rubrikából előbb a 2-esbe vezetne: tehát először az intézményeket szükséges stabilizálni. Ekkor lehetséges tovább mozdulni a 4-es irányába, amely viszont a liberalizálást jelenti. Vajon ez a fejlesztő állam végét jelenti, tehetjük fel a kérdést. Ahogy az ábrából kiolvashatjuk, Benczes véleménye szerint igen.

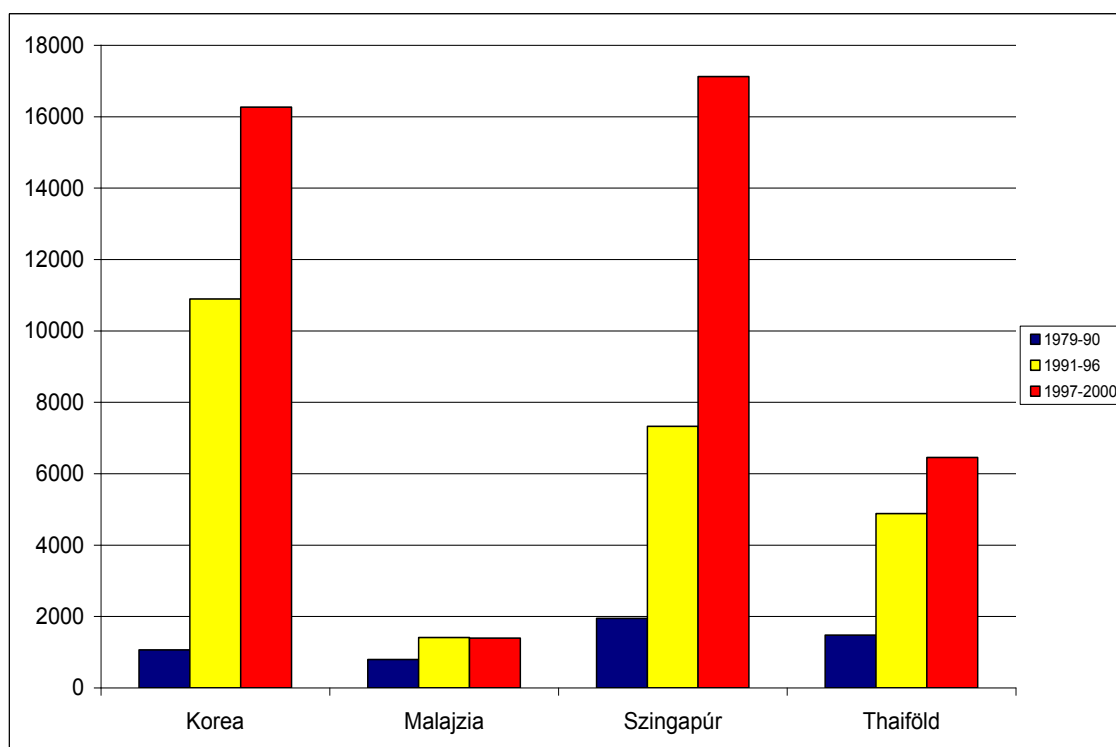
21. ábra: FDI áramlás Dél-Koreába (flow) millió dollárban

Forrás: UNCTAD, <http://www.unctad.org>

22. ábra: Dél-Korea importjának részesedése a világ összipportjából, százalékban

Forrás: UNCTAD, <http://www.unctad.org>

23. ábra: Portfolió tőkeáramlások Korea, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld gazdaságába, évenkénti átlagok (flow), millió dollárban

Forrás: Petroulas (2004) alapján

	Alacsony tőke/beruházási lehetőség ráta	Magas tőke/beruházási lehetőségek ráta
<i>Fejletlen intézményes alapok</i>	(1) Fejlesztő állam modellje	(3) Egyik sem
<i>Fejlett intézményes alapok</i>	(2) Mindkettő	(4) Piac által vezérelt vegyesgazdaság

↓
→

24. ábra: A kelet-ázsiai pénzügyi válság lefolyása (folytonos nyíl), és az ideális forgatókönyv (szaggatott nyíl)

Forrás: Benczes (2003: 59)

Hogy választ kapjunk a fenti kérdésre, érdemes először mások érveit is áttekinteni, elsősorban a válság megoldására tett kísérletek alapján. Shin (2000.) elsősorban a vállalati szféra átalakulását, az átalakulás szükségességét elemzi tanulmányában. Vizsgálata során arra jut, hogy Korea fejlettsége a válság idején önmagában még nem indokolja a gazdaság átstrukturálását, tehát a fejlesztő állam intézményrendszerének átalakítását. Korea 1999-ben a GDP nagyságát vizsgálva körülbelül Japán 1960-as évekbeli fejlettségi szintjén állt, amikor is Japánban a fejlesztő állam intézményrendszere még javában virágzott. Ugyanakkor a globalizáció hatására a koreai nagyvállalati konglomerátumok, a chaebolok igyekeztek globálisan viselkedni, termelésük egyre nagyobb hányadát helyezték ki külföldre, tehát viselkedésük részben a transznacionális vállalatokhoz vált hasonlónvá. Ez a vállalati forma azonban nem igazán teszi lehetővé többé a hagyományos vállalati forma további működtetését, és a vállalati szféra átalakítását vonja maga után. Tehát, bár a fejlődés szintje nem indokolja a fejlesztő állam intézményrendszerének felszámolását, azok a globalizáció hatására nem tarthatók fent tovább. Shin ezért azt javasolja, hogy az új intézményi megoldások keresésénél ne dobjunk ki mindent a korábbi sikeres megoldások közül, azonban igyekezzünk azok működését a globalizációval kompatibilissé tenni.

Jomo (2001) tanulmányában szintén arra mutat rá, hogy Korea a válságból való kilábalás során igyekezett intézményi reformokat végrehajtani. Azonban elemzésében arra a következtetésre jut, hogy a koreai gazdaság magára találásában a makrogazdasági reformoknak, nem pedig a vállalati struktúra megreformálásának volt kiemelkedő szerepe. Ugyanakkor Jomo hangsúlyozza, hogy az elmúlt húsz év változása a világgazdaságban egyre kevésbé teszi lehetővé a távol-kelet gazdaságai számára a fejlesztő állam intézményrendszerének használatát.

Más következtetésre jut a témát illetően Beeson (2003), aki azt a tényt hangsúlyozza, hogy a gazdasági környezet változása önmagában nem jelenti az állami szerepvállalás fontosságának csökkenését. Ugyanakkor ez a változás ennek a szerepnek a változását jelenti. Beeson értelmezésében ez az új állami szerepvállalás ugyanúgy egy fejlesztő államot takar, hiába más jellegű a szerepvállalás módja, tehát a fejlesztő állam nem tűnik el a globalizáció hatására.

Ez, tehát az állami szerepvállalás fontosságának fennmaradása ugyanakkor változása, és az a kérdés, hogy mindezt joggal illetjük-e fejlesztő állam címszóval, átvezet bennünket az ír gazdasági csoda elemzéséhez, értékeléséhez.

V.4 A kelta tigris: az új fejlesztő állam?

Az 1990-es években a kelet-ázsiai országok mellett új sikersztori kezdett kibontakozni a világgazdaság színpadán. Írország gazdasága a kilencvenes évek közepétől gyors növekedésnek indult. (Lásd a 8. táblázatot!)

A növekedés gyorsasága hasonló volt a kistigrisek hetvenes és nyolcvanas évekbeli teljesítményéhez, így gyorsan ráragadt Írországra új „beceneve”, a kelta tigris. Ugyanakkor ezzel a párhuzammal sok közgazdász azt is elismerte, hogy a két modell között nem kizárólag a növekedés gyorsasága volt hasonló, hanem az állam szerepvállalásának fontossága. Elismerve, hogy utóbbi kiemelkedően fontos volt a gazdasági növekedés beindításában, a tigris mellé Írország megkapta a fejlesztő állam jelzőt is.

Az ír csoda leírását Kelet-Ázsiához hasonlóan sokan megtették (lásd például (O’Riain 2000, Kirby 2002 és 2009, Farkas 1999, Artner 2000, Hajós 2006, valamint Nagy 1999). Ezek alapján először is összefoglaljuk az ír gazdasági fejlődés okait, megmutatjuk, hogy az állami szerepvállalás ténylegesen fontos szerepet játszott a fejlődésben. Ezek után kísérletet teszünk arra, hogy megmutassuk azokat a hasonlóságokat és különbségeket, melyek a két fejlesztési modell között mutatkoznak. Milyen eltérő megoldásokat tudott felmutatni Írország, mellyel sikerrel tudott alkalmazkodni a globalizáció kihívásaihoz, és ezzel meghaladta a kilencvenes évekre rugalmatlanná vált kelet-ázsiai fejlesztési modellt.

Ahogy Farkas (1999) is hangsúlyozza, a közgazdászok egy része az ír sikereket a liberalizációs politikák sikereként értékeli. Tény és való, hogy az 1990-es évek elejéig Írország erőteljes korlátozásokat tartott fenn a tőkeáramlások terén, melyek leépítésére csak a fellendülés előtti években került sor. A nyolcvanas évek végére az ír gazdaság igen rossz állapotba került, melyet a legtöbb makromutató is jól mutat. Így például

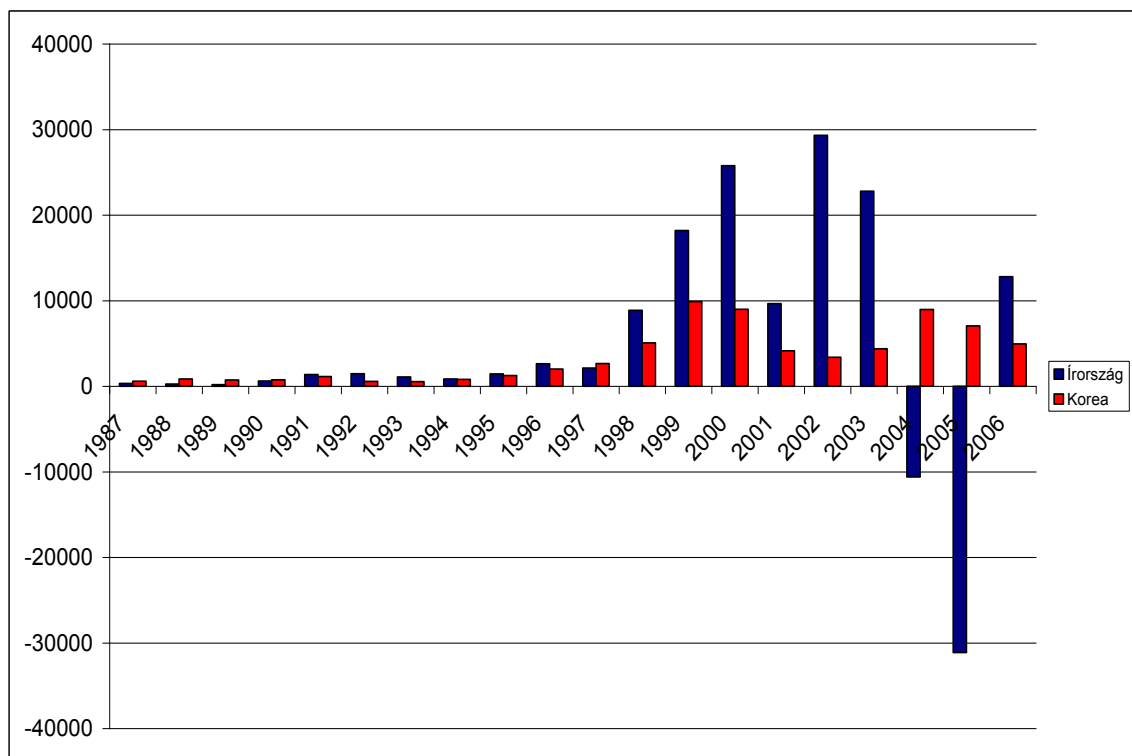
1987-re a munkanélküliségi ráta nagysága 18%-osra nőtt, a GDP növekedése ebben az időszakban 1,5 százalékos volt, az adósság/GNP mutató pedig 117 százalékosra nőtt (471. oldal).

A kormányzat a lesújtó mutatókat érzékelve a gazdaság átfogó megreformálásába kezdett. Ezeket a reformprogramokat indikatív tervekbe ágyazták bele. Az első ilyen terv az 1987-90-ig tartó időszakot fogta át, és elsődleges célja a gazdaság működésének stabilizálása volt. Ennek érdekében restriktív gazdaságpolitikát hirdettek a közkiadások drámai lefaragásával. Mindezeket a programokat széleskörű társadalmi egyeztetések kísérték, így a kormányzat megállapodott a legnagyobb szakszervezetekkel a megszorítások mértékéről. A folyamatok szerencsés alakulásának köszönhetően a restriktív politikát nem kellett sokáig folytatni, nagyrészt a külföldről beáramló nagymennyiségű tőkének, melyek kitűnő hídfőállást találtak Írországban az európai piacra való betöréshez.

Év	Reál GDP növekedési ütem
Átlag 1973-83	3,8
Átlag 1984-93	3,9
1994.	5,8
1995.	9,7
1996.	7,7
1997.	10,7
1998.	8,0
1999.	10,4
2000.	9,4
2001.	6,1
2002.	6,6
2003.	4,5
2004.	4,4
2005.	6,0
2006.	5,7

8. táblázat: Az ír reál GDP növekedése száazlékban

Forrás: Kirby (2002: 2) és Eurostat

25. ábra: FDI áramlás Írországba, valamint ugyanennek összevetése Dél-Koreával (flow), millió dollárban

Forrás: UNCTAD, <http://www.unctad.org>

Az indikatív tervek készítése folytatódott, melyet az Európai Unióból érkező források lehívása is megkövetelt. Így tervek készültek az 1991-től 1993-ig tartó, valamint az 1994-1999-es időszakra is. Az utolsó, Nemzeti Fejlesztési Terv keretei közé az alábbi stratégiai célkitűzéseket foglalták (Artner 2000):

- a gazdaság termelőkapacitásának fejlesztése;
- az infrastruktúra javítása a versenyképesség fokozása érdekében;
- a termelőszektorok igényeinek megfelelő szaktudás növelése;
- a helyi kezdeményezések felkarolása a regionális fejlesztések érdekében;
- a foglalkoztatás növelése.

Kirby (2009) összesen négy tényezőt különböztet meg, melyeken az ír fejlődés alapult.:

1. Aktív iparpolitika
2. Oktatáspolitikai
3. Társadalmi partnerség
4. Aktív szociálpolitika a leszakadók számára

Aktív iparpolitika alatt az ír állam kapcsán a kelet-ázsiai országokhoz képest eltérő gazdaságpolitikai megoldásokat értjük. Nem elsősorban új hazai iparágak kialakítását érhetjük alatta, hanem sokkal inkább aktív FDI vonzó politikáját, illetve a hozzá kapcsolódó hazai beszállítói hálózat kialakítását. Noha a legsikeresebb és legismertebb időszaka ennek kétségtelenül a kelta tigris klasszikus időszaka volt, már korábban is láthatunk erre példákat. Már az 1960-as években láthatunk kísérleteket arra, hogy a textiliparban aktív transznacionális vállalatok számára (mint például a Wrangler vagy a Burlington Industries) megfelelő bázissá váljon az ország. Később, még jóval a kelta tigris sikerei előtt már az elektronikai szektorra esett a választás, ekkor, az 1970-es években került az országba a General Electric, illetve az Ecco, majd az 1980-as évektől mindez kiegészült a számítástechnikákkal, az első „nagy hal” az Apple corki üzeme volt, amit az Intel 1989-es beruházása követett (Kilby 2009: 3).

A sikerekben elengedhetetlen volt Írország alacsony adókulcsokra épülő adórendszere, viszonylag olcsó és tanult, ráadásul angol nyelvű munkaereje, illetve az Európai Unióban meglévő tagsággal járó előnyök is (lásd később). De kiemelkedően fontos volt

az ír állam bürokratikus irányítórendszere, mely sikerrel koordinálta a fenti politikákat. Ezek közül kiemelkedőek voltak az alábbiak:

- Vállalkozási és Foglalkoztatási Minisztérium

A Vállalkozási és Foglalkoztatási Minisztérium feladata az iparpolitika és a gazdaságpolitika irányítása volt, hatáskörébe tartozott az adó- és versenypolitika, a monetáris és fiskális politika, a külkereskedelem szabályozása, az oktatás, az állami vállalatok és gazdaságfejlesztési ügynökségek irányítása. A minisztérium tehát a gazdaságfejlesztés csúcsmisztériuma lett.

- Forrás

Az állami gazdaságpolitika és gazdaságösztönzés legfontosabb nem minisztériális intézménye a Forrás volt, amely a Vállalkozási és Foglalkoztatási Minisztérium tanácsadó és végrehajtó szerveként funkcionált. Az egyik legfontosabb feladata a többi ügynökség irányítása volt. Ezen kívül segítséget nyújtott az ír gazdaság nagy részét alkotó kis- és közepes méretű vállalatok számára, valamint támogatta a műszaki-tudományos fejlesztéseket.

- IDA Ireland

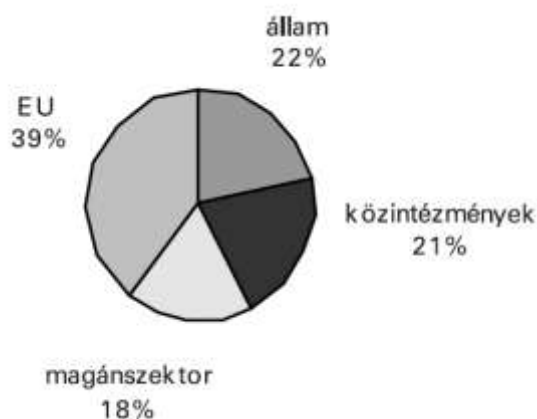
A korábbi intézményi rendszerben az Iparfejlesztési Ügynökség (Industrial Development Authority – IDA) feladata volt az egész nemzeti fejlesztési politika irányítása, ez az intézmény volt felelős mind a hazai, mind pedig a külföldi vállalatok fejlődésének elősegítéséért. Ennek érdekében különféle juttatásokat, kedvezményeket, támogatásokat, pénzügyi ösztönzőket nyújtott a vállalatoknak, de ezekből elsősorban a beruházás- és exportképes külföldi vállalatok tudtak részesülni. 1994-ben az IDA-tól elvették a hazai ipar támogatását célzó funkciókat, és új nevet kapott: IDA Ireland. Ettől kezdve egyedül ez az intézmény volt felelős a külföldi cégekkel kapcsolatos politika végrehajtásáért. Másik feladata új beruházóknak az országba csábítása volt, valamint ezekkel a beruházókkal a későbbi kapcsolattartás. Ezen célok elérése érdekében támogatásokat nyújtott az új vállalkozások számára a termelés beindításának, a kutatás és fejlesztés ösztönzése, illetve az új munkaerő képzési költségeinek fedezése érdekében. A szervezet Dublini központján kívül 8 belföldi regionális, illetve 14 külföldi képviselőt tartott fenn.

- Ír Kereskedelmi Tanács

A hazai ipar fejlesztésével korábban – az IDA mellett – párhuzamosan több ügynökség is foglalkozott. Az 1991-ben alapított Ír Kereskedelmi Tanács (Irish Trade Board / An Board Tráchtála – ITB) fő feladata a hazai tulajdonban lévő cégek megsegítése volt annak érdekében, hogy az egységes európai piacból származó előnyöket minél jobban ki tudják használni, új piacokat tudjanak megszerezni, és az Egyesült Királyságtól való függést csökkentsék. Mindezt közvetlen támogatásokkal, piaci információk nyújtásával és promóciós programokkal biztosította 22 külföldi és 5 hazai irodából álló hálózata révén.

- Enterprise Ireland

A hazai ipar fejlesztésének csúcsszerve, az Enterprise Ireland 1998 nyarán jött létre a már említett hazai ipart támogató fejlesztési ügynökségek, az ITB, a FÁS, valamint a még 1994-ben alapított, szintén a hazai vállalatokkal kapcsolatos teendőkért felelős FORBAIRT nemzeti vállalatokkal foglalkozó részlegeinek összevonásával. Az új intézmény abból a megfontolásból született, hogy az addigi párhuzamos ügyintézésből, a vállalkozásfejlesztéssel kapcsolatos különböző funkciók széttagoltságából adódó bürokratikus akadályok megszűnjenek, jelentős pluszköltségektől szabadítva meg az egyes cégeket. Az Enterprise Ireland feladata, hogy segítse az ír tulajdonban lévő cégek versenyképességének, termelésnek, exportjának növelését a munkahelyteremtés érdekében. Pénzügyi segítséget is nyújt részvényvásárlás, tőkejuttatások formájában, valamint segíti a vállalatokat külső pénzügyi források megtalálásában, a vállalkozói tőkealapokhoz való hozzájutásban. Az Enterprise Ireland „társ keresőként” is funkcionál. Segíti a hazai vállalatokat külföldi partnerek felkutatásában, legyen szó a termeléshez szükséges importról, vagy a növekedést szolgáló exportról. A külföldi vállalatok figyelmének felkeltése érdekében az Enterprise Ireland világszerte propagálja az ír cégeket. Nemcsak időszakos kereskedelmi vásárokon vesznek részt, hanem állandó irodákkal rendelkeznek világszerte: ma több mint 40 irodát tart fenn, 13-at Írországon és 33-at világszerte (EU-országokban, Amerikában és Ázsiában).

26. ábra: A Nemzeti Fejlesztési Terv finanszírozása Írországból

Forrás: Hajós (2006: 26)

Év	CAP- ártámogatás (millió ír font)	Strukturális alapok (millió ír font)	Összesen	Strukturális alapok az összesen százalékában	Strukturális alapok a GDP százalékában
1973	37,1	0,0	37,1	0,0	0,0
1980	381,1	179,5	560,6	32,0	1,99
1985	836,6	292,1	1128,7	25,9	1,85
1990	1286,7	454,3	1741,0	26,1	1,87
1995	1150,2	873,0	2023,2	43,1	2,58
1998	1500,0	1077,6	2577,6	41,8	2,29

9. táblázat: Az Írországra került uniós támogatások nagysága

Forrás: Nagy (1999: 1105)

A fejlesztéspolitikában, ahogyan azt már láttuk, kiemelkedően fontosak voltak a nemzeti fejlesztési tervek. Ahogy a 20. ábrából is látható, a fejlesztési terv finanszírozása nem kizárólag állami forrásokból történt. Ugyanilyen fontosak voltak az Európai Unióból érkező összegek, a magánszektor hozzájárulása, valamint a fent említett ügynökségek saját forrásai.

Az ír gazdaság fellendülésében kiemelt szerepe volt az Európai Unió által juttatott források kiváló felhasználásának. Az ország az első célkitűzés címén kapta a juttatásokat. Ebbe e célterületbe azok a fejlődésben elmaradott országok vagy nagyrégiók tartozhatnak, ahol az egy főre jutó GDP nem haladja meg a közösségi átlag

75%-át. A strukturális alapok reformjakor Írország még mindig ebbe a kategóriába tartozott, azonban az 1994–99-es tervezési periódus végére meghaladta ezt a határt (sőt, 1996-ben elérte a közösségi átlag 97%-át), így fennállt annak a veszélye, hogy Írország kikerül az első célkitűzés kedvezményezettjeinek köréből. Ezért olyan regionális felosztást alakítottak ki, melynek alapján az ország jelentős része 2000 és 2006 között is még 4,31 milliárdnyi támogatást kapott. A nyolc ír régió közül hat nem került ki az első célkitűzésből, Dublin és Dél-Írország pedig a „phasing-out” alapján kapta a transzfereket. (Forman 2000)

Írország az Európai Unió struktúrapolitikájának legnagyobb haszonélvezője volt, valamint a legsikeresebb tagállam volt a rendelkezésre álló EU-s források felhasználásának tekintetében. Mindez azt jelentette, hogy miközben az ország befizetései a GDP-jének alig 2%-át tették ki, addig a neki szánt juttatások a GDP 6–8%-ával érték fel (lásd a 9. táblázatot!). (Hajós 1996)

Az EU-s források hatása kettős: egyrészt felhasználásuk pótlólagos keresletet gerjeszt a gazdaságban, amely a jövedelmek növekedését vonják maguk után. Ennek nagyságát Írországban egyes becslések a GDP 2-3,5 százalékára teszik (Nagy 1999) Másrészt az uniós források minden kétséget kizárólag hozzájárultak az ír gazdaság strukturális átalakításához (például a munkaerő fejlesztése, infrastruktúra fejlesztése).

A második fontos összetevője az ír sikereknek a sikeres oktatási és képzési politika volt, ennek koordinációját szintén egy bürokratikus szervezett látta el, a Nemzeti Képzési Központ. A Nemzeti Képzési Központnak (Training and Employment Authority/Foras Áiseana Saothair – FÁS), a képzéssel, oktatással, a munkanélküliek munkába állításával foglalkozó intézmény volt. Az 1987-ben megalakult szervezet elsősorban az országba települő TNC-k számára való megfelelő létszámú és minőségű munkaerő biztosítása volt a feladata. 1987. óta több, mint egy millió munkavállaló vett részt valamilyen a szervezet által szervezett programban, mely, tekintve, hogy az ország teljes lakossága körülbelül négy és fél millió, igen jelentős számnak mondható (Kirby 2009: 6)

Azonban már a FÁS megalakulása előtt is kiemelt politikák szolgálták a hazai képzettség növelését. Az 1960-as és 1970-es években alapvetően a középiskolás oktatás színvonalának és volumenének az elemzése volt cél, majd az 1980-as évek óta folyik az egyetemi oktatás színvonalának és volumenének az emelése. Kiemelt szerepet kaptak az

elektronikai és a számítástechnikában foglalkoztatható mérnökök képzése. (Kirby 2009). Az oktatáspolitikai programokban is nagy szerepet kaptak az uniós források.

A harmadik jelentős intézkedéscsomag a társadalmi partnerséget emelte ki. Írországban 1987-ben kötötték meg a Nemzeti Újjászületési Programot, mely nagyban hozzájárult mind a fiskális konszolidáció sikeréhez (Benczes 2006), mind pedig a fejlesztési programok sikeréhez (Kirby 2009). Az egyezmény lényege az volt, hogy a kormány megszerezte a szakszervezetek jóváhagyását ahhoz, hogy a bérek ne emelkedjenek reálértéken sem a köz-, sem pedig az üzleti szektorban. A szakszervezetek mindazonáltal elérték, hogy a kiadáscsökkentést előbb ne kísérje adóemelés, majd pedig jelentős mértékű adóteher-mérséklés kövesse.

Ugyanakkor a program kapcsán kiemelendő, hogy az nem szimplán egy, a munkavállalók, munkaadó és az állam közötti megállapodás volt, hanem ennél jelentősebb eredményei is voltak. Ahogyan Benczes (2006: 40) fogalmaz: „a társadalmi paktum újjáéledésének legelejétől erős késztetés volt az ír társadalomban arra, hogy minél szélesebbre tárják a kaput, és minél több szereplőt vonjanak be a társadalmi párbeszédbe. Olyan csoportok, érdekképviselők, mint a munkanélküliek vagy a nők is lehetőséget kaptak arra, hogy kifejezzék elképzeléseiket jelentős gazdasági és szociális kérdésekben.”

A negyedik tényező a leszakadó rétegek támogatása volt. Ugyanakkor, ahogyan Kirby (2009) bemutatja, ennek sikeressége legalábbis megkérdőjelezhető. Bár az 1990-es években megalkotott szegénységellenes stratégiának célkitűzése, összhangban a fent idézett Nemzeti Újjászületési Programmal célul tűzte ki a leszakadó rétegek és a társadalom peremére szorult csoportok támogatását, ez nem mindig volt sikeres (lásd később!).

Ahogyan tehát láthattuk, az ír sikerekben kiemelkedőek voltak a bürokratikus ügynökségek, melyek mind az oktatáspolitikai, mind az iparpolitikai szempontjából fontosak voltak. A két külön kiemelendő ilyen szervezet az IDA, valamint az Enterprise Ireland volt, amelyek valójában az ír sikerek kulcsaként aposztrofálható politikát végrehajtottak. O'Rien ezt úgy fogalmazza meg: az ír gazdaság sikereinek a kulcsa, hogy egyszerre tette a globálisat lokálissá („global to local”), valamint a lokálisat globálissá („local to global”). Mit jelent ez a két furcsa kifejezés? Az ír csoda titka:

becsalogatni a multinacionális vállalatokat egyrészt, másrészt a hazai vállalatokat bekötni a globalizált világgazdaságba, legfőképpen a betelepült multinacionális vállalatok beszállítójaként. Vagyis az ír gazdasági vezetésnek fő feladata az volt, hogy kedvező tereppé tegye az országot a nagybefektetők számára, valamint az, hogy úgy támogassa a hazai vállalatokat, hogy azok minél nagyobb részarányban tudják képviseltetni magukat ezeknek a betelepülő vállalatoknak a termelésében. Utóbbi ráadásul további termelőket is az országba csábíthat, biztos és jó minőségű beszállítókat feltételezve. Mindezeknek köszönhetően az ír gazdaság mára a világ egyik legnyitottabb államává vált. Kihasználva a jól képzett, angol nyelvű munkaerőt, jórész amerikai vállalatok települtek be az országba, hídfőként használva a szigetet európai tevékenységük számára.

Önmagában persze ez nem volt elég a gazdasági fellendüléshez, ehhez szükséges volt, ahogy O’Riain (2000) Krugmant idézi a szerencsére és a helyes politikai döntésekre is. Az ír kormányzat az 1990-es évek fordulóján az IDA segítségével a gazdasági válságból való kilábalás egyik oszlopaként külföldi számítástechnikai vállalatokat csalogatott az országba, melyre aztán igyekezett hazai szoftvergyártó bázist kifejleszteni, melyek beszállítóként segíthették a betelepülő multikat. Ez a gazdasági szerkezet aztán az IT szektor kilencvenes évekbeli boomjának köszönhetően az ír gazdasági csoda alapjává vált. Az ír kormányzat sikeresen (szerencsével is?) érzett rá arra az iparágra, amely az elkövetkező évtized húzóágazatává vált.

Az eddig elmondottak jelentik az alapját annak, amit O’Riain flexibilis fejlesztő államnak (FDS – flexible developmental state) nevez, és melynek legfontosabb jelentősége az, hogy rugalmasan képes volt alkalmazkodni az új, gyorsan változó posztfordista világgazdasághoz, szemben Kelet-Ázsia bürokratikus fejlesztő államával. O’Riain interpretációjában az FDS szintén a beágyazott autonómiákon keresztül fejt ki hatását, csakúgy, mint kelet-ázsiai társa.

A koncepció szerint az állam különféle társadalmi csoportokba ágyazódik be, ugyanakkor Írország esetében ez a beágyazódás nem jelentette az autonóm döntéshozatal elvesztését. Ilyen beágyazott autonómiát figyelhetünk meg például az IDA és más már említett fejlesztési ügynökségek esetében, mely az Írországból befektető multinacionális vállalatok, illetve hazai társaságok közé ágyazódott be. A másik ilyen példa a fejlett szoftvergyártás „melléktermékeként” létrejött új elitréteg,

mely főleg számítástechnikai és gazdasági szakemberekből tevődik össze. És végül a harmadik ilyen fontos pont a társadalmi egyeztetések programja, melynek keretei között elvileg mind a munkaadók, mind a munkavállalók képviselhetik érdekeiket. Maga O’Riain is elismeri a tényt, hogy ez a fajta beágyazott autonómia igencsak részleges és veszélyeket rejt magában.

Ugyan a beágyazott autonómiának köszönhetően az ír gazdaság rugalmasan tud alkalmazkodni a világgazdaság változására, azonban magában hordozza az állam fragmentálódását. Ez a fajta szétforgácsolódás a társadalom polarizációját vonhatja maga után, melynek következményeként viszont csökkenhet az állam képessége arra, hogy fenntartsa a társadalmi konszenzust a fejlesztéspolitikával kapcsolatban. O’Riain, és egyben az ír gazdasági fellendülés kritikamentes interpretációjának kritikusai azt is a modell szemére vetik, hogy a transznacionális vállalatok betelepülésére alapozott fejlődés egyoldalú függést alakított ki az Egyesült Államok gazdaságával szemben, ami az ír gazdaság napjainkban mutatott gyengélkedése alá is támaszt. Különösen jól látszik ez a 2008-ban kitört világgazdasági válság kapcsán, ahol az ír gazdaság az egyik legnagyobb GDP visszaesést volt kénytelen elkönyvelni, ebből következően pedig a korábban oly’ stabil makrogazdaságpolitika is egyensúlytalanná vált. (Ennek okairól lásd Vigvári 2010!) Ahogy Kirby (2002: 7) egyik szerzőtársát idézve fogalmaz: a kelta tigris valójában az amerikai high-tech tigris kelta arccal. A másik sokat emlegetett kritika pedig az egyenlőtlen fejlődést hányja a modell szemére: mindez igaz a társadalmi polarizációt, illetve az ír vállalatok külföldiekhez képest való lemaradását tekintve egyaránt. (lásd a 10. táblázat számait!)

Az egyenlőtlenség emelkedésén túl további probléma volt, hogy éppen az ír csoda legsikeresebb éveiben a korábban progresszív adórendszer regresszívvá vált, és a társadalom alsó kvintilisei számára kifejezetten előnytelené vált. (Kirby 2009)

	1987.	1994.	1998.
<i>Legalsó decilis</i>	2,0	2,3	1,8
<i>Második decilis</i>	3,4	3,3	3,0
<i>Harmadik decilis</i>	4,8	4,6	4,4
<i>Negyedik decilis</i>	5,9	6,0	6,0
<i>Ötödik decilis</i>	7,3	7,5	7,7
<i>Hatodik decilis</i>	8,8	9,1	9,5
<i>Hetedik decilis</i>	10,7	11,1	11,3
<i>Nyolcadik decilis</i>	13,2	13,5	13,5
<i>Kilencedik decilis</i>	16,5	16,5	16,7
<i>Legfelső decilis</i>	27,4	26,4	26,1

10. táblázat: Jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása Írországbán: jövedelem megoszlása decilisenként

Kirby (2002: 6)

Éppen ezért, amikor az ír fejlesztő állam modelljének sikerességét elemezni akarjuk, akkor öt dimenzió mentén tehetjük (Kirby 2009).

1. Az első kérdés, vajon az ír gazdaság növekedése mennyiben tekinthető valós fejlődésnek. Ahogyan Kirby bemutatja (Kirby 2009: 13), az ír növekedés ellenére az állam nem fordított GDP arányosan többet sem egészségügyre, sem oktatásra, sőt, amennyiben az európai rangsorban elfoglalt helyezését tekintjük, ezen még rontott is. Ugyanekkor, ahogyan láttuk, a növekedés ellenére nőttek a társadalmon belüli egyenlőtlenségek is. Így mondhatjuk, hogy sajnos az ír állam ebből a szempontból nem biztos, hogy fejlesztőnek tekinthető.
2. Az FDI-ra való hagyatkozás mértéke és az útfüggőség kérdése a másik érdekes kérdés. Ahogyan Bradley (2002) fogalmaz, az ír gazdaságpolitika „meghívásos iparpolitikát” folytatott. Így hiába próbál az ír iparpolitika egyre inkább a hazai vállalkozásokra támaszkodni fejlesztéspolitikája kialakításakor, ez a korábbi FDI-ra épülő miatti stratégia miatt igen nehézkes. Bradley érvelése szerint például az Írországbán végrehajtott K+F jó része végső soron az USA-ból

származik. Véleménye szerint Írország a Vernon-féle termékéletciklus elmélet szerint még mindig inkább követő országnak tekinthető.

3. A harmadik szempont a politikai ideológia szintje. Fitz Gerald (idézi Kirby 2009) szerint az ír politikai rendszer legfontosabb jellemzője, hogy a választási rendszerből következően a választásokon a helyi kérdések játsszák a fontos szerepet. Emiatt aztán a központi kormányzat gazdaságirányítási szempontból meg tudja őrizni technokrata és pragmatista szemléletét. A fejlesztéspolitikát nem befolyásolják a társadalmi igények.
4. Az állam és a politikai rendszer kapcsolata: a makro szintű iparpolitikai döntéshozatal depolitizált jellege rámutat arra, hogy miért játszhatnak fontos szerepet a bürokratikus ügynökségek és a bürokraták az ír gazdaság irányításában is. Ennek ugyanakkor veszélyei is vannak. Az ír állam fent már említett fragmentálódásának egyik legfőbb jele, hogy minden egyes új problémára újabb és újabb ilyen szervezet jön létre, mely aztán hosszú távon megnehezíti a gazdaság irányítását is.
5. Végül mindezek igazából visszavezetnek minket a már szintén érintett kérdésre, az állam lehetőségeinek és autonómiájának nagyságához. Ahogyan azt ár láttuk, ennek nagysága a kelet-ázsiai államokhoz képest kisebb, és az állam mindenképpen veszített autonómiájából.

V.5 Rugalmasan vagy bürokratikusán? A két fejlesztő állam modell összehasonlító elemzése

Összehasonlítva a távol-keleti bürokratikus fejlesztő államot az ír rugalmas fejlesztő állammal számos hasonlóságot és különbséget találunk. Noha nem szabad elfelejteni azt a tényt, hogy a kelet-ázsiai országok jóval alacsonyabb fejlettségi szintről indultak, mint Írország, ami nyilvánvalóan hatással van az alkalmazott fejlesztéspolitikára, azonban úgy véljük a két eset mégis összehasonlítható. Különösen, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy például Korea esetében a fejlesztő államhoz köthető gazdaságpolitikák csak

a hatvanas években indultak, amikor a korai importhelyettesítő stratégia már létrehozott működő iparágakat. (Haggard et al. 1991)

Az első és jelentős hasonlóság az állami szerepvállalás fontossága a gazdaság fejlesztésében. Mindkét esetben az állam ezt főként bürokratikus ügynökségeken keresztül valósította meg. Ezek a távol-keleti megoldások esetében nem csak támogatásokkal, hanem a piac terelésével, tehát az árak torzításával, a szűkösen rendelkezésre álló javak központi elosztásával is operáltak. A kelet-ázsiai megoldás esetében is a magánszektor ugyan a kiemelt jelentőségű a gazdaságban, de ezek a magántulajdonban lévő vállalkozások erőteljesen összefonódtak az állammal. Írországban elsősorban adókedvezményekkel, támogatásokkal és szabadkereskedelmi zónák kijelölésével, valamint a képzett munkaerő és a fejlődő infrastruktúra segítségével a külföldi vállalatok becsalogatása, valamint a hazai vállalatok ezekhez kötése volt ezeknek az ügynökségeknek a feladata.

A bürokratikus ügynökségek tehát beágyazódtak a gazdaságba, ott az államot képviselve, mégis nagyfokú autonómiát élveztek mindkét modell esetében. Fontos azonban leszögezni, hogy míg ez a távol-kelet esetében a hazai vállalatokat jelentette, addig Írország esetében ezek elsősorban a nagy, főleg amerikai transznacionális vállalatok voltak.

Ami egyfelől közös a két modellben tehát, az a beágyazott autonómia jelenléte, amely miatt a szerzők egy része mindkét gazdaságfejlesztési elképzelést fejlesztő államnak hív. Fontos azonban rámutatni arra a különbségre, mely az autonómia nagyságának a különbségében van. A kelet-ázsiai országok viszonylag kis felületen érintkeztek a világgazdasággal (egyedül a már exportra termelő vállalatok, a szükséges import, valamint külföldi hitelek), ezért az államnak nagyobb mozgástere volt a gazdaság menedzselése szempontjából. Ugyanakkor az ír gazdaság nagyfokú világgazdasági integrációja ezt a fajta autonómiát csökkenti. Amint azt már érintettük, a külföldi vállalatok megnyeréséért felelős IDA az egyik legfontosabb bürokratikus irányítószervezet Írországban. Akkor, amikor a világon a közvetlen tőkebefektetésekért egyre nagyobb a verseny, nyilvánvaló, hogy egy ilyen szervezet nem rendelkezik korlátlan autonómiával tárgyalásai során. Ugyanez a csökkentett nagyságú autonómia érvényesül a beágyazott autonómia másik két esetének vizsgálatakor. A társadalmi egyeztetések vizsgálatakor számos tanulmány kimutatta, hogy a kormányzat hogyan

hagyja figyelmen kívül a társadalom egyes csoportjainak, különösen a munkavállalóknak az elképzeléseit. (Kirby 2002)

Másrészről fontos hangsúlyoznunk egy másik hasonlóságot is. Mindkét modell szelektáló modell. A kelet-ázsiai fejlesztő állam szelektív ipapolitikát alkalmaz. Kereskedelempolitikai ösztönzőkkel, szelektív beruházás támogatással, a külföldi tőke távoltartásával, illetve szelektív beengedésével kijelölt iparágakat kíván fejleszteni. És ugyanez igaz az ír modellre is, jóllehet a szelektív iparpolitika átadja helyét a szelektív FDI ösztönzésnek és a beszállítók támogatásnak. Az ír kormányzat a modern versenyképesség koncepciók kapcsán, ugyanakkor mégis kijelölt út mentén csalogat be külföldi tőkét az országba, elsősorban az IT szektorba.

Az alábbi táblázatokban (lásd a 11. és 12. táblázatot!) összefoglaljuk a két fejlesztő állam fő tulajdonságait. Az első táblázat O’Riain (2000) munkája alapján készült, míg a második a szerző saját készítésű összehasonlítása.

Az első táblázatból láthatóak a legfontosabb különbségek: míg a kelet-ázsiai országok a világgazdaságtól viszonylag elzártan igyekeztek fejlesztéspolitikájukat végrehajtani, addig Írország egy jóval „globalizáltabb” utat választott. Ugyanakkor mindez kihatással van a fejlesztés sikerességére. Ahogy azt O’Riain is érzékelteti: a kelet-ázsiai fejlesztő állam bürokratikus rendszere nem volt képes megbirkózni a globalizáció gyorsan változó kihívásaival. Ugyanakkor Írország rugalmasságának ára az állam fragmentálódása, illetve ahogyan azt napjainkban is látjuk: nem, vagy csak nehezen képes megbirkózni a globális világgazdasági lassulással.

A második táblázat is hasonló következtetésre jut, néhány egyéb megfigyeléssel kiegészítve az előtte levőt. Az első, hogy a világgazdasági integráció eltérő foka (is) eltérő ágazati politikai megoldásokat vont maga után. Míg a kelet-ázsiai országok számára lehetséges volt egyes iparágakat védővámok mögött fejleszteni, erőteljesen szabályozott pénzügyi szektor segítségével szelektív iparpolitikát folytatni, addig Írország számára az elsődleges cél a világgazdasági folyamatokhoz való rugalmas alkalmazkodás, a globalizált világgazdaságban elsődleges jelentőséggel bíró transznacionális vállalatok országba csalogatása.

Egy másik fontos különbség a fejlődés eredményeinek megosztása a társadalommal. Amint azt már láthattuk, a kelet-ázsiai társadalmak esetében a jövedelmi

egyenlőtlenségek viszonylag alacsonyak maradtak, annak ellenére, hogy az állam ennek érdekében nem működtetett nagy újraelosztó rendszereket. Ugyanakkor Írországban a társadalmi egyenlőtlenségek növekedtek a fejlesztő állam tevékenységének köszönhetően. (Kirby 2002)

Ugyanakkor mindkét esetben kiemelt jelentőséget kapott a humán tőke és az oktatás fejlesztése. Mind Kelet-Ázsia, mind pedig Írország esetében beszélhetünk a fejlődést segítő politikai stabilitásról, noha ennek elérése eltérő eszközökkel történt. A politikai stabilitás maga után vont mindkét esetben a makrogazdasági stabilitás biztosítását, noha Írország igen rossz mutatókkal indult neki az útnak. És még egy érdekes hasonlóságra érdemes felhívni a figyelmet: mindkét esetben találunk valamilyen külső segítséget, mely hozzájárult a fejlődéshez. Noha Korea és Tajvan csak az 50-es és 60-as években jutottak amerikai segélyekhez, ezek nagy szerepet játszottak a gazdasági fejlődés beindításában. Ugyanakkor Írország jelentős Európai Unió támogatásban részesült, melyek hatékony felhasználásával sikeresen modernizálta infrastruktúráját, valamint munkaerejét.

Összefoglalva a legfontosabbakat még egyszer: álláspontunk szerint a rugalmas fejlesztő állam megoldotta a bürokratikus társának azt a problémáját, hogy az nem kellően rugalmasan reagál a világgazdaság egyre gyorsuló változásaira. Ugyanakkor a rugalmassága és nyitottsága korlátozza is a határfokát azáltal, hogy csökkenti a kormányzat autonómiáját, és részben ezzel összefüggésben nem teszi lehetővé a növekvő jövedelem társadalomban való szétterítését. A 2008-as világgazdasági válság, és annak az ír gazdaságra gyakorolt következményei ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a rugalmas fejlesztő állam világgazdaságnak való nagyfokú kitettsége a jövedelem nagyfokú volatilitását okozza, nem beszélve a pénzügyi rendszer instabilitásáról (lásd a GDP húsz százalékára rúgó bankkonszolidációs költségeket).

	Bürokratikus fejlesztő állam	Rugalmas fejlesztő állam
A globalizáció kezelése	A dependencia kezelése: • Protekcionizmus a stratégiai iparágak védelmére • Támogatások • Hazai tulajdonú/állami bankrendszer	Globális kapcsolatok létrehozása: • Helyi hálózatok kialakítása a globális tőke körül • Helyi hálózatok integrálása a globális hálózatokba
A beágyazott autonómia forrása	Koherens állami bürokrácia: Beágyazódva: • a hazai vállalati szférába	Flexibilis államszervezet: Beágyazódva: • szakképzett munkaerőbe • külföldi vállalati szférába (multik)
A stabilitás veszélyei	A tőke nemzetköziesedése: • a bürokrácia merevsége	A társadalom nemzetköziesedése: • az állam fragmentálódása

11. táblázat: A bürokratikus és a flexibilis fejlesztő állam összehasonlítása O’Riain koncepciója alapján

Forrás: O’Riain, Sean (2000) alapján

	Bürokratikus fejlesztő állam	Rugalmas fejlesztő állam
Állami beavatkozás formája	Bürokratikus ügynökségek Szelektív iparpolitika: Piac terelése, árak torzítása, nyílt állami támogatások, deviza és kereskedelempolitika	Bürokratikus ügynökségek Szelektív FDI vonzás: Versenyképesség modern felfogása, infrastruktúra, szakképzett munkaerő, adókedvezmények, szabadkereskedelmi övezetek
Beágyazott autonómia nagysága	Nagy, az állam kontrollja erőteljes	Kicsi, kitett a világgazdaság más szereplőinek
Nyitottság	Elzárkózás, majd részben nyitás	Egyre nyitottabb
A makrogazdasági stabilitás biztosítása	Szigorú fiskális és monetáris politika	Kiigazítással indul, majd szigorú
Humántőke fejlesztése	Fontos	Fontos
Politikai stabilitás	Van, diktatúrába hajló megoldások	Van, társadalmi érdekegyeztetések
Megosztott növekedés	Van, egyenlőtlenségek nem nagyok	Nincs, társadalmi egyenlőtlenség növekedik
Egyéb külső tényezők jelentősége	Külföldi, főleg amerikai segélyek, különösen a fejlődés korai szakaszában	Az Európai Uniótól érkező források

12. táblázat: A bürokratikus és a flexibilis fejlesztő állam összehasonlítása

Forrás: a szerző saját munkája

VI. Konklúzió

Disszertációnk elején azt a kérdést tettük fel, vajon a fejlesztő állam modelljének milyen esélyei vannak napjaink globalizált világ gazdaságában. A kérdés megválaszolásához először át kellett tekintenünk, mi is az a fejlesztő állam? Ennek során visszanyúltunk a klasszikus fejlesztő állam modellekhez, mely a kelet-ázsiai sikerországok, Korea és Tajvan gazdaságfejlesztési modelljére koncentrált.

Bemutattuk, hogy a fejlesztő állam sikereire sokféle magyarázatot találhatunk, azonban a legerősebb magyarázó erővel az úgynevezett államközpontú elméletek rendelkeznek. Ezen elméletek szerint a fejlesztő állam sikeressége két oknak tudható be: az egyik a sikeres iparpolitika. A kelet-ázsiai államok a kereskedelem- és pénzügypolitika kombinációjával sikeresen iparosították gazdaságukat. Ennek során kombináltan alkalmazták az importhelyettesítő iparosítás receptjét, majd a későbbi szakaszokban az exportösztönzést. Ennek segítségével kerültek egyre feljebb és feljebb a fejlettségi létrán és volt képesek egyre bonyolultabb, egyre tőke- és technológiaigényesebb termékeket gyártani és exportálni.

Az iparpolitika elemei aktív kereskedelempolitikai lépések voltak egyfelől, hiszen ezek nélkül nem lehetett volna megvalósítani az importhelyettesítő iparosítást. Másfelől az állam aktívan beavatkozott a pénzügyi piacokon is, a devizaárfolyamok és a banki kamatlábak manipulálásával igyekezett terelni a piacot a számára kedves gazdasági szektorok irányába. Mindezekre azért volt szükség, mert még a főáramú közgazdaságtan szerint is vannak olyan esetek, amikor indokolt lehet egy ország gazdasági szerkezetébe beavatkozni. A mainstream elsősorban bizonyos piaci kudarcok esetén gondolja indokoltnak az állami beavatkozást, azonban fejlődéstudományi szempontból, illetve a múltat tanulmányozva más indokok is szólhatnak az aktív állami iparpolitika mellett.

Ezek a piaci kudarcok a következők (részletesen lásd Gallagher (2008.), illetve Stiglitz és Charlton (2005.)):

- információs externáliák: a magánszektor nincsen tisztában azzal, melyek a profitábilis gazdasági ágazatok, ahol a beruházások megtérülnek;
- koordinációs externáliák: az egyes iparágak kifejlődéséhez szükséges előre és visszafelé szükséges kapcsolódások nem alakulnak ki;
- tökéletlen verseny: új belépők kiszorulása a piacokról például a vállalatméretek miatt;
- környezeti externáliák: a környezeti költségek rejtve maradása.

Ezeknek a piaci kudarcoknak a jelenléte megkérdőjelezi a főáramú közgazdaságtan által a szabadkereskedelem, egyáltalán a liberalizált világpiachoz való csatlakozás elméleti alapjait. Amennyiben ezek a piaci kudarcok jelen vannak, nem lesznek érvényesek a komparatív előnyök tételei, melyek szerint a szabadkereskedelem hatékonysági javulást, és ezzel többletjövedelmet jelentenek a benne részt vevő országok számára. Kicsit leegyszerűsítve, de ezek az indokok azok, melyek a növekvő iparágak védelméről szóló klasszikus elméletek (lásd Irwin 1996 8. fejezet) modern változatát adják.

Egy ehhez hasonló érv szerint a komparatív előnyök statikus volta az (Stiglitz és Charlton 2005.), amely miatt azt, és ezzel a szabadkereskedelem, az iparpolitika feladásának dogmáját nem fogadják a fejlődő országok. Eszerint a fejlődő országoknak „az idők végezetéig” annak a terméknek, többnyire nyersanyagnak, az exportjára kellene szakosodnia, amelyben pillanatnyi komparatív előnye van. Azonban a nyersanyag exportra berendezkedett országok nagy része az évek során kénytelen volt csökkenő nemzetközi cserearányokkal, hektikus világpiaci árakkal, ennek következtében pedig csökkenő és bizonytalan exportbevételekkel szembesülni. Ennek következményeként elmondható, hogy a primer termékek exportjából valószínűleg nem lehet tartós fejlődést produkálni, mindössze egy – két különleges termék (szénhidrogének, drágakövek) esetén.³³ Természetesen ez arra készteti ezeket az államokat, hogy exportszerkezetüket iparosítás révén módosítsák, illetve importjukat hazai termeléssel helyettesítsék. Ennek érdekében, nagyrészt a fenti okok miatt szintén ipar és kereskedelempolitikát kell alkalmazni.

³³ Ilyenek például az Öböl–menti kőolaj termelő országok, illetve a gyémánttermelő Botswana. Természetesen ezek az ásványkincsek sem jelentenek garanciát semmire (lásd Nigéria vagy Sierra Leone esetét), és itt is kiemelt jelentőségűek lesz az intézmények szerepe.

Amennyiben történelmi tényeket tekintünk, hagyományos komparatív előnyök elméletének ellent mond az is, amit Imbs és Wacziarg (2003) bizonyít cikkében. Eszerint a sikeres fejlesztéspolitikát folytató államok fejlődésük korai szakaszában exportszerkezetüket diverzifikálják, és csak egy bizonyos fejlettségi szint után specializálódnak újra. Mindez azt jelenti, hogy korábbi, általában monokultúras és elsődleges javakat, vagy esetleg képzetlen munkaerőt igénylő feldolgozott termékeket termelő gazdasági szerkezetüket megváltoztatják, iparosítanak. Természetesen ez nem megy egyik napról a másikra, hanem fokozatos iparosítást jelent, akár a kapcsolódások (Hirschman 1958) mentén. De például Dél-Korea esetében mindez a textilipartól a cementgyártáson és acéliparon keresztül a high-techig terjedt, természetesen eltérő időszakokban. Korea egyik vezető vállalata, a Hyundai, mely napjainkban elsősorban autóiról híres, építőipari és cementgyártó vállalként kezdte a működését, mára pedig a gépjárműveken kívül hajógyárként, de például logisztikai szoftvereket készítő vállalként is működik. (Amsden 1989; illetve a Hyundai honlapja) Ehhez pedig, a fenti piaci kudarcok miatt szükségük van aktív állami beavatkozásra.

Chang (2003) gazdaságtörténeti áttekintésében részletesen bemutatja a ma már fejlett országok iparpolitikai lépéseit, melyeket felzárkózásuk idejében alkalmaztak. Fejtegetéseiből világosan látszik: a felzárkózás idejében az állam aktív iparpolitikai szerepet játszott, gyakorlatilag hasonló korlátozásokat alkalmaztak, különösen kereskedelempolitikai szempontból, mint az 1960-as és 1970-es években a fejlesztő államok. Emellett Chang kiemeli azt is, hogy nem csak a szűk értelemben vett kereskedelempolitika, hanem egyéb politikáknak, például a technológiák külföldről történő ellopásának és másolásának is, nagy hagyománya volt a fejlett országok történetének korábbi szakaszaiban.

Azonban nem csak az aktív iparpolitika, állami szerepvállalás volt az oka a fejlesztő államok sikereinek. Az iparpolitika csak akkor sikeres, ha az állam képes helyesen felmérni azt, milyen lépéseket is kell meglépnie, majd ezen lépések megvalósítása megfelelő is. Hiába szeretnénk bizonyos iparágakat meghonosítani, ha azok országunk adottságaival nem működtethetők. Csak úgy érdemes iparpolitikát csinálnunk, ha annak eredménye összhangban van a piac működésével, a gazdasági szereplők elvárásaival.

És ez volt a második terület, ahol a fejlesztő állam igazán sikeres tudott lenni. A politikai rendszer elkötelezett fejlesztéspártisága, illetve a bürokrácia hatékonysága

mind hozzájárultak ahhoz, hogy az iparpolitika a fenti módon tudott megvalósulni. ez az, amit Peter Evans „beágyazott autonómiának” nevez, aminek az a lényege, hogy az állam képes volt a magánszektorral úgy együttműködni, a magánszektor jelzéseit beépíteni iparpolitikájába, hogy közben megőrizte függetlenségét, nem vált korrumpálhatóvá. A beágyazott autonómia, illetve az ehhez kapcsolódó intézményi megoldások elengedhetetlenek voltak a kelet-ázsiai államok sikereiben.

A fejlesztő állam modelljének bemutatásával bizonyítottuk a bevezetőben említett hipotézisünket, mely szerint a fejlesztő állam koncepciója:

4. Egy gazdaságfejlesztési stratégia, mely alapvetően a „nagy lökés”, illetve az abból származó importhelyettesítő iparfejlesztési koncepcióra épül.
5. Túllép a hagyományos internalista megközelítésen azzal, hogy az importhelyettesítő fázis után, tudatosan nyitva, exportvezérelte stratégiába megy át. Ez a gazdaságpolitikai különbség a kor más fejlesztési stratégiáihoz képest.
6. És végül, ami már nem gazdaságpolitikai kérdés: az állam képes volt arra, hogy az importhelyettesítő iparosítás során a megfelelő szektorokat jelölje ki fejlesztésre, nem volt tapasztalható jelentős járadékvadász magatartás, továbbá a fejlesztés hosszú távon is fenntartható volt: válságok alatt is csak kisebb visszaesések voltak jellemzőek. Szintén képes volt arra, hogy a kialakult iparágak exportképességét biztosítsa.

Rámutattunk ugyanakkor, hogy a fejlesztő állam irodalmából alapvetően hiányzik annak vizsgálata, hogy a külső hatások hozzájárultak-e vajon sikerességükhöz, illetve a külső gazdasági környezet változása befolyásolja-e a fejlesztő állam modelljének sikerességét. Annak érdekében, hogy erre választ kapjon fel kellett használnunk egy olyan elméletet, mely az államok viselkedésének valamilyen külső korlátját vizsgálja. Erre használtuk fel a rezsिमelméletet. Kraser definícióját használva a rezsimek „implicit és explicit elvek, normák, szabályok és döntéshozatali procedúrák összessége, amelyek körül a szereplők elvárásai a nemzetközi kapcsolatok egy adott területén összefutnak”. Ennek kapcsán bemutattuk, hogy a rezsimek változása alatt a normák és alapelvek megváltozását értjük, mely változás alapvetően a hatalmi viszonyok megváltozásával, illetve a normák valamilyen alulról szerveződő változásával valósulhat meg. Ezen túl kiemeltük, hogy bár a hagyományos rezsिमelméletek kevésbé foglalkoznak az

érdekcsoportok kérdésével, de ezeket is beemelhetjük vizsgálatukba. Ezzel kialakítottuk dolgozatunk elemzési keretrendszerét.

Dolgozatunkban ezután az elemzési keretrendszer segítségével azt bizonyítottuk, hogy napjaink, a felgyorsult globalizáció korának rezsimeje lényegesen különbözik a Bretton Woodsban létrehozott rezsimektől. Ennek során bemutattuk, hogy a második világháború után létrehozott rezsimek milyen alapelvekkel és normákkal rendelkeztek. Láttuk, hogy a korszak mottójaként az „Adj teret a hazai gazdaságpolitikának!”, a fejlesztéspolitika kapcsán pedig talán az „Adj helyet az aktív, állami fejlesztéspolitikának!” mondatokat adhatnánk. Ezt támasztotta alá keynesianizmusra épülő, az állami beavatkozásnak legitimitást adó közgazdaságtan, illetve az államok viselkedésében a beágyazott liberalizmus normarendszere, mely szerint az államok először belső egyensúlyukkal foglalkoztak és csak aztán tekintettek a nemzetközi liberalizációra.

Aztán azt is bemutattuk, hogy ezek a rezsimek az 1970-es évektől változni kezdtek. Bemutattuk, hogy váltak egyre liberálisabbakká a kereskedelmi és pénzügyi rendszerek. Azt is bemutattuk, hogy emögött a szabályváltozás mögött megfigyelhető a normák és alapelvek változásai is. Az alapelvek kapcsán arra a közgazdaságtanban bekövetkezett változásra kell gondolnunk, melynek során a hagyományos keynes-i közgazdasági nézeteket felváltották először a monetarista, majd újklasszikus tanok, melyek az állami szerepvállalás ellen foglaltak állást. Sőt, a modern 1990-es évekre kialakuló közgazdasági modellek egyenesen a gazdaságpolitika depolitizálását hirdették meg. A normák kapcsán láthattuk, hogy a washingtoni konszenzus kapcsán hogyan lett elvárt nem csak a fejlődő, de például az átalakuló, rendszerváltó országokban is a liberalizáció, hogyan épültek át a rezsimek egy liberálisabb világ működtetésére.

Mindezt úgy is értelmezhetjük, hogy beléptünk a felgyorsult globalizáció korába. A globalizációt ugyanis Rodrik (2005) nyomán a gazdasági tranzakciók útjában álló akadályok csökkenéseként definiáltuk. Így a liberalizáció egyet jelent a globalizáció felgyorsulásával, noha kétségtelen tény, hogy még nem teljes globalizációt jelent. Azonban a világgazdaságban ennek során elindult folyamatok arra mutatnak, hogy igény van ezeknek a tranzakciós költségeknek a további csökkentésére.

Ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy vajon ennek hatására mi történik a fejlesztő állam modelljével. A globalizáció vajon megszünteti-e a lehetőségét a fejlesztő állam modelljének? Ennek kapcsán két kérdést kellett megvizsgálnunk. Az egyik, a kisebb jelentőségű kérdés az úgynevezett „policy space” probléma, mely a fejlesztő állam által alkalmazott gazdaságpolitikák alkalmazhatóságára vonatkozik, tehát arra, van-e elég gazdaságpolitikai mozgástér a különböző külső szabályok bevezetése után.

Így a WTO-n belüli egyezmények mindegyike korlátozza a fejlődő országokat fenti politikák vitelében. A GATT keretében korlátozzák a vámok nagyságát, illetve korlátozzák kvóták és más, nem tarifális akadályok használatát. A TRIMs és GATS egyezmények korlátozzák az külföldi beruházókkal szembeni diszkriminációt, a TRIPS egyezmény erőteljesen korlátozza a technológia másolását, a reverse engineeringet, az SCM egyezmény pedig korlátozza a támogatások lehetőségét. Ami a pénzügyi rendszer liberalizációjának hatását illeti, a probléma a következő.

A valutaárfolyamok alakulása mindig is fontos eszköz volt az iparpolitika számára. Ahogyan arra maga Eichengreen is rámutat, már a klasszikus aranydeviza rendszer idején (ahogyan ő nevezi, Bretton Woods I) is voltak olyan államok, melyek valutájuk árfolyamának alulértékelésével kívántak versenyképessé válni a világgazdaságban, és újra beindítani ipari termelésüket. Ez a rögzített árfolyamok idején egyszerű vállalkozás volt, és olyan országok, mint Japán és Németország 20 – 30 év alatt valóban sikeresen építették újjá iparukat, és váltak Amerika versenytársává a világgazdaságban. Az USA egészen az 1960-as évek végéig nem zavartatta magát a jelenségtől, hiszen korábbi ellenségei fontos szövetségessé váltak a hidegháborús viszonyok közepette, erősödésük fontos volt, és látszólag nem fenyegette az amerikai hegemoniát. A 70-es évekre azonban az amerikai gazdaság bajba került (ebben szerepet játszottak külső és belső okok is, mint az olajválság, vagy a vietnámi háború, de például a Great Society program is), és a dollár túlértékelttsége és aranyalapja kényelmetlenné vált az ország számára.

Az aranydeviza rendszer felmondása után az új nagy gazdaságokkal szemben a dollár árfolyama már lebegett, ami lehetővé tette azt, hogy annak árfolyama leértékelődjön a többi valutával szemben. Ha ez nem ment automatikusan, ment némi tárgyalás árán, mint például a Plaza egyezmény megkötésével.

Ugyanakkor újabb feltörekvő országok kezdték valutájuk árfolyamát a dollárhoz rögzíteni (többnyire alulértékelve) az 1980-as és 90-es években, ismét csak iparpolitikai, kereskedelempolitikai megfontolásból (ezt hívja Eichengreen Bretton Woods II-nek). Ezek a távol-keleti, illetve később latin-amerikai feltörekvő gazdaságok szintén rendkívüli iparosodáson és fejlődésen mentek keresztül, elsősorban az 1990-es években és az új millennium első évtizedében. Talán a legjobb példa erre Kína. Az USA itt sem érzett problémákat: a feltörekvő országok olcsó fogyasztói termékekkel látták el, miközben a deficitese folyó fizetési mérleg finanszírozójaként is szerepet vállaltak. Kialakult a 2000-es évek nagy "globális egyensúlytalansága", mely sokak szerint hozzájárult a világgazdasági válság kialakulásához, olcsó pénzt pumpálva az amerikai gazdaságba.

A válság beköszöntével azonban Amerika számára már nem kényelmes a korábbi szerepkör. A korábbi egyensúlytalanságot meg kell szüntetni, ismerték fel amerikai döntéshozók. A kérdés a "hogyan?" volt. Az USA előtt alapvetően két út áll: egy fájdalmas és egy kevésbé fájdalmas. A kevésbé fájdalmas út szerint az amerikai dollár leértékelésével versenyképesebbé tett amerikai termékek csökkentik a korábbi folyó fizetési mérleg hiányt, a fellendülő termelés és növekvő foglalkoztatás pedig könnyebbé teheti az államháztartás kiegyensúlyozását is. A nehezebb út az amerikai fogyasztás drasztikus visszafogása, kamatemelés és ezzel valószínűleg deflációhoz vezető helyzet: ezzel csökkentve a folyó fizetési mérleg hiányát, és egyben kiegyensúlyozva az államháztartást, viszont valószínűsíthetően súlyos recessziót okozva.

Nyilvánvaló, hogy a kevésbé fájdalmas út politikailag vállalhatóbb. Az is nyilvánvaló (és erre Eichengreen is felhívja a figyelmet), hogy egy elhúzódó amerikai recesszió a feltörekvő országok szemszögéből is rosszabb forgatókönyv, mint valutájuk felértékelése: felvevőpiacuk nagyrészt maga az USA, de egy amerikai recesszió globális lassulást is okozhat, a további exportpiacokat is magukkal rántva. Ismét csak kiderül: a feltörekvő országok jobban függnek Amerikától, mint az tőlük.

Eichengreen tehát azt javasolja: a feltörekvő gazdaságoknak el kell fogadniuk reálárfolyamuk felértékelődését: erre két út van, az infláció, vagy a nominálárfolyam felértékelése. Utóbbi talán könnyebb, és társadalmilag is elfogadhatóbb. Ha ezt a feltörekvők nem teszik meg, az amerikai recesszió túl egy esetleges vámháborút is

kockáztatnak: amerikai döntéshozók fenyegetnek már ilyennel. Ugyanakkor a valutafelértékelés veszélybe sodorja az exportorientált fejlesztési stratégiájukat: tipikusan az elmúlt évtizedek közül a többség számára egyedül sikeres kitörési utat (melyet nem mellesleg részben a washingtoni nemzetközi szervezetek is javasoltak számukra).

A probléma a policy space szempontjából a következő: úgy tűnik a feltörekvő országok újabb csatát vesztenek, és a fejlesztéshez alkalmazható eszköztárak köre tovább szűkül. Korea és Tajvan példáján lehetett látni azt a 70-es és 80-as években, hogy okos kereskedelempolitikával és iparpolitikával hogyan lehet gyors fejlődést elérni. A WTO megalapításával ezen eszközök használatának lehetősége rendkívül lecsökkent. A második hullámban érkezők az árfolyamot hívták segítségül, és úgy tűnik, most erről is le kell mondaniuk. Tehát tovább csökken a „policy space” nagysága.

Ami másik probléma az intézményrendszer átalakulásából fakad, ami, mint láttuk kiemelt fontosságú volt a fejlesztő állam sikereiben. Rodrik modelljét alkalmazva rámutathatunk két fontos változásra a fejlesztő állammal kapcsolatban. Az egyik az volt, amit a kelet-ázsiai pénzügyi válság kapcsán mutathattunk be: egy globalizált világban a klasszikus fejlesztő állam intézményrendszere nem megfelelően működik, válságokat okoz. Így szükséges valamilyen módon a fejlesztő állam intézményrendszerének átalakítása. Ennek oka, hogy a globalizáció nem tűr intézményi különbségeket.

A másik, valójában az előzővel összefüggő hatás, hogy a globalizáció hatására egy olyan helyzetbe kormányozzuk magunkat, melynek neve arany kényszerzubbony, és mely egy olyan világot hozhat el, mint amilyen a világ az aranystandard idején volt. Amikor a gazdaságpolitikának csak egyetlen célja lehet. Ez az aranystandard idején az árfolyam fenntartása volt a mennyiségi pénzelmélet szerint. Rodrik szerint valamilyen hasonló korba kerülünk a jelenlegi, felgyorsult globalizációval jellemezhető világban is. Azonban az ír modellt látva ezt a nézetet némileg árnyalnunk kell.

O’Riain flexibilis fejlesztő államnak nevezi az ír modellt, mások szerint azonban az sokkal inkább az úgynevezett „versenyző állam” (competition state, lásd például Cerny 2000 és Cerny et al. 2005) modelljéhez hasonló. A versenyző állam egy olyan, méretét tekintve a korábbi államképeknél nem feltétlenül kisebb aktor, melynek funkcióiban nagyfokú átrendeződés megy végbe. Az állam elveszti azon korábbi funkcióit, melynek

lényege a teljes foglalkoztatottság fenntartása, redisztribúció révén leszakadó társadalmi csoportok támogatása, egyszóval a jólét fenntartása volt (jóléti állam). Helyette az állam egyre több és több funkciót bíz a piacra, illetve olyan új funkciókat hoz létre melynek célja az üzleti tevékenység megkönnyítése, privatizáción, liberalizáción keresztül. Fontos funkcióvá válik a befektetések ösztönzése. A következmény valójában nem dereguláció, a szabályozás továbbra is megmarad. Azonban ezek a szabályok valójában a piacot erősítő új szabályok lesznek („pro-market re-regulation” Cerny et al 2005: 17). Jó példa erre a munkaerőpiac átalakulásának képe. A korábbi, viszonylag védett munkaerőpiacok helyett nem teljesen szabályozatlan piacok jönnek létre, hanem olyan új ösztönzők, szabályozók lépne életbe, melyek a munkaerőpiacra való bármilyen áron történő visszatérésre szorítja a munkanélkülivé vált munkavállalókat.

Vagyis, bár az állam szerepe nem üresedik teljesen ki, mint ahogyan az az aranystandard idején már egyszer a precedens volt, ugyanakkor gazdaságpolitikájának egy részéről lemond. Mindenképpen feláldozza a korábbi kiterjedt szociálpolitikáját. Láthattuk, hogy bár a kelet-ázsiai államnál nem találtunk kimondott jóléti államot, azonban a növekedés eredményeit a kormányzat megosztotta a társadalom tagjai között, a jövedelmi egyenlőtlenségek alacsonyak maradtak. Ezzel szemben Írországból a jövedelmi egyenlőtlenségek a gyors növekedés időszaka alatt stagnáltak, illetve emelkedtek.

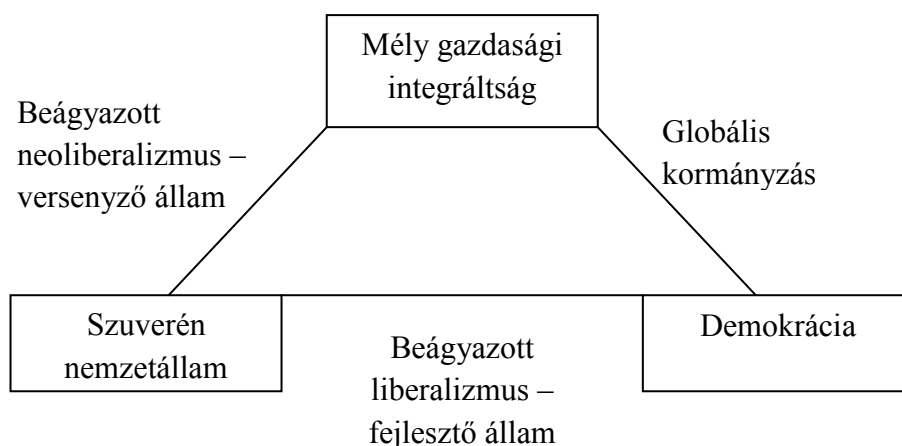
Másrészről, ha nem is tűnik el, de jelentősen megváltozik az állam fejlesztéspolitikája azáltal, hogy már nem kizárólag a belső, hanem sokkal inkább a külső gazdasági szereplőkre fókuszál, amennyiben tevékenységének középpontjában a transznacionális vállalatok becsalogatása áll. Ugyanakkor marad még fejlesztési funkciója, hiszen annak érdekében, hogy versenyképesebb legyen, mint versenytársai, anyagi ösztönzőkön túl mást is nyújtania kell. Így a „versenyző állam” fejleszti, mégpedig a hagyományos fejlesztő államhoz hasonló módon, a gazdaságba beágyazódva, oktatását és hazai vállalati szektorát, utóbbit alapvetően beszállítói tevékenységre ösztönözve

Tekintve, hogy utóbbi funkciók már nem igényelnek lényeges intézményi diverzitást, politikai különbségeket, Cerny és Evans (ÉN) bemutatja, hogyan tűnik el a különbség politikai jobb és baloldal között. Ugyanezt láttuk Írország esetében is, amikor megállapítottuk, hogy az ír politika alapvetően helyi ügyekre koncentrál, makroszinten technokrata, ahol a jobb és bal tényleg nem külön el élesen egymástól. Másrészt pedig

Cerny et al. (2005) bemutatja, hogyan tűnnek el a versenyző állammodell terjedésével a különböző típusú kapitalista rendszerek, hogyan uniformizálódik az intézményrendszer a globalizáció hatására.

Ahogy Cerny et al (2005) fogalmaznak, a beágyazott liberalizmus korát felváltja a beágyazott neoliberalizmus kora (magyarul Bohle – Greskovits 2008). Neoliberalizmus alatt itt nem a nemzetközi politikai gazdaságtanból megismert neoliberaisztikus institucionalizmus értjük, hanem azt a normarendszert, mely az 1970-es világgazdasági változások után létrejött.

Így Rodrik globális politikai lehetetlen szentháromságát picit célszerű lehet átalakítani. Bretton Woods kompromisszuma helyett beilleszthető (ahogy azt korábbi fejezetekben láttuk) a „beágyazott liberalizmus” kompromisszuma. Ez a beágyazott liberalizmus teszi lehetővé valójában a fejlesztő állam működését, mind gazdaságpolitikai, mind pedig intézményi szinten. Másfelől, az arany kényszerzubbony megoldási lehetőséget átírhatjuk a beágyazott neoliberalizmus modelljére, mely viszont a „versenyző állam” modelljének alapterepe. (Lásd 27. ábra)

27. ábra: A globális politika lehetetlen szentháromsága – módosítva

Forrás: Rodrik (2005) alapján a szerző saját munkája

Vagyis végső konklúzióként azzal zárhatjuk, hogy a dolgozatunk elején felállított hipotézist, mely szerint: „a klasszikus fejlesztő állam azért jöhetett létre és működhetett sikeresen, mert egy olyan nemzetközi környezetben jött létre, mely támogatta az ehhez szükséges gazdaságpolitikát és intézményrendszert. Azonban idővel ez a nemzetközi környezet megváltozott, s ebben az új, globalizált világ gazdaságban a fejlesztő állam kialakításának a lehetősége csekély” nagyrészt igazolni tudjuk. A hipotézis első felét igazolni tudtuk. A második felével kapcsolatban pedig elmondható az, hogy a fejlesztő állam a globalizáció hatására átalakul, „versenyző állam” lesz belőle.

Simai Mihály (2006) már idézett munkájában az állami szerepvállalás kapcsán kiemeli, hogy a három klasszikus, illetve a fejlődést elősegítő funkció mellett egy másik jelentős funkció is előtérbe került a globalizáció mélyülésével, ez pedig a versenyképességet elősegítő funkció. Simai felosztásában tehát már ott szerepel az állam új funkciója, amely a globalizációs változásokra adott válasz. Ugyanakkor ebben a „versenyző államban” megtaláljuk még a fejlesztő állam néhány jellemzőjét, melyek tovább élnek. A fejlesztő állam így, bár a felszín alá kerül, de nyomai még a mai, globalizált világban is felfedezhetők. Ezekre a nyomokra pedig már csak azért is érdemes figyelmet fordítanunk, mert napjainkban ezen jellemzők megtartása lehet a siker kulcsa.

VII. Hivatkozott irodalmak jegyzéke

- Acemoglu, Daron – Johnson, Simon – Robinson, James (2004): *Institutions as the Fundamental Cause of Long Run Growth* NBER Working Paper 10481
- Andor László (1998): *A pénz beszél* Budapest: Aula
- Andor László (2003): *Nemzetek és pénzügyek* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Amsden, Alice (1989): *Asia's Next Giant. South Korea and Late Industrialization*. New York: Oxford University Press
- Andorka Rudolf (1997): *Bevezetés a szociológiába*, Budapest: Osiris
- Arrighi, Giovanni – Silver, Beverly J. (2008): „A Polányi-féle „kettős mozgás”: a brit és az amerikai hegemonia Belle Époque-jainak összehasonlítása” *Fordulat* 1: 38 – 66
- Artner Annamária (2000): *A perifériából a centrumba? Írország gazdasági fejlődése az elmúlt évtizedekben*. AULA, Budapest
- Artner Annamária – Bassa Zoltán – Hernádi András – Mészáros Klára – Székely-Dobi András (2002): „A távol-keleti gazdaságok pozitív és negatív fejlődési tapasztalatai: tanulságok Magyarország számára.” *VKI Műhelytanulmányok*, 37. szám
- Axelrod, Robert – Keohane, Robert O. (1985): „Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions”, *World Politics* 38 (1): 226 – 254
- Balassa Béla (1981): *The Newly Industrial Countries in the World Economy* Oxford: Pergamon Press
- Baldwin, Richard E. – Martin, Philippe (1999): „Two waves of globalisation: superficial similarities, fundamental differences” *NBER Working Paper 6904*, Cambridge: NBER
- Bara Zoltán és Szabó Katalin (szerk) (2000): *Gazdasági rendszerek, országok, intézmények*. Budapest: Aula
- Bara, Zoltán and Csaba László (eds.) (2000): *Small economies adjustment to global tendencies*. Budapest: Aula - EACES Publication

- Barr, Nicolas (2004.): *Economics of the Welfare State*. Oxford University Press, Oxford
- Bekker Zsuzsa (szerk.) (2000): *Alapművek, alapismeretek*, Budapest: Aula
- Benczes István (2000a): „A Távol-Kelet gazdasági rendszerei”, In: Bara Zoltán és Szabó Katalin (2000)
- Benczes István (2000b): „A csoda anatómiája I. Távol-keleti gazdasági rendszerek összehasonlító elemzése” *Valóság*, 43 (2): 47 – 65
- Benczes István (2000c): „A csoda anatómiája II. Távol-keleti gazdasági rendszerek összehasonlító elemzése” *Valóság*, 43 (3): 41 – 58
- Benczes István (2000d): „GerschenCronian Anacronism - Miracle, crisis and transformation in East Asia” In: Bara – Csaba (2000) 129 – 150.
- Benczes István (2003): „Az ázsiai válság – intézményi megközelítésben”, In: *Elmaradottság – fejlődés – átalakulás. Tanulmányok Szentes Tamás akadémikus 70. születésnapja tiszteletére*, Budapest: BCE Világgazdasági Tanszék
- Benczes István (2006): „Társadalmi paktumok Európában - tanulságok és lehetőségek” *Európai Tükör*: 10 (3): 34-54
- Benczes István (2009): „Erős állam, gyenge társadalom. A fejlesztő állam intézményi perspektívában” In: Csáki et al (2009): 35 – 64
- Berend T. Iván (2008.): *Európa gazdasága a 20. században*. História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest
- Bernanke, Ben – Rogoff, Kenneth (eds) (2001): *Macroeconomics Annual 2000*. Cambridge: MIT Press for NBER
- Blahó András – Prandler Árpád (2005): *Nemzetközi szervezetek* Budapest: Aula
- Boltanski, Luc (2002): Létezik-e hálózati morál? In Felkai Gábor et al. (szerk.): *Forrásvidékek. Társadalomtudományi tanulmányok Némedi Dénes 60. születésnapjára*. Budapest: Új Mandátum, 412–425

Bradley, John (2002): „The Computer Sector in Irish Manufacturing: Past Triumphs, Present Strains, Future Challenges”, *Journal of the Statistical and Social Inquiry Society of Ireland*, 31: 26-73.

Cerny, Philip G. (2000): „Structuring the political arena: public goods, states and governance in a globalizing world” In Ronen Palan (ed.), *Global Political Economy: Contemporary theories*, London: Routledge, pp. 21-35

Cerny, Philip G.- Menz, Georg – Soederberg, Susanne (2005): „Different Roads to Globalization: Neoliberalism, the Competition State, and Politics in a More Open World” In: Susanne Soederberg, Georg Menz and Philip G. Cerny (eds), *Internalizing Globalization: The Rise of Neoliberalism and the Decline of National Varieties of Capitalism*, Basingstoke: Palgrave, pp. 1-30.

Cerny, Philip G. – Evans, Mark (ÉN): „New Labour, Globalization and the Competition State” <http://www.ces.fas.harvard.edu/publications/docs/pdfs/evans.pdf> Utolsó letöltés: 2011. november 10.

Chang, Ha-Joon (2003): *Kicking Away the Ladder. Development Strategy in Historical Perspective*. London: Anthem Press

Cohen, Benjamin J. (1993) „The Triad and the unholy trinity: lessons for the Pacific region” in: Richard Higgott, Richard Leaver, and John Ravenhill (eds), *Pacific Economic Relations in the 1990s: Cooperation or Conflict?* Boulder, CO: Lynne Rienner. 133-58.

Cohen, Benjamin J. (2008): *International Political Economy. An Intellectual History*, Oxford – Princeton: Princeton University Press

Collier, Paul (2007): *The Bottom Billion* New York: Oxford University Press

Csáki György (szerk.) (2009): *A látható kéz*. Budapest: Napvilág

Csicsmann László (2009): „A fejlesztő állam különböző társadalmi-kulturális viszonyok között” In: Csáki (2009): 65 – 98

Deane, Phyllis (1997): *A közgazdasági gondolatok fejlődése*, Budapest: Aula

- Dollar, David (1992): "Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976-85," In: *Economic Development and Cultural Change*, 1992, 523 – 544.
- Eichengreen, Barry (1999): „Hegemonic Stability Theories of the International Monetary System” In: Frieden, Jeffrey A. – Lake David A. (1999): *International Political Economy* London: Routledge 220 – 244
- Eichengreen, Barry (2008): *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*. 2nd Edition, Princeton: Princeton University Press
- Eichengreen, Barry (2010): *Mr. Bernanke Goes to War* <http://nationalinterest.org/article/mr-bernanke-goes-war-4573> Letöltve: 2011. november 10.
- Esping-Andersen, Gøsta (1991): „Mi a jóléti állam?” In: Ferge Zsuzsa-Lévai Anikó (szerk): *A jóléti állam* Budapest: ELTE Szociológiai Intézet, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft: 116-132
- Evans, Peter (1995.): *Embedded Autonomy. States & Industrial Transformation*. Princeton: Princeton University Press
- Farkas Péter (1999): „A gazdaságfejlesztő állam Írországban” *Közgazdasági Szemle* 46 (5): 470–482.
- Findlay, Ronald – O’Rourke, Kevin H. (2007): *Power and Plenty. Trade, War and the World Economy in the Second Millennium*. Princeton: Princeton University Press
- Forman Balázs (2000): *Regionális politika az Európai Unióban*. VÁTI Kht. Budapest
- Frankel, Jeffrey, and Romer, David (1999): "Does Trade Cause Growth?" *American Economic Review* 89 (3) 379-399.
- Gallagher, Peter (szerk.) (2005): *Putting Development First. The Importance of Policy Space in the WTO and International Financial Institutions*. London – New York: Zed Books
- Gallagher, Peter (2005): „Globalization and the Nation-State: Reasserting Policy Autonomy for Development”. In: Gallagher, P (2005): 1 – 14

- Gallagher, Peter (2008): „Understanding developing country resistance to the Doha Round” *Review of International Political Economy* 15 (1): 62 – 85
- George, Susan (2003): *A WTO - Korlátlan világkereskedelem vagy szolidáris globalizáció?* Budapest, Napvilág
- Gerschenkron, Alexander (1984a): „A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból” in: Gerschenkron (1984c)
- Gerschenkron (1984b): „Az ipari fejlődés tipológiája mint elemzési eszköz” in: Gerschenkron (1984c)
- Gerschenkron, Alexander (1984c): *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból.* Gondolat, Budapest
- Gilpin, Robert (1975): *US Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment*, New York: Basic Books
- Gilpin, Robert (1981): *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press
- Gilpin, Robert (2004): *Nemzetközi politikai gazdaságtan*, Budapest: Bucipe
- Goldstein, Judith – Keohane, Robert O. (szerk) (1993a): *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*, Ithaca: Cornell University Press
- Goldstein, Judith – Keohane, Robert O. (1993b): „Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework”, in: Goldstein – Keohane (1993a)
- Grieco, Joseph M. (1988a): „Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, *International Organization* 42: 485 – 507
- Grieco, Joseph M. (1988b): „Realist Theory and the Problem of International Cooperation: Analysis with an Amended Prisoner’s Dilemma”, *Journal of Politics* 50: 600 – 624
- Haas, Ernst B. (1975): „Is There a Hole in the Whole? Knowledge, Technology, Interdependence and the Construction of International Regimes”, *International Organization* 29: 827 – 876

- Haas, Peter M. (1989): „Do Regimes Matter? Epistemic Communities and Mediterranean pollution Control”, *International Organization* 43: 377 – 403
- Haas, Peter M. (szerk.) (1992a): „Knowledge, Power, and International Policy Coordination”, special issue of *International Organization* 46: no. 1
- Haas, Peter M. (1992b): „Introduction: Epistemic Communities and International Policy Coordination”, in Haas (1992a): 1 – 35
- Haggard, Stephan – Kim, Byung-Kook – Moon, Chung-In (1991): „The Transition to Export-led Growth in South Korea: 1954-1966” *The Journal of Asian Studies*, 50 (4) 850 – 873.
- Hajós Réka Zita (2006): „Az ír csoda. Írország gazdasági fejlődése a függetlenné válástól napjainkig”. *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, Európai Műhelytanulmányok*
<http://www.nfu.hu/download/470/eumuhelyold112.pdf>
 Utolsó letöltés 2010 december 12.
- Hasenclever, Andreas – Mayer, Peter – Rittberger, Volker (1997): *Theories of international regimes*, Cambridge University Press
- Hatton, Timothy J. (2007): „Should we have a WTO for international migration?” *Economic Policy* 22 (4): 339-383
- Helleiner, Gerald K. (1972): *International Trade & Economic Development*. London: Penguin
- Hirschman, Albert O. (1945): *National Power and the Structure of Foreign Trade*, Berkeley: University of California Press
- Hirschman, Albert O. (1958): *The Strategy of Economic Development*. New Haven: Yale University Press
- Hirschman, Albert O. (1968): „The Political Economy of Import-Substituting Industrialization in Latin-America” *The Quarterly Journal of Economics*, 82 (1): 1-32.
- Hoekman, Bernard M. – Kostecki, Michel M. (2001): *The Political Economy of the World Trading System* Oxford: Oxford University Press

- Hume, David (1752): „A kereskedelemi mérlegről” In: Bekker (2000): 459 – 460
- Imbs, Jean – Wacziarg, Romain (2003): „Stages of Diversification” *The American Economic Review* 93 (1): 63 – 86
- Irwin, Douglas A. (1996): *Against the Tide. An Intellectual History of Free Trade*. Princeton: Princeton University Press
- Johnson, Chalmers (1982): *MITI and the Japanese Miracle*. Stanford University Press
- Jomo, K. S. (2001): „Growth After the Asian Crisis: What Remains of the East Asian Model?” *UNCTAD, G-24 Discussion Paper Series*, No. 10 2001. March
- Kasahara, Shigehisa (2004): „The flying geese paradigm: a critical study of its application to East Asian regional development”. *UNCTAD Discussion Paper*, No. 169.
- Katzenstein Peter J., Keohane Robert O., Krasner, Stephen D. (1998): „International Organization and the Study of World Politics”, *International Organization* 52 (4): 645-685
- Keohane, Robert O. (1982): „The Demand for International Regimes”, *International Organization* 36 (2): 325 – 378
- Keohane, Robert O. (1984/2005): *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World political Economy*, 2nd Edition, Princeton university Press
- Keohane, Robert O. (1989a): *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Boulder: Westview Press
- Keohane, Robert O. (1989b): „Neoliberal Institutionalism: A Perspective on World Politics”, in Keohane (1989a): 1 – 20
- Keohane, Robert O. (1989c): „Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond”, in Keohane (1989a): 35 – 73
- Keohane, Robert O. (1993): „The Analysis of International Regimes: Towards a European – American Research Programme”, in Rittberger (szerk.) (1993): 23 – 45
- Keohane, Robert O. – Nye, Joseph S. Jr. (1977): *Power and interdependence: World Politics in Transition*, Boston: Little Brown

- Keynes, John Maynard (1925): *The Economic Consequences of Mr. Churchill* London: Hogarth Press
- Keynes, John Maynard (1933): „National Self-Sufficiency” *The Yale Review* 22(4): 755 – 69
- Keynes, John Maynard (1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* Budapest: KJK
- Keynes, John Maynard (2000.): *A békeszerződés gazdasági következményei*. Európa Budapest
- Keynes, John Maynard (2003.): „A laissez-faire vége” *Fordulat*, 2003. tavasz, Mr Keynes gazdasági következményei: 73-93
- Kindleberger, Charles P. (1973): *The World in Depression 1929 – 1939*, London: Allen Lane, The Penguin Press
- Kirby, Peadar (2002): „The Celtic Tiger: A Cautionary Tale of Economic Success and Social Failure in a Globalised World”. *Working papers in International Studies Centre for International Studies*, Dublin City University
- Kirby, Peadar (2004): „Development Theory and the Celtic Tiger”. *The European Journal of Development Research*, 16 (2): 301-328
- Kirby, Peadar (2009): „The Competition State – Lessons from Ireland” *Limerick Papers in Politics and Public Administration* 2009. no. 1
- Kiss J. László (2003): *Globalizáció és külpolitika*, Budapest: Teleki Intézet
- Kitson, Michael – Michie, Jonathan (1995): „Conflict, cooperation and change: the political economy of trade and trade policy” *Review of International Political Economy* 2 (4): 632 – 657
- Krasner, Stephen D. (1982): „Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables”, *International Organization* 36 (2): 185 – 205
- Krasner, Stephen D. (szerk.) (1983): *International Regimes*, Ithaca: Cornell University Press

Krasner, Stephen D. (1991): „Global Communications and National Power: Life on the Pareto Frontier”, *World Politics* 43: 336 – 366

Kratochwil, Friedrich V. – Ruggie, John Gerard (1986): „International Organization: A State of the Art on an Art of the State”, *International Organization* 40 (4): 753 – 775

Kravis, Irving B. (1970): „Trade as handmaiden of growth: similarities between the nineteenth and twentieth centuries” *The Economic Journal* 80 (323): 850 – 872

Krugman, Paul (1993): „The Fall and Rise of Development Economics”
<http://web.mit.edu/krugman/www/dishpan.html> Utolsó letöltés: 2011. november 10.

Krugman, Paul – Obstfeld, Maurice (2003): *Nemzetközi gazdaságtan*. Budapest, PA-NEM

Kuznets, Paul W. (1985): „Government and Economic Strategy in Contemporary South Korea”. *Pacific Affairs*, 58 (1): 44 – 67

Lee, Jisoon (2002): *Education Policy in the Republic of Korea: Building Block or Stumbling Block?* World Bank
<http://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/wbi37164.pdf>

Utolsó letöltés 2010. december 10.

Leftwich, A. (1995): „Bringing Politics Back In: Towards a Model of the Developmental State”, *Journal of Development Studies* 31(3), 400-427

Mátyás Antal (1999): *A modern közgazdaságtan története* Budapest: Aula

Meier, Gerald M. – Rauch, James E. (2005): *Leading Issues in Economic Development*. 8th Edition. New York: Oxford University Press

Meier, Gerald M. – Stiglitz, Joseph E. (2001): *Frontiers of Development Economics* Washington: The World Bank

Mill, John Stuart (2000): „A politikai gazdaságtan definíciójáról és annak sajátos kutatási módszeréről”, in: Bekker (szerk.) (2000) 555 – 559

- Moravcsik, Andrew (1991): “Negotiating the Single European Act: National Interests and Conventional Statecraft in the European Community” *International Organization* 45 (1) 19 – 56
- Myrdal, Gunnar (1957): *Economic Theory and Underdeveloped Regions* London: Duckworth
- Nagy András (1999): „Írország Európai Unió csatlakozásának tanulságai”. *Közgazdasági Szemle*, 46 (12): 1092–1115
- North, Douglass C. (1990): *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press
- Nye, Joseph (1990): „Soft Power”, *Foreign Policy* 1990 Fall
- O’Riain, Sean (2000): „The Flexible Developmental State: Globalization, Information Technology and the ‘Celtic Tiger’”. *Politics and Society* 28 (2): 157-193
- Obstfeld, Maurice (2008): „International Finance and Growth in Developing Countries: What Have We Learned?” NBER Working Paper 14691
- Obstfeld, Maurice – Taylor, Alan M. (2002): „Globalization and Capital Markets” *NBER Working Paper No. 8846*
- Ohmae, K. (1990) *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, London: HarperCollins
- Olson, Mancur (1997): *A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet*, Budapest: Osiris
- Petroulas, Pavlos (2004): „Short-term Capital Flows and Growth in Developed and Emerging Markets” Stockholm University http://www.ne.su.se/paper/wp04_04.pdf
Utolsó letöltés 2008. június 8.
- Polányi Károly (1976): *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet* Budapest: Gondolat
- Polányi Károly (2004.): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Napvilág, Budapest

Prebisch, Raul (1959): Commercial Policies in the Underdeveloped Countries In: *The American Economic Review* 49 (2): 251 – 273

Radelet, Steven – Sachs, Jeffrey (1998): „The East Asian Financial Crisis: Diagnosis, Remedies, Prospects”.

<http://www.cid.harvard.edu/archive/hiid/papers/bpeasia.pdf>

Utolsó letöltés 2008 április 12.

Ranis, G – Fei, J. C. H: (1964): *Development of the Labor Surplus Economy – Theory and Policy* Homewood

Rigger, Shelley (2004): „Taiwan’s Best-Case Democratization’. Foreign Policy Research Institute

<http://www.fpri.org/orbis/4802/rigger.taiwandemocratization.pdf>

Utolsó letöltés 2008. április 10.

Rittberger, Volker (1993): *Regime Theory and International Relations*, Oxford: Clarendon Press

Rodríguez, Francisco – Rodrik, Dani (2001): "Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic's Guide to the Cross-National Evidence", In: Bernanke – Rogoff (2001)

Rodrik, Dani (1997): „The ‘paradoxes’ of the successful state”. *European Economic Review*, 41 (3-5). 411-442

Rodrik, Dani (2001): „The Global Governance of Trade as if Development Really Mattered”. *UNDP background paper*. Interneten:

<http://www.ksghome.harvard.edu/~drodrik/undptrade.pdf>

Rodrik, Dani (2004): *Rethinking Growth Strategies*. WIDER Annual Lecture 8.

Rodrik, Dani (2005): „A globalizáció járható útjai”. *Egyenlítő* 6: 6-16

Rodrik, Dani (2007): *One economics, many recipes, Globalization, institutions, and economic growth*. Princeton and Oxford: Princeton University Press

Rodrik, Dani (2011): *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy* New York: W. W. Norton and Company

- Rodrik, Dani (2011b): „The Manufacturing Imperative” *Project Syndicate*
<http://www.project-syndicate.org/commentary/rodrik60/English>
- Romer, Paul M. (1993a): „Two Strategies for Economic Development: Using Ideas and Producing Ideas” *Proceedings of the World bank Annual Conference on Development Economics 1992*. Washington DC: World Bank
- Romer, Paul M. (1993b): „Idea Gaps and Object Gaps in Economic Development” *Journal of Monetary Economics* 32 (3): 543 – 573
- Rosenstein-Rodan, Paul N. (1943): „Problems of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe” *Economic Journal: Quarterly Journal of the Royal Economic Society* 53 (210-213): 202 – 211
- Rostow, Walt W. (1952): *The Process of Economic Growth* Clarendon Press
- Rostow, Walt W. (1959): "The Stages of Economic Growth", 1959, *Economic History Review*, Second Series, 12 (1)
- Rostow, Walt W. (1960): *The Stages of Economic Growth: A non-communist manifesto* Cambridge: Cambridge University Press
- Ruggie, John Gerard (1975): „International Responses to Technology: Concepts and Trends”, *International Organization* 29 (3): 557 – 583
- Ruggie, John G. (1982): „International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order” *International Organization* 36 (2): 379–415.
- Sachs, Jeffrey D. – Warner, Andrew (1995): „Economic Reform and the Process of Global Integration” *Brookings Papers on Economic Activity* 1995: 1
- Scholte, J.A. (2000) *Globalization: A Critical Introduction*, Basingstoke: Palgrave
- Shin Jang-Sup (2000): „Corporate Restructuring after Financial Crisis in Korea: A Critical Appraisal”
<http://register.itfind.or.kr/Report/200201/IITA/IITA-0115-017/IITA-0115-017.pdf>
- Utolsó letöltés 2008. április 12.

Simai Mihály (2006): „A „láthatatlan kéz”, az állam és a globalizáció”. *Köz-gazdaság* 1 (1): 46-62

Stiglitz, Joseph E. – Charlton, Andrew (2005): *Fair Trade for All. How Trade Can Promote Development*. New York: Oxford University Press

Strange, Susan (1982): „Cave! Hic Dragones: A Critique of Regime Analysis”, *International Organization* 36 (2): 479 – 496

Stubbs, Richard (2005): *Rethinking Asia's Economic Miracle*. New York: Palgrave

Szentes Tamás (1999): *Világgazdaságtan. Elméleti és módszertani alapok*. Budapest, Aula

Szentes Tamás és munkaközössége (2005): *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció I.*, Budapest: Akadémiai Kiadó

Szentes Tamás és munkaközössége (2006): *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció II.*, Budapest: Akadémiai Kiadó

Szentes Tamás (2011): *Fejlődés-gazdaságtan* Budapest: Akadémiai Kiadó

Tétényi András (2009): „A fejlesztő állam és a politikai intézményrendszer, illetve a közigazgatás kapcsolata” In: Csáki (2009): 99 – 126

Todaro, Michael P. – Smith, Stephen C. (2009): *Economic Development*. 10. kiadás Boston: Pearson

Vigvári Gábor (2009): „Változó szerepek. Ágazati politikák a fejlesztő állam tevékenységében” In: Csáki (2009): 127 – 160

Vigvári Gábor (2010): „Beágyazott autonómia és a WTO” *Fordulat* 8. 40 – 58

Vigvári Gábor (2010): „Tanulságok a Gazdasági és Monetáris Unió számára a 2008-as világgazdasági válság kapcsán” *Köz-gazdaság* 5 (4): 179 – 197

Wade, Robert (1990): *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, New Jersey: Princeton University Press,

Wade, Robert H. (2005): „What Strategies Are Viable for Developing Countries Today? The World Trade Organization and the Shrinking of „Development Space”” In: Gallagher, Peter (szerk.) (2005.): 80 – 101

Williamson, John (1994):” Keynes és a háború utáni nemzetközi gazdasági rend”
Fordulat, Bretton Woods 1944 - 1994 különszám, 4-16

Williamson, John (1994b): *The Political Economy of Policy Reform*. Washington, D.C: Institute for International Economics

World Bank (1993): *The East Asian Miracle: economic growth and public policy*. Oxford: Oxford University Press

Young, Oran R. (1980): „International Regimes: Problems of Concept Formation”,
World Politics 32 (3): 331 – 356

Young, Oran R. (1986): „International Regimes:Toward a New Theory of Institutions”,
World Politics 39 (1): 104 – 122

Young, Oran R. (1989): „The Politics of international Regime Formation: Managing Natural Resources and The Environment”, *International Organization* 43 (3): 349 – 376

Zürn, Michael (1992): *Interessen und Institutionen in der internationalen Politik: Grundlegung und Anwendung des situationsstrukturellen Ansatzes*, Opladen: Leske & Budrich

Internetes oldalak

Eurostat: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

www.country-data.com: South Korea. Aid, Loan, Investment
<http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-12334.html>

UNCTAD: <http://www.unctad.org>

Hyundai Group: <http://www.hyundai-group.com/eng/>

VIII. A szerző témában megjelent publikációi

VIII.1 Magyar nyelvű publikációk

Könyvfejezet:

Vigvári Gábor (2008): „Polányi "kettős mozgása" a globalizáció folyamatában”. In: Kotosz Balázs, Pál Tamás (szerk): *60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem 3. Közgazdaságtudományi Kar*. Budapest: Aula 83-101 o.

Vigvári Gábor (2009): „Változó szerepek. Ágazati politikák a fejlesztő állam tevékenységében”. In: Csáki György(szerk): *Látható kéz. A fejlesztő állam a globalizációban*. Budapest: Napvilág: 127-160 o.

Vigvári Gábor (2009): „Válságkonvergencia.” In: Magas István (szerk): *Világgazdasági válság, 2008 - 2009*. Budapest: Aula: 349 – 369

Folyóirat cikk

Vigvári Gábor (2004): „Mátrixtranszformáció : A világrend átalakulása 1870-től 1945-ig.” *Fordulat* 2004 tavasz, 76-88..

Benczes István Zsolt, Vigvári Gábor (2007): „A diszkrecionális költségvetési politika intézményi és szabályalapú korlátai”. *Fejlesztés és Finanszírozás* 2: 25-35

Vigvári Gábor (2010): „Beágyazott autonómia és a WTO”. *Fordulat* 8: 40 – 58

Vigvári Gábor (2010): „Tanulságok a Gazdasági és Monetáris Unió számára a 2008-as világgazdasági válság kapcsán” *Köz-gazdaság* 5 (4): 179 – 197

Vigvári Gábor (2011): „A nemzetközi rezsimek elmélete. Egy politikai gazdaságtani megközelítés”. *Külügyi Szemle* 10 (3)

Műhelytanulmányok

Dani Ákos – Kutasi Gábor – Vigvári Gábor (2011): *Nemzetgazdasági versenyképesség: elmélet, mérés, esettanulmányok* Budapesti Corvinus Egyetem, Világgazdasági Tanszék

VIII.2 Angol nyelvű publikációk

Folyóirat cikk

Benczes István Zsolt, Vigvári Gábor (2007): „Institutional and rule-based constraints of discretionary fiscal policy”. *Development and Finance* 2: 25-36

Vigvári Gábor (2011): „Governance in the European Union – applying the ‘trilemma of ‘global politics’” *Global Business and Economics Anthology* (megjelenés alatt)

Konferencia előadás

Vigvári Gábor (2010): „Embedded Autonomy and the WTO”. *Spring Meeting of Young Economists*, Luxemburg

VIII.3 Egyéb, nem a témában készült publikációk

Könyvfejezet:

Vigvári András, Vigvári Gábor (2008): „Az Európai Unió fiskális rendszere”. In: Blahó András(szerk): *Nemzetgazdaság, integráció, világgazdaság : Tanulmányok Palánczai Tibor akadémikus 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest: BCE: 301-310

Folyóirat cikk:

Vigvári Gábor (2005): „Tíz évvel a Bokros-csomag után : Összehasonlító tanulmány a hazai sajtó évfordulós elemzéseiről”. *Eszmélet* 67: 104-122

Vigvári Gábor (2006): „Fiskális szabályok - pró és kontra : A költségvetési fegyelem "újráfelfedezése". *Bank és Tőzsde* 9-10: 14-18.